

RECULL DE CONFERÈNCIES
10è ANIVERSARI

1 9 9 4

Societat Andorrana de Ciències

RECULL DE CONFERÈNCIES

10è ANIVERSARI

1 9 9 4

Societat Andorrana de Ciències

Amb el patrocini de:

El primer grup bancari de les Valls

© Societat Andorrana de Ciències
Primera edició, abril 1996
Amb el patrocini de Banc Internacional - Banca Mora

Realització gràfica: Raül Valls, SL
Impressió: Impremta Principat, SA
ISBN: 99920-1-144-0
DL: 90 AND / 1996

Índex

• Presentació	7

Conferències

• (Taula rodona) 10 anys de cultura andorrana	11
• Pere Vilanova: 10 anys de canvis en el mapa polític europeu	55
• Maria Lluïsa Pazos: 10 anys del català: present i futur d'una llengua	73
• Xavier Vidal-Folch: Ètica i mitjans de comunicació	85
• (Taula rodona) La visió dels pares sobre el passat i el futur de l'escola andorrana, en el seu desè aniversari	93
• Marta Aymerich: 10 anys d'estudis, i ara què?	125
• Alfred Giner i Sorolla: Els orígens lligats de la vida i càncer	133
• Jordi Jordana: 10 anys de justícia i dret a Andorra	165
• Pilar Aluja: 10 anys de genètica i evolució	175
• Daniel Bastida: El naixement d'una nova era	191
• Jordi Flos: La predictibilitat de l'ecologia: entre l'ordre i el caos	199
• Luis Angel Lerena: 10 anys d'economia	219

Fotografies

• Creativitat 1 / 94	9
• Creativitat 2 / 94	53
• Creativitat 3 / 94	71
• Clixé 1 / 94	83
• Clixé 2 / 94	91
• Clixé 3 / 94	123
• Clixé 4 / 94	131
• Il·lusió 1 / 94	163
• Il·lusió 2 / 94	173
• Il·lusió 3 / 94	189
• Il·lusió 4 / 94	197
• Il·lusió 5 / 94	217
• Il·lusió 6 / 94	237

Nota

- La conferència presentada per Luis Angel Lerena sota el títol 10 anys d'economia és publicada en castellà respectant el contingut textual lliurat pel conferenciant.

Presentació

El llibre que teniu a les mans representa una fita important en la història de la Societat Andorrana de Ciències.

Més enllà de la simple commemoració dels deu anys d'història de l'entitat, aquesta publicació és el reflex d'un repte de relleu. Més que la recreació en la celebració d'un aniversari i mirant, doncs, el passat, és l'excusa per a la projecció i la fixació d'uns objectius, encarant, doncs, el futur.

Significa, de fet, la represa dels cicles de conferències anuals que des de l'inici havien constituït una de les principals activitats de la SAC i que amb la reparició dels diaris i de les ràdios es van esllanguir.

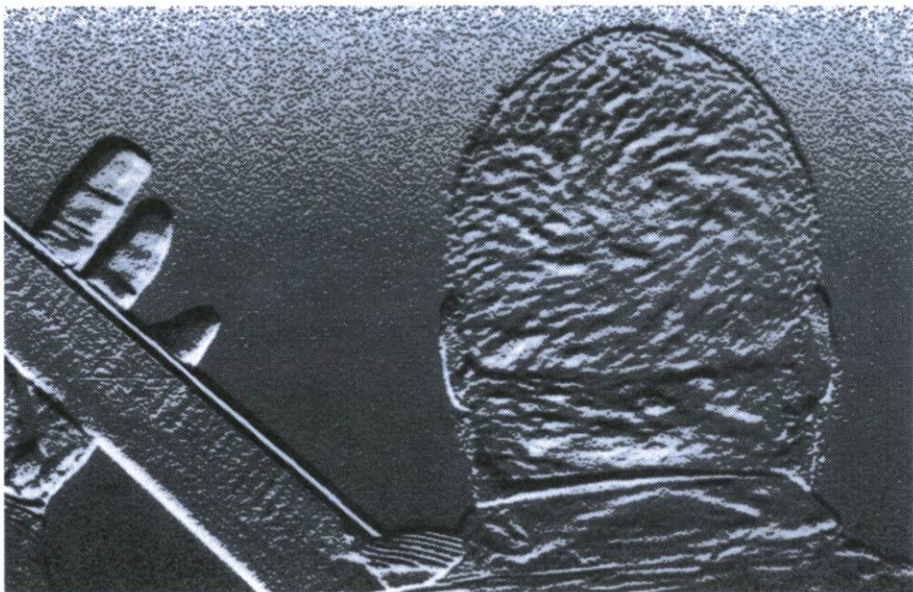
Significa també l'establiment conscient i formal d'un cicle, i no tan sols per la seva producció cíclica, sinó també per la seva caracterització amb un nucli intencionat i escollit per primera vegada per cada any.

Significa igualment la continuïtat de l'esforç editorial de l'entitat en la reproducció escrita de tots els seus actes i la represa, en aquest cas, dels reculls de conferències interromputs l'any 1988, que encara no han estat tots publicats i que confiem que aviat també ho podran ser.

Vol continuar essent mostra de l'humanisme necessari que tots hem de desenvolupar. I per això, com a gest simbòlic, hem volgut testimoniar la conjunció de ciència i art amb la presència dins el recull del treball recent d'artistes, en aquest cas del senyor Joan Burgués i Martisella, que amb la seva gentilesa ha permès la reproducció en blanc i negre de part de la seva darrera obra (originalment en color), continuant així la presència de fotògrafs del país encetada en els anteriors reculls de conferències de la SAC.

I, finalment, també és la consolidació fefaent de la col·laboració de la SAC amb les institucions privades de la nostra societat, en complement necessari i volgut a la col·laboració amb les institucions públiques. I en aquest cas amb Banc Internacional-Banca Mora, a qui agraïm la seva sensibilitat i l'esperit de franca col·laboració. I això amb el convenciment que l'aportació que la societat andorrana pot fer a la cultura del nostre país i a la cultura universal és cosa de tots, i que, sense cap mena de dubte, la unió fa la força.

Societat Andorrana de Ciències

Creativitat 1 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys de cultura andorrana

- 14 d'abril a les 20h
- Sala d'actes del Centre Cultural del comú d'Escaldes-Engordany

Taula rodona

• Entitats convocades:

Pere Canturri (*Velles Cases Andorranes*), **Francesc Pantebre** (*Agrupació Sardanista*), **Joan Burgués** (*Cercle de les Arts i de les Lletres*), **Roger Mas** (*La Xarranca*), **Josep Lluís Agudo** (*Grup Sociocultural del Pas de la Casa*), **Manuel Areny** (*Joventuts Musicals*), **Susanna Vela** (*Associació de Bibliotecaris, Arxivers i Documentalistes*), **Ramon Serra** (*ministre d'Afers Socials i Cultura*) i **Josep Vilanova** (*Societat Andorrana de Ciències*)

Josep Vilanova

Bona nit. En principi, no presentaré jo l'acte, sinó que ho farà la Meritxell Fiter, però, com a president de l'entitat que l'ha convocat, voldria precisar que aquest acte intenta obrir un debat únicament al voltant d'allò que ens agradaria que acabés acostant-nos a la realitat cultural d'Andorra avui dia, i per això el que s'ha fet és mirar de trobar la gent representativa d'entitats que es mouen dins d'aquest camp.

Dic això perquè suposem que hi ha entitats que no hem sabut trobar o que no hem aconseguit contactar, i voldríem que entenguessin que no és que s'hagi fet cap selecció, sinó simplement que els que no hi són és perquè no els hem trobat. D'altra banda, el que volíem és reunir entitats dedicades exclusivament a la cultura. El fet, per exemple, que hi hagi representat el Govern, des del ministeri de Cultura, vol dir que el que volíem no és portar a debat totes les entitats que, a més de dedicar-se

a la cultura com els que hi ha aquí representats, també fan coses de cultura, perquè aleshores hi hauria d'haver també els comuns, tots els ministeris que tracten d'alguna manera la cultura, en fi, que seria una llista inacabable. Per tant, la gent que veuen asseguda en aquesta taula és gent que s'ha convocat d'acord amb aquests criteris que acabo d'exposar, i els que falten no hi són no pas perquè pensem que no tenen res a dir en el món de la cultura, sinó perquè les seves activitats no són estrictament culturals, no són l'únic tipus d'activitats que fan i, per tant, ens va fer l'efecte que podria ser objecte d'un altre debat, per exemple cultura i política o cultura i administració pública, però no el que pretenem fer avui i aquí.

Meritxell Fiter

Bona nit a tothom. Abans de res, vull donar-vos les gràcies per ser tots aquí. Dins el marc del 10è aniversari de la Societat Andorrana de Ciències, es va decidir de fer tota una sèrie d'activitats i de conferències. El tema d'avui, *10 anys de cultura andorrana*, és un tema prou ampli perquè penséssim que amb una conferència, amb una xerrada, no n'hi hauria prou i que era molt més interessant aplegar al voltant d'aquesta taula tota la gent que és representativa d'associacions o entitats que porten temps treballant al país per fer allò que en diem cultura.

Tal com ha dit el Josep Vilanova, el president de la Societat Andorrana de Ciències, no és l'última vegada que ens podem reunir, perquè el tema ens interessa i tenim ganes de treballar-lo més, i pensem que ens podem tornar a trobar una altra vegada.

Per començar, tots els representants de la taula faran una petita intervenció en què ens explicaran qui són i què fan, perquè tot i que Andorra sigui petita, moltes vegades no coneixem què fa el nostre veí. La primera sorpresa amb què ens vam trobar en repassar la llista de les entitats culturals d'Andorra és que n'hi havia moltes més del que qualsevol ciutadà pot pensar, i això ja és un fet interessant per si sol.

L'altre aspecte és que, després, els que tingueu ganes d'intervenir des del públic, ho demaneu a l'Àngels i us atansarem el micròfon. Aquesta xerrada l'enregistrarem i més endavant se'n farà una petita publicació, que estarà a l'abast de tothom; també circularà per altres llocs, en d'altres països i hem pensat que és una bona oportunitat perquè la gent que té els mateixos interessos o que fa el mateix esforç de portar a terme una activitat cultural pugui contactar amb els d'Andorra i els d'Andorra amb la gent de fora.

De Velles Cases Andorranes, hi ha l'Assumpció Casal que és entre el públic, però també tenim el Pere Canturri, que tots coneixem i que ens explicarà una miqueta què és i en què consisteix aquesta associació.

Pere Canturri

Bona nit. Velles Cases Andorranes és una associació que es va fundar amb la pretensió de fer prendre consciència a tota la gent del país que posseïa una antiga casa pairal o que procedia d'una antiga família andorrana, de l'interès que hi havia de mantenir-la, d'evitar-ne la transformació, la destrucció per les obres que s'hi poguessin fer i, al mateix temps, que tingués una consciència del valor històric que aquest patrimoni, del qual ell és propietari, representa per a tot el conjunt del país.

A l'entorn d'aquesta idea primitiva, a la qual es van adherir moltes famílies del país, es va promocionar també la necessitat de conèixer tots els béns culturals que tenim, tots els nostres béns monumentals, tot el nostre patrimoni, perquè d'aquesta manera tothom fos conscient que el que ell tenia es podia integrar dins d'aquest gran conjunt del país, del qual la seva possessió n'era una petita part.

Per això, Velles Cases Andorranes va fer durant molt de temps sortides pel país perquè tothom ens conegués i conegués el nostre patrimoni. A l'ensem, s'han fet també unes sortides pels voltants d'Andorra, als llocs on tenim alguna arrel històrica o bé amb què tenim alguna cosa a veure. Per exemple, últimament hem arribat a Andorra de Terol, un lloc força llunyà però amb el qual sembla que podem tenir algunes arrels comunes.

Una altra de les finalitats ha estat, i aquesta potser és la més interessant, intentar salvaguardar el patrimoni, posar-hi una mica el nostre gra de sorra; hi ha, és clar, les institucions oficials encarregades de salvaguardar-lo, però vam creure que nosaltres també podem conscienciar els nostres mateixos associats i potser forçar una mica les institucions perquè protegeixin aquest patrimoni, que moltes vegades es va perdent i que no solament inclou les esglésies, els monuments públics, sinó que moltes vegades són senzillament cases que estan desapareixent i amb les quals es perd molta de la nostra arquitectura tradicional, de la nostra història.

Això és una mica, en síntesi, el que Velles Cases Andorranes està intentant fer per la cultura del país.

Meritxell Fiter

Moltes gràcies, Pere. Donarem la paraula al Sr. Francesc Pantebre, que és aquí en representació de l'Agrupació Sardanista Andorrana.

Francesc Pantebre

Bona nit a tothom. Només vull dir que el nostre amic Antoni Pol em va telefonar notificant-me la intenció de la Societat Andorrana de Ciències de commemorar la fundació de la seva entitat ara fa deu anys. No m'hi vaig oposar gens, al contrari, li vaig dir que sí de seguida i aquí em teniu, esperant rebre l'honor que m'escolteu. La Meritxell ens ha plantejat set preguntes, que són les següents: existeixen a Andorra

moviments culturals que de manera conscient o inconscient modulen l'evolució del país com a tal? És possible; he d'identificar-ne els exponents, sí, es clar, els exponents, tots més o menys ens coneixem perquè solem ser bastant els mateixos. —

Diu: Quina és la influència de la fecundació del teixit social andorrà en el desenvolupament d'una cultura comuna a tots? És clar, tota la cultura ho és de comuna a tots, els moviments culturals són els que ajuden o provoquen una valoració d'una societat.

És així a Andorra? Sí, sí, naturalment, jo crec que sí.

Cultura és només esplai i lleure? Aquí tinc un criteri meu. Jo la separo en dues parts. La cultura docent, el que s'aprèn a les escoles i a les universitats, i la cultura popular. Aquestes dues cultures han de ser separades, encara que siguin un conjunt de les que formen tota la cultura general del país, perquè no marxen totes dues a la mateixa velocitat ni en la mateixa direcció.

La cultura docent és, més que res i naturalment, la professionalitat, i s'estudia per defensar-se i per crear un treball molt necessari. La cultura popular la fa el poble, i aquí no hi ha mestres, els mestres són el mateix poble. La cultura docent té certificat dels seus coneixements per un títol acadèmic; la cultura popular no té títols de cap mena. La cultura docent produeix el desenvolupament de les ciències, que com més va més redueixen la necessitat de treball; la cultura popular, en canvi, com més va, més hores lliures té, precisament per un perill, si per exemple fa generacions es necessitaven deu hores o dotze de treball diari per guanyar-se la vida, avui amb vuit ja n'hi ha prou i fins i tot potser, segons es desprèn dels darrers esdeveniments d'aquests últims dos anys, encara en sobren, o sigui que és de preveure que d'aquí a poc temps es treballaran menys de vuit hores cada dia.

Si distribuïm les vint-i-quatre hores del dia en tres parts, en principi podrien ser vuit per treballar, vuit per divertir-nos i per alimentar-nos i vuit per dormir. Ens trobarem que molt aviat treballarem quatre hores o menys, perquè tingueu en compte que la preocupació més gran dels educadors és com s'omplirà el temps de lleure. Per tant, necessitem aficions, necessitem coses que ens omplin aquest temps. És a dir, en realitat, és un canvi de treball perquè necessitem totes les hores d'activitat i, si acabem la feina necessària per guanyar-nos la vida, forçosament ens hem de dedicar a alguna cosa que ens ompli les hores que falten.

Hi ha moltes maneres d'utilitzar aquest temps, per exemple amb espectacles populars. La paraula espectacle ja ho diu, el sol fet de dir espectacle vol dir que hi ha uns artistes i un públic que els contempla.

No és pas la forma més adequada per fer cultura, la cultura es fa més aviat amb acció, és a dir, amb activitats com ara esports o estudis, el que sigui, i aquí hi entren les danses. De danses al món n'hi ha de motivades per molts conceptes, hi ha danses macabres, danses de guerra, però aquí les tenim de pau i de festa, i entre

aquestes sobresurt la sardana. Quan es va fundar la Societat Andorrana de Ciències ara fa deu anys, l'Agrupació Sardanista Andorrana ja en feia vint que funcionava i durant tot aquell temps, segons la meua apreciació, el moviment sardanista va anar augmentant i es va anar perfeccionant. Els darrers deu anys, però, ha estat al revés, ha perdut força, i és que la sardana necessita ser molt ben tractada i no sempre la tractem prou bé; quan va créixer és perquè la vam tractar bé i quan baixa és perquè la tractem malament.

Meritxell Fiter

Sr. Pantebre

Francesc Pantebre

És una mica massa llarg, sí.

Meritxell Fiter

No, ha estat rapidíssim, perquè ha entrat directament en el tema de la taula. Si li sembla, deixarem que cada entitat ens expliqui una mica quina és la seva activitat i li tornarem la paraula a vostè de seguida, per continuar amb aquesta exposició tan interessant que ens estava fent.

Francesc Pantebre

Sí, bé, d'acord, endavant.

Meritxell Fiter

El Sr. Burgués, del Cercle de les Arts i de les Lletres, també ens explicarà breument en què consisteix la seva associació.

Joan Burgués

Bona nit. En primer lloc, voldria agrair a la Societat Andorrana de Ciències que ens hagi convidat en aquests *10 anys de cultura andorrana*. Crec que hauríem de passar molt ràpidament la presentació de les entitats per poder entrar veritablement en el debat.

Jo només diré que la nostra associació va ser creada l'any 1968, és a dir, l'any passat vam celebrar el 25è aniversari, i es va crear per un motiu determinat, per omplir un buit cultural i artístic que en aquell moment hi havia al país. Aleshores, els que estàvem estudiant a les universitats, tant en un costat com en l'altre, en els dos països veïns, vam creure necessari i convenient crear una entitat, i així va sorgir el Cercle de les Arts i de les Lletres que avui és aquí, davant vostre. No em voldria estendre parlant de tot el que hem fet perquè crec que no és, com he dit abans, el

motiu de la trobada, i voldria cedir de seguida la paraula al meu company perquè també fes una exposició ràpida i poder passar al tema del debat d'avui. Gràcies.

Roger Mas

Bona nit. Faré una mica d'explicació del que és La Xarranca. La idea de crear una associació de creadors andorrans va sorgir l'any 1991, en coincidir diversos artistes del país en la necessitat de comentar l'actualitat artística d'Andorra i d'arreu del món i, també per defensar els drets i els interessos propis d'un col·lectiu com aquest i per establir un diàleg i una interrelació entre els artistes que permeti i pugui permetre, a llarg termini, un intercanvi d'inquietuds plàstiques i creatives.

El fet de dir-se associació de creadors vol dir que no només abasta artistes plàstics, com molt sovint s'entén, sinó que aplega també tot tipus de creadors, ja siguin actors de teatre, fotògrafs, escriptors, poetes i així tota una sèrie de gent que es pugui considerar implicada dins el món de la creativitat.

La Xarranca es planteja com a objectius de base fomentar les relacions entre artistes, entre actors, entre tota aquesta gent, i donar suport al treball d'investigació i de creació dels seus membres i, per extensió, de tot aficionat. També pretén, per altra banda, defensar el prestigi i els drets i els interessos professionals de l'artista i, sobretot, estar atents i fomentar la defensa dels drets d'autor.

Es volia un nom que fos popular, fàcil de recordar i que fes referència més que res a algun joc popular. La Xarranca en català és un joc molt antic que en castellà és el *Cuadro* i en francès la *Barraile*. És un joc a què juguen els nanos tirant la pedra en un gràfic. Es va escollir aquest nom perquè vam pensar que hi havia una certa similitud entre la part creativa i la part lúdica i que incloïa el plaer de poder jugar i el plaer de poder crear.

Josep Lluís Agudo

Bé, jo també seré bastant breu. Bona nit a tothom; vull agrair sobretot al Sr. Josep Vilanova que ens hagi convidat a aquesta xerrada; em dic Josep Lluís i vinc en representació del Grup sociocultural del Pas de la Casa, un grup de creació força recent, no fa encara un any i mig que funcionem a tota màquina, com ens diu la gent del Pas. La nostra filosofia es basa, com ho ha definit molt bé el Sr. Pantebre, que m'ha agradat moltíssim, en la cultura popular, és a dir, a fer moltes coses amb la gent del Pas, amb gent de fora i, sobretot, una cosa de la qual estem molt orgullosos és que dintre el nostre grup tenim des de nanos de 5 anys fins a pioners fundadors del Pas de la Casa que encara són vius. I això pensem que és difícil d'assolir, però hem tingut aquesta sort. Per acabar de pressa i passar a la discussió, vull dir també que sempre he pensat, i la gent de l'associació cultural també, que la cultura es basa en les activitats, com també ha dit el Sr. Pantebre, i pensem que de vegades fem

tantes coses que no tenim prou dies per omplir amb més coses. Però és qüestió de fer moure tota la gent del Pas, no solament del Pas sinó també del país i, sempre que puguem fer-nos conèixer, ja que estem molt amunt, estem perduts a la muntanya, d'aquí ve el nostre eslògan que és: *el Pas de la Casa, els cims d'Andorra, però a l'altra banda*. El que pretenem és fer-nos conèixer aquí a baix, amb tota la bona fe i la il·lusió i també, si és possible, aprofitar totes les possibilitats perquè ens coneguim a fora, no com al Pas de la Casa, sinó com un poble del Principat d'Andorra. Gràcies.

Manuel Areny

Bona nit. En representació de Joventuts Musicals d'Andorra, explicaré que és una entitat que també va néixer cap a l'època en que va néixer La Xarranca, a final de l'any 1991. El moviment Joventuts Musicals existeix des de l'any 1945, és un moviment internacional i en cada país, o gairebé, n'hi ha una secció nacional. A nosaltres ens va arribar una proposta a través d'un músic professional d'aquí de crear l'associació Joventuts Musicals d'Andorra; ens vam reunir uns quants músics o músics aficionats i vam crear l'entitat que ara presideixo.

Les activitats i els objectius de l'associació són sobretot promocionar els seus intèrprets. A Andorra s'està fent una tasca molt important dins la docència, sigui a les escoles, sigui en escoles de música oficials o en d'altres que són particulars; però el que queda una mica apartat és la promoció d'aquests joves intèrprets dins totes les branques musicals possibles, almenys les que hi ha a Andorra.

Amb això hem intentat anar treballant a poc a poc, i estem esperant cada vegada més arribar a poder exportar la cultura musical del país.

Susanna Vela

Bona nit. Jo represento l'Associació de Bibliotecaris, Arxivers i Documentalistes d'Andorra. És una societat que es va crear l'any 1991 amb la finalitat d'establir relacions, tant d'àmbit tècnic com professional, amb tota la gent que està treballant en el món de biblioteques i arxius, especialment de les biblioteques.

Des del seu naixement, es va creure en la necessitat de poder editar un butlletí a través del qual poguéssim fer arribar la nostra tasca no tan sols a les persones que formen part d'aquest sector professional, sinó també a una sèrie de gent del carrer, gent normal que hi estigués interessada.

I des de l'any 1991 s'edita un butlletí que surt dos cops a l'any, el mes d'abril sortirà el número 6, en què trobem una sèrie d'informacions, sobretot de novetats bibliogràfiques, articles d'opinió i una mica l'estat de la qüestió d'aquests centres, tant administratius com culturals, com són biblioteques, arxius i centres de documentació.

Ramon Serra

Bona nit a tothom. En primer lloc, vull donar les gràcies a la Societat Andorrana de Ciències per haver organitzat aquest acte i per haver convidat el Govern d'Andorra, concretament el ministeri que represento.

No voldria presentar què és el ministeri de Cultura, però sí que voldria explicar què és aquest nou ministeri d'Afers Socials i Cultura, és a dir, la nova organització del Govern actual; ja deuen haver vist que s'ha reorganitzat tota la composició ministerial, fins i tot s'han afegit dos nous ministeris. Per què aplegar Afers Socials i Cultura dins un mateix ministeri?

Nosaltres vam creure que era millor que, en una societat que està identificada per la seva cultura, tota la part social i la cultural vagin unides dins el mateix ministeri.

Vostès es poden preguntar, per què no educació i cultura com hi havia fins ara? Perquè educació i cultura, tant l'una com l'altra, són dues branques que van molt unides, però tenint en compte l'educació que impartim en el nostre país, que arriba fins a la secundària, queda clar l'educació no és el tot, i, en canvi, afers socials engloba la societat en general, des dels escolars fins a la tercera edat. Els podria dir que la majoria dels països del nord d'Europa fa anys que utilitzen aquesta fórmula de barrejar o d'unir, com nosaltres vam creure que era convenient, la cultura i els afers socials.

Res més, gràcies.

Josep Vilanova

Bé, per acabar les presentacions, jo represento la Societat Andorrana de Ciències. Avui fa deu anys, per això estem aquí. Senzillament, és una entitat que es va crear en principi per intentar promoure activitats de caràcter científic, però científic fugint del terme més popularment acceptat com a tal.

Com a científic entenem la física, la medicina i altres matèries d'aquest tipus, però voldríem entendre-ho com una manera de tractar qualsevol tema amb criteris de rigor, que és el que per a nosaltres identifica el terme científic des de fa deu anys.

Penso que el fet que encara seguim aquí, que els que ja hi eren abans continuïn, i que proliferin les noves entitats, és reconfortant per a tots nosaltres. Vol dir que el país té una salut cultural que molta gent encara avui no s'imagina i que sobretot no es pensava fa uns anys. Suposo que si tornéssim a fer una trobada com aquesta d'aquí a uns temps, quan alguns dels que acaben de néixer compleixin deu anys, segurament la taula hauria de ser el doble de llarga.

En fi, penso que, de tota manera, podríem començar amb el que realment ens ha portat aquí.

Meritxell Fiter

Amb la vostra presentació, tots vosaltres ens heu donat una visió polifacètica i completa del que podria ser el concepte cultura. El Pere Canturri ens ha dit que cada vegada que es destrueix una casa vella, es destrueix, es perd un tros de la nostra història i de la nostra cultura. El Sr. Pantebre ens ha fet una exposició densa i llarga, que penso que seria interessant de reprendre, sobre la repartició, sobre quin lloc té en el nostre cada dia, el que podria ser l'activitat cultural, o és que aquesta activitat cultural està dintre de cada dia? El Roger també ens ha explicat que a La Xarranca els preocupava crear un espai per a l'intercanvi, per a la recerca, també dintre l'activitat artística. La Susanna Vela ens ha dit que editen un butlletí amb la idea i la intenció de posar a l'abast tot el tresor que tenim a Andorra, tresor en lletra escrita, perquè tothom el pugui fer servir. El Josep Vilanova ens ha explicat que la Societat Andorrana de Ciències és un espai on es troben les diferents disciplines científiques i culturals. El Joan Burgués també ens ha dit que en principi ells van començar perquè eren estudiants que vivien fora i van sentir la necessitat de trobar-se aquí per posar en comú alguna cosa que avui sabem que és cultura. El Lluís ens ha dit que des del Pas de la Casa tenen la sort d'aplegar en una mateixa associació gent de totes les edats, la qual cosa vol dir que la cultura no és patrimoni o no és exclusiva de l'edat adulta, sinó que probablement va des del moment de néixer fins que morim. El Manuel, des de Joventuts Musicals, ens ha dit que aquesta és una entitat internacional i que Andorra també en forma part i que un dels seus objectius és exportar activitat musical a l'estranger. I, finalment, el Ramon, el Sr. Ministre, també ens ha donat un concepte ben interessant del que són els afers socials, que potser són conceptes que corren poc dins la nostra societat.

Totes aquestes coses i d'altres són les que deixen el debat obert. Podem començar per on vulgueu, o començar pel començament. Qui té ganes de començar? Lluís, tu voldries explicar una mica més, vosaltres que sou els més nous, com funcioneu?

Josep Lluís Agudo

Sí, jo crec que nosaltres som actualment els més nous dins el que és aquest moviment sociocultural a les Valls d'Andorra. Fa poc més d'un any, no arribem a 1 any i 1 mes, que estem funcionant com a Grup Sociocultural del Pas. Com has dit molt bé en la presentació, per a nosaltres hi ha una cosa molt important que és la barreja d'edats i de gent dins la nostra associació cultural. Sempre he defensat que encara que una persona gran, el que s'entén per una persona adulta, pot tenir una formació cultural meravellosa, també s'ha d'escoltar i s'ha de deixar parlar i opinar la gent més petita, els més menuts. I bé, jo sempre dic que has de saber contactar o t'has de deixar envoltar de gent gran, que aquesta gent sempre t'ensenyarà coses,

però que la cultura, com ja ha dit abans a la presentació el Sr. Pantebre, ha de ser popular. I que també hi ha, d'altra banda, la cultura docent. Al Pas de la Casa apostem per la cultura popular, sense deixar de banda, és clar, qualsevol activitat que impliqui cultura, perquè de vegades no es tracta només de fer una exposició de fotografies o activitats d'aquest tipus, sinó també de fer de tots la pluralitat dins el que és la cultura. És un aspecte molt important, i per això nosaltres fem des d'una exposició fins a una xerrada, a una sortida, establim contactes amb d'altra gent de la cultura, de la política o d'altres àmbits.

Per a nosaltres tot és bo i tot és positiu, no únicament el que és del país sinó també el que ve de fora, fer-nos conèixer pertot arreu, sempre, però, sense passar per davant del que és el país, el Principat d'Andorra. I fins ara pensem que ho estem aconseguint. Vam començar bé. Suposo que algú ho haurà vist a la premsa. L'Exponòrdic 94, que acaba aquest diumenge, és d'alguna manera la presentació d'aquesta temporada de l'associació cultural, i a partir d'aquí tenim, des d'ara fins al mes de desembre, com a mínim tres activitats cada mes. O sigui, nosaltres ens guiem pel triangle màgic que és art, cultura i esports, i a partir d'aquí intentem sempre lligar aquests tres aspectes. L'altre dia vaig tenir la sort de parlar amb la Maria Reig, secretària de medi ambient i, em va fer molta gràcia, li va sorprendre que quan fem alguna cosa amb el tema esport, amb el tema natura, sempre ens regim pels deu manaments de l'ecologia d'Andorra, del Govern d'Andorra i, em va dir: "És meravellós". Home! això com a mínim, no? I anem fent; espero que no ens quedarem aquí, sinó que continuarem.

Meritxell Fiter

Ha demanat la paraula el Joan.

Joan Burgués

Jo voldria parlar de com hem arribat fins avui a parlar d'aquests *10 anys de cultura*. Per mi hi ha uns moviments determinats durant el transcurs dels últims quaranta anys a Andorra que han fet que avui siguem tants a l'entorn d'aquesta taula i, crec que hauríem d'anar uns anys enrere, quan molts de nosaltres ni érem aquí i va començar el moviment cultural pròpiament andorrà, que jo crec, si no ho recordo malament, que va ser amb els monjos de Montserrat, que van instaurar les primeres classes d'educació a Andorra.

Crec que aquest és un primer pas de la cultura andorrana; després van venir al mateix temps les escoles espanyoles i franceses, que van fer el segon pas. Però el gran moviment que va transformar la societat andorrana va ser la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial, que van portar a Andorra una sèrie de persones exiliades, i aquestes van començar a transformar la societat rural.

Més tard hi va haver, ho explico a grans trets, un altre moviment que ens va marcar molt, els esdeveniments del maig del 1968 a França. Aquí sí que es va produir una transformació de la societat jove francesa, hi havia un moviment estudiantil que no s'acabava d'adaptar i que va transformar la societat cultural i artística amb un gir de 180 graus, i nosaltres ho vam notar molt, perquè molts estàvem estudiant a França i ho vam viure. Després, per un altre costat, set o vuit anys més tard va arribar el canvi transcendental a Espanya de passar d'una dictadura a una democràcia i això va comportar també un canvi estructural.

Per un altre costat, hi ha hagut altres moviments que ens han influït molt. Podríem parlar del naixement dels Beatles, que van aportar un nou estil de música i de veure les coses en el jovent. Tots nosaltres aleshores ens vam identificar amb aquells moviments. Jo crec que tot aquest conjunt de moviments i de canvis transcendents que hi ha hagut als nostres països veïns i a Europa en general, i després la signatura del tractat amb la Comunitat Europea i que Andorra hagi esdevingut un estat de dret, han marcat una fita important que canvia, i suposo que canviarà, la cultura del nostre país. Crec que aquestes fites ens han marcat a tots molt profundament, potser als més joves no tant, però als que en aquell moment ho vam viure ens ha portat un canvi dintre la societat cultura i artística andorrana, sempre influenciada per una sèrie de moviments als nostres països veïns.

Susanna Vela

No sé exactament a què ens referim quan diem cultura docent, perquè la cultura ja és docent en si mateixa. És a dir, el terme cultura té moltes accepcions que depenen de la ideologia de cadascú.

Cultura és tot el que vas aprenent des de la infància, mentre et vas formant com a persona, tant intel·lectualment com moralment. Per tant, no cal que diguem cultura docent, diguem cultura i prou. En canvi, sí que es pot parlar de cultura popular, perquè és un tipus de cultura molt pròpia del poble, que no la fan els intel·lectuals, els literats, els artistes, i que fins fa deu anys es pot manifestar, per exemple, en les festes majors.

Josep Vilanova

Jo anava una mica en el mateix sentit. Voldria especificar el que entenc personalment per cultura, perquè tots estem parlant de cultura i potser sí que estem parlant de coses semblants, però de fet no ho hem definit.

Personalment entenc per cultura simplement el que una generació, en qualsevol poble del món, recull de la d'abans, modifica durant el temps i després ho transmet a la següent. Per un costat penso que la cultura és el que defineix realment el poble. No és ni la raça ni tota aquesta colla d'animalades que de vegades fem servir amb

finalitats distorsionants, sinó que és realment la cultura el que pot permetre diferenciar pobles entre si, no allunyar-los, simplement diferenciar-los, i és el que permet comunicar.

En segon lloc, penso que la cultura és una cosa molt viva i que, per tant, encara que parlis de cultura, si bades gaire ja estàs parlant d'una cosa que ha canviat fa una estona.

I en tercer lloc, i penso que això també és important, jo tampoc no puc diferenciar la cultura popular de la cultura docent, podem parlar-ne i veure si ens entenem a l'hora de definir què vol dir popular, per matisar alguns aspectes de la cultura.

A partir d'això, doncs, penso que cultura és tot el que es fa, el que passa és que hi ha una cultura més viva, per dir-ho d'alguna manera, una cultura més minoritària, i també una cultura inventada. El món en què vivim, la societat occidental, i concretament Europa Occidental, és formada per països que tenen una tradició cultural que volen utilitzar com a diferenciador amb d'altres països més rics, però que no tenen aquesta tradició. Per exemple entre Europa i els Estats Units sempre hi ha aquesta rivalitat, els Estats Units es pensen que Europa és menys que ells i Europa pensa que els nord-americans són menys intel·ligents i menys cultes.

La cultura també s'inventa quan convé i hi ha professionals que volen inventar cultura. Per exemple, França és un país molt culturalitzat en tots els sentits, però també en aquest sentit negatiu. Recordo ara, i si hi ha algun defensor que em disculpi, alguns moviments com el nou cinema francès de començament dels anys seixanta, del qual van sortir coses bones, però que també tenia uns aspectes de cultura absolutament inventats per uns quants intel·lectuals. Moltes vegades intel·lectual és sinònim de professional de la cultura.

Però tot això només són aspectes diferents, de vegades fins i tot i en molts casos distorsions, del que és el món de la cultura. Per mi la cultura és una activitat inherent a l'espècia humana i repeteixo que l'únic que passa és que es diu cultura perquè es fa una activitat, no és la mateixa a tot arreu i adquireix una sèrie de característiques pròpies, defineix un poble, un grup humà o digueu-li com vulgueu.

Només volia puntualitzar la meva forma de veure la cultura.

Meritxell Fiter

Sembla que és important que parlem una miqueta més del que entenem per cultura, si cultura és escola o si cultura és lleure.

Pere Canturri

Jo estic d'acord precisament amb el que deies, Vilanova, que realment és difícil dir què és cultura. Tot ho és pràcticament, és inherent, com deies, a la persona humana, pràcticament tot el que podem arribar a ser entra dintre d'un sistema que

podríem catalogar de cultural. Quant al fet que la cultura, com deies, recull en un moment donat les característiques d'un país, d'una societat, d'un grup de gent, hi estic completament d'acord. I, amb això reprenc el que deia el Burgués, en el sentit que ell dóna un punt de partida de la cultura d'Andorra en uns moments determinats que podríem situar cap als anys 1930.

Jo crec que això no és gaire real. La cultura ja hi era abans, hi ha unes quantes cultures a cada època, van canviant i no estic gaire d'acord que en aquest país neix una cultura als anys 1930; possiblement neix, i hi és sempre, cada moment té la seva cultura. Però ja només quedant-nos en el segle XX, no oblidem que a començament de segle neix a Andorra i a Sant Julià i a Escaldes, una *còpia* dels ateneus que s'estaven fent a Catalunya. Un centre moral i recreatiu, els grups de teatre, i això neix ja a principis de segle, la qual cosa vol dir que hi ha una inquietud cultural real en aquest país i, que la gent realment fa activitats que avui dia considerem, dintre de les institucions que les estan fent, com un exponent de la nostra cultura.

A part d'això, també deia el Joan que ens hauríem de situar quan els exiliats vénen a Andorra, que creen una cultura. Jo crec que abans que d'aquests exiliats de la Guerra Civil que van venir a Andorra, hauríem de parlar dels exiliats d'Andorra que van marxar d'aquí i que realment també van crear una cultura i van fer una gran aportació. Recordem que a Barcelona hi havia l'Associació d'Andorrans Residents.

Una altra fita important serien els anys 1950, quan realment en aquest país es dóna el *boom* turístic, però a l'entorn d'aquest *boom* turístic hi ha haver un fet que jo crec que s'ha oblidat i que va ser important: la creació dels cursos internacionals d'extensió cultural, dels quals pràcticament només en queda constància en uns números de revista que es diu *Andorra*, però que va aparèixer en un moment en què en aquest país va aterrar una gran quantitat de personalitats de tot l'ambient cultural dels països d'Espanya i França, fins i tot de Bèlgica i d'Alemanya, que van encomanar una inquietud a la joventut, estudiantosa d'aquell moment, perquè fos una altra fita cultural.

Em fa l'efecte que supeditar-ho gaire al fet que ens vénen coses de l'exterior no és just; també hi ha uns factors interiors que van provocar unes fites i un avançament cultural del país.

Meritxell Fiter

El senyor ministre.

Ramon Serra

Sí, sense entrar tant en el detall, però parlant de la cultura i d'aquests deu anys

de cultura a Andorra, fent una mica d'història com ens han fet el Sr. Burgués o el Sr. Pere Canturri, jo diria que la cultura a Andorra hi és des de sempre, des dels primers vestigis que tenim com a Andorra per ella mateixa. Andorra ha format part d'una cultura pirinenca, diguem-ho així, amb les seves particularitats, però nosaltres formem part d'un tot que és la cultura del Pirineu. Fins als anys 1930, o diguem fins a la Guerra Civil espanyola o fins a final del segle XIX, la societat andorrana podria estar més o menys tancada. Per quins motius? Sobretot per la comunicació. Els moviments culturals tardaven molt més a arribar als llocs a causa de les comunicacions, que no eren com les que tenim actualment. Si anem al detall, com el Sr. Canturri, es podria parlar de cultura i de reculls culturals. Tenim el *Còdex Miscel·lània*, que és un recull amb textos que comencen al segle XIII i amb escrits de Ramon Llull, textos originals en què hi ha tractats de química i d'altres matèries.

Vull dir que jo no em remuntaria als frares de Montserrat, com deia el Sr. Burgués, perquè abans dels frares de Montserrat hi havia una persona que considero important que mencionem, el Sr. Bonaventura Armengol, l'Orelleta d'Andorra la Vella. És el primer mestre o el primer professor de la primera escola andorrana en si que hi ha hagut a Andorra, al qual van obligar a marxar del país precisament per això, per marcar tant la seva andorranitat. Vull dir que això evoluciona. Si ens remuntem als anys 1950, el Sr. Burgués parla dels que estudiaven fora. És clar, la comunicació s'accelera, dóna possibilitat que la cultura se socialitzi, que la societat en general tingui més accés a la cultura, primer perquè els mitjans han canviat, hem deixat de ser una societat rural i primària en què només certes persones tenien accés a certes coses com la cultura més academicista. El fet d'anar a estudiar a l'estranger... avui hi va molta més gent, jo diria que gairebé tothom, fora de casos aïllats però als quals també des del Govern s'ajuda mitjançant beques. No podem comparar la situació actual de la societat andorrana amb la societat andorrana anterior, de final del segle XIX, de fet ni amb la societat andorrana anterior als anys 1940.

El Sr. Burgués parlava de moviments com el del 68, parlava dels Beatles... actualment, la cultura és universalista, podríem parlar més aviat d'àrees d'influències culturals; nosaltres formem part d'una cultura mediterrània i, últimament, amb una gran influència de cultura anglosaxona. Anglosaxona, per què? Perquè personatges com els Beatles o aquesta gent han arribat a la nostra cultura a través de la difusió del que avui en diríem màrqueting i, el màrqueting no és més que difusió. Avui dia, parlar d'una cultura reduïda i petita és realment difícil. Jo estic parlant d'àmbits culturals com seria l'Europa Occidental, amb traços de la influència mediterrània, dels països que formen part de l'Europa de la conca mediterrània, o dels països que s'estenen i pertanyen a la part més septentrional d'Europa, i dels trets que ens diferencien. I ja no parlem de cultures com les orientals, que són cultures que, per molta influència i per molt que hagin permeabilitzat tot el que és una cultura anglosaxona,

exportada, sobretot després de la Segona Guerra Mundial, dels Estats Units, tenen encara la seva molt marcada.

L'únic que volia dir és que actualment la cultura és un fet universal.

Meritxell Fiter

De totes maneres, en allò que sí que estem d'acord és que l'expressió cultural d'una comunitat o d'un país modifica profundament la forma de vida dels seus habitants. El que jo em pregunto és si això, a Andorra, és veritat o no, si les pressions culturals, ja siguin de dintre o de fora, aquest cultiu cultural arriba realment a modificar el que és la vida de cada dia.

Ramon Serra

Jo us diria una cosa, una experiència personal, responent una mica a la pregunta que ens fas i que diu: Existeixen a Andorra moviments culturals que, de manera conscient o inconscient, modulen l'evolució del país com a tal? És possible identificar-ne els exponents? Jo diria que, de manera inconscient, hi ha molts elements. Puc parlar d'un cas. La nostra llengua oficial és el català, però quants de nosaltres no som trilingües? Algú ho ha forçat, pel nostre entorn, per la nostra societat ens hem vist obligats a ser trilingües. Quan era al comú d'Escaldes i s'estava fent l'obra Caldea, hi anava a fer moltes visites i, per exemple, als encarregats o als paletes a l'obra, d'una manera inconscient i involuntària, em sortia de parlar-los en castellà, i quina no era la meva sorpresa quan em contestaven no ja tan sols en català, sinó en francès, perquè moltes de les empreses que hi treballaven eren franceses i, llavors jo automàticament m'adaptava a parlar francès.

Meritxell Fiter

Molt bé. Roger, fa una estona que havies demanat la paraula.

Roger Mas

Nosaltres hem reflexionat aquests dies sobre el que és cultura i és molt complicat, perquè suposo que s'ha de sectoritzar una mica. Suposo que primer s'ha d'entendre la cultura d'un país o d'una regió com un fet antropològic, i potser no és el moment d'entrar-hi perquè ens hi podríem passar dies i setmanes, potser ens hi podríem estendre en alguna altra ocasió. El que sí que trobo és que avui es podria parlar del que ha dit en Pantebre, de la cultura pròpia d'aquí abans fins i tot que arribessin els monjos de Montserrat, perquè des del moment que ja hi havia una gent aquí, ja hi havia una cultura, de tota aquesta arribada de gent de l'exterior a partir dels anys 1950 i fins i tot després de la guerra del 1939 i després... Trobo interessant parlar d'una cultura, d'analitzar i de parlar de la cultura d'aquests deu últims

anys, com és el títol del debat, de veure què s'ha fet, tot el que encara queda per fer i, tot el que s'ha deixat de fer.

Vull dir, tot això és el que dona per parlar-ne força extensament avui.

Meritxell Fiter

Tu penses que hi ha mancances en aquest camp, o que Andorra sempre ha estat això, sempre córrer; et vols estendre una miqueta més en aquest punt?

Roger Mas

No, jo dono la paraula; després en parlem.

Josep Vilanova

Abans m'he descuidat de parlar d'un concepte que per mi va molt lligat a cultura i que és foça recent. La cultura ha estat sempre un element dins la societat de poder. Ara és menys evident, perquè per sort i, també va lligat al fet de l'educació, tothom té accés a la informació escrita, visual, tothom o pràcticament tothom, però cinc segles enrere n'hi havia quatre que llegien i aquells sabien les coses, els altres no sabien res. Això en la societat actual es difumina, però no tant com moltes vegades es dona per entès. De tota manera, un altre punt essencial que volia tocar, essencial, segons la meua manera de veure, no per la seva importància, és que aquesta cultura realment s'ha uniformitzat de tal manera, gràcies als mitjans de comunicació, que actualment augmenta quantitativament, potser no en tota la població mundial, però sí al món occidental. Però, en canvi, la diferència qualitativa desapareix, la cultura que té avui en dia un espanyol, un francès, un europeu occidental, per dir-ho així, és menys diferent de la d'un nord-americà del que podrien ser la cultura francesa i l'espanyola fa cent anys. I no sabem on ens portarà, aquesta tendència, no sabem si acabarem tots realment tenint la mateixa cultura, la mateixa llengua, etc. El que sí que acabarem tenint és la mateixa ciència i aquest tipus de coses.

El que passa és que això planteja un problema que a Andorra és molt actual i que a mi, com a ciutadà d'aquest país, em fa por que generi certes reaccions; davant la cultura entesa com a identitat, com un dels elements diferenciadors d'un poble, què hem de fer? l'hem de defensar? i defensar-la, què vol dir? limitar-nos a la nostra i excloure les altres influències que vinguin? També té relació amb el que deies tu sobre les influències que no són estrictament les que podríem considerar com a andorranes fa vint anys, i que estan arribant a una velocitat enorme, no per res d'especial, i això ens està passant actualment a nosaltres i a d'altres països d'una manera més aguda. A mi el que em fa por és que això, si no s'entén massa bé què és la cultura, generi situacions de defensa d'una suposada cultura andor-

rana, que seria la de fa uns anys, però que potser no és la d'avui, i no sabem com serà la de demà, que impedeixin que la cultura evolucioni, vull dir que ens anqui-losi en una situació en què per defensar el que ens agradaria que continués essent el país finalment i que d'altra banda potser no és desitjable, es limiti o es freni l'evolució. I això, des del punt de vista cultura, és un tema que em preocupa bastant.

Meritxell Fiter

Ens plantegeges una disjuntiva cultura-evolució. Hi ha algú més que tingui idees? Ara tenia la paraula la Susanna i després el Joan.

Susanna Vela

Només voldria dir una cosa. No cal insistir en les accepcions diferents que té cultura, perquè és un debat que no acabarà mai, és un debat que va començar el mateix dia que l'antropòleg es va inventar el terme cultura, simplement per diferenciar la civilització europea que venia de l'africana que es trobava davant.

El que a mi em fa por, com deia el Vilanova, és simplement el fet de considerar la cultura com aquest element diferenciador, aquest element d'identitat, perquè això porta directament al nacionalisme i al nacionalisme dolent, si és que es pot parlar de nacionalismes bons o dolents, amb la por i la xenofòbia, és a dir, estem recreant tot allò que des d'Europa se'ns està dient que no, des d'Europa se'ns està demanant la construcció de l'Europa de les Nacions, l'Europa de les Regions, un apropament cultural, una universalització de la cultura.

Per tant, què passa amb les nostres cultures? si és que realment nosaltres tenim una cultura concreta, que a mi em costa de creure. Prefereixo parlar no de cultura andorrana sinó de cultura feta des d'Andorra, cultura d'Andorra o cultura dins d'Andorra, perquè em costa de veure quins fets culturals ens diferencien, perquè sempre és una diferència respecte dels nostres veïns, per exemple, dels nostres veïns catalans.

És per això que voldria que no ens centréssim en què és exactament cultura, perquè és un debat que els intel·lectuals, els antropòlegs ja continuaran fins a l'eternitat. Potser ens hauríem de centrar més en el que pensem, en el que hem preparat sobre el programa, i en com pot influir amb la cultura que tenim o amb el mosaic de cultures, diguem-ho com vulgueu.

Meritxell Fiter

Sí, realment reprenent el teu fil, en allò que potser sí que seríem diferents és que per la coexistència o pel fet que tenim un teixit social realment mixt i heterogeni, hi hauria moltes cultures convivint. En aquest sentit, el que diu la Susanna de cultura feta des d'Andorra sí que és un punt interessant.

Joan Burgués

Bé, jo discrepo una mica de tu, Susanna, perquè considero que per un costat Andorra és un país petit i tots els països petits ens hem d'autodefensar en certa manera i, una de les maneres de defensar-nos, sobretot tenint les influències que tenim nosaltres, dissortadament, com és Espanya i França per un costat, la televisió, els canals de via satèl·lit, etc, etc, no solament és fent cultura des de dintre, sinó que hauríem de mirar d'exportar-la en certa manera per conservar la nostra identitat, perquè la identitat andorrana va lligada als usos i costums d'un país i si perdem això perdem l'essència d'ésser andorrans. Havent matisat aquest punt, voldria dir que quan he parlat d'aquests quaranta anys, eren quaranta anys d'influència sobretot a la nostra generació, no volia pas dir que no hi havia cultura abans, al contrari. Però sí que volia reprendre el fil de la Susanna. Ella ha parlat de la cultura popular i en aquest aspecte jo hi voldria afegir algunes coses. Quan a Andorra no hi havia televisió, quan no hi havien els mitjans de comunicació i difusió que tenim actualment, teníem una cultura diguem-ne sociocultural i artística molt important. I m'explicaré. Era l'època en què van començar les corals de Sant Julià de Lòria, d'Andorra la Vella, d'Escaldes-Engordany, d'Encamp, amb els homes que en dèiem de Fontbernat; per altra banda, a Escaldes-Engordany es va iniciar als anys 1957-1958 el Pessebre Vivent, que va marcar un altre canvi transcendent en aquest aspecte; a Encamp es van començar a reprendre en aquell moment els carnavales populars. Això són cultures populars, perquè tots aquests moviments es feien per una senzilla raó, perquè la gent estava més vinculada al país, no tenia els mitjans de comunicació, sobretot la televisió i els cotxes, que han afavorit molt aquesta invasió forana de cultura andorrana i crec que la cultura que hi havia en aquell moment ha portat a la creació de certes associacions, com poden ser les associacions musicals i artístiques i de teatre que en aquell moment es van iniciar.

Dit això, jo crec que és important que nosaltres i, ho torno a repetir, cultivem aquesta cultura andorrana i que ho fem en català. I aquí discrepo una mica del Ramon, potser perquè jo em sento nacionalista, i no dic que els altres no ho siguin, però quan a mi algú em parla en castellà o en francès, el primer que li demano és quants anys fa que és a Andorra, i li contesto en català si ja fa més d'un any que hi és, perquè crec que és un altre dels mitjans amb què ens hem d'autodefensar de la invasió forana, perquè aquí pràcticament parlem de tot menys la nostra llengua.

Meritxell Fiter

De totes maneres, Joan, cada país paga un preu si la gent que hi habita no té accés a la culturització del país i, aquí a Andorra, com a tot arreu, no només hi vivim gent de llengua catalana. Una altra cosa és que Andorra ofereixi un model lingüístic cultural al qual l'immigrant es pugui adherir, però aquesta és una feina nostra, és

una obligació nostra fer possible que la gent forana tingui un model al qual adherir-se. Una pregunta seria, quin és el model cultural que nosaltres proposem a la gent que ve de fora? vull dir, un nano que acaba d'arribar aquí, o una família, com s'ho farà per saber... aquí ja començaríem a parlar del que són cultures majoritàries, cultures minoritàries, etc.

Joan Burgués

Jo crec que l'andorranització del país es fa amb la integració de tota aquesta gent, és a dir, hi ha una escola andorrana, hi ha classes nocturnes de català on s'ensenya a tota aquesta immigració.

Meritxell Fiter

Lluís, ara sí, tenies la paraula demanada. Si us sembla farem un torn de paraules i si hi ha algú del públic que vulgui intervenir, potser que estenem el debat.

Josep Lluís Agudo

Estic totalment d'acord amb això que deia la Susanna que tenim un mosaic enorme al país de totes les nacionalitats; nosaltres en diem a vegades que és un còctel, una barreja explosiva. Aquest fet, aquesta barreja de gent, aquest mosaic, l'hem d'aprofitar al màxim, no per copiar, com de vegades ha dit la gent, sinó que es tracta de veure una mica com funciona aquesta gent, i a partir d'aquí les coses que són interessants les podem aprofitar, però no únicament traduint-les al català sinó adaptant-les una mica a les idees que podem tenir al país sobre la cultura.

Jo crec que és una mica difícil trobar un element definidor de cultura a Andorra, ara per ara, sobretot amb aquest títol de *10 anys de cultura a Andorra*, i ho és a causa d'aquest còctel, com he dit abans, però sempre hem de saber aprofitar tot allò de bo que pugui oferir una persona que vingui de fora.

Meritxell Fiter

Molt bé, això seria l'intercanvi cultural.

Josep Lluís Agudo

Cultural és per a mi essencial, és primordial.

Meritxell Fiter

Que la cultura visqui.

Josep Lluís Agudo

Sí, sí, no pot morir mai.

Meritxell Fiter

Pere.

Pere Canturri

Tornant a agafar el fil de la primera pregunta sobre si a Andorra existeixen moviments culturals que de manera conscient o inconscient modulen l'evolució del país com a tal, jo sóc del parer que de moviments culturals, el que s'entén per moviments culturals, no n'hi ha al país, el que hi ha són entitats culturals més que no pas moviments culturals. Quant al que deia el Joan de la cultura nacional, jo estic d'acord amb ell, no s'ha d'abaixar el sentit nacionalista, ara i aquí ha d'haver-hi una cultura nacional; que hi ha hagut cultura nacional, per petita que sigui, diferenciada de la cultura nacional del Pallars o de la Cerdanya, és evident que sí, i no ha de fer cap vergonya utilitzar la paraula nacional en aquest sentit.

Pel que fa a si nosaltres podem o no podem mantenir aquesta cultura davant d'aquest món que estem vivint actualment, evidentment hi ha un problema, no tan sols a Andorra, sinó a tot arreu; tots els sistemes de comunicació, tots els mitjans actuals, sobretot audiovisuals, estan absorbint i destruint aquestes particularitats per uniformitzar la cultura. Nosaltres hi estem immersos. Fins i tot tota aquesta quantitat de gent que ens ve de fora ens aporta molta cultura i fan que s'homogeneïtzi la nostra; no és dolent, ens estem integrant en tot aquest món cultural occidental mediterrani, però potser sí que val la pena que intentem rebre totes aquestes aportacions, però sense deixar-nos difuminar i sense perdre la nostra identitat cultural, que crec que en tenim. Jo precisament crec que aquestes petites particularitats culturals són fins i tot més riques que la gran cultura uniforme.

Per tant, davant de tot aquest munt de gent que ve al país, val la pena que mantinguem la nostra identitat cultural i que ells s'adonin que existeix, l'acceptin i s'andorranitzin.

Manuel Areny

Voldria comentar el que ha dit el Sr. Burgués. Si ho he entès bé, sembla que ha dit que la televisió i molts mitjans audiovisuals ens envaeixen i això no és gaire productiu. Per contra, jo crec que també és una forma d'obrir camps, d'obrir fronteres. Abans, quan comentava que hi havia hagut un petit moviment musical, per exemple amb l'escola de Fontbernat, suposo que també va sortir arran d'una lectura, perquè de fet, això també venia d'alguna manera de fora del nostre país, tot i que tenia una relació perquè nosaltres ens movem sempre i sobretot amb la cultura catalana. No penso que hàgim de tenir gaire por de tot el que ens arribi per un *mass media*, sinó que hem d'agafar-ne el que és bo i, com deia el Sr. Canturri, una mica d'aquí i una mica d'allà, pot portar a un enriquiment que potser altres no poden tenir.

Ramon Serra

Em sembla que el Sr. Burgués no m'ha entès. Quan jo dic una cultura universal, vull dir una cultura que de fet tots estem practicant i que s'està practicant des de temps enrere. Andorra té uns trets característics que la diferencien de la mateixa cultura catalana, que és la més pròxima al nostre país. Per exemple, el Sr. Pantebre ha estat un introductor a Andorra d'un element que no formava part de la cultura andorrana, si ho volem dir així, que és la sardana. La sardana i els castellers són elements de la cultura catalana, d'unes regions de Catalunya molt concretes, però a Andorra no existien i, per tant, durant trenta o quaranta anys ha estat introduint un element que actualment ja ens hem fet nostre. El Sr. Burgués parlava de les corals, un altre element que també s'ha introduït al llarg del temps en la nostra cultura, que era rural i més de subsistència, que tampoc no existia i a poc a poc s'ha anat incorporant i ara ja s'accepta.

Jo crec que l'element més diferenciador d'Andorra és el fet polític, és el que ha marcat més una identitat particular, i que ha donat pas a una sèrie de diferenciacions amb el Pallars, amb la comarca de l'Alt Urgell, o amb l'Ariège. Però la situació política és diferent de la de la resta d'aquestes societats que tenim a tocar, que formen part de dos estats molt grans dins dels quals també hi ha cultures bastant diferenciades, hi ha una diferència gran que és la llengua; un gallec quan parla és diferent d'un català, un basc té uns trets diferents... Només volia dir això, que per mi el fet principal que ens diferencia, que ens dona aquesta identitat especial, és el fet polític, que es manté des dels Pariatges. I amb l'evolució dels temps hem de preservar sobretot la identitat com a país, no ens hem de deixar absorbir. Jo tinc molt bones relacions amb la Generalitat de Catalunya, però no ens hem de deixar absorbir per la política que porta la Generalitat.

Una altra cosa és que el català és la nostra llengua. El que sí que hem de fer és portar a terme una política lingüística forta, no perdre el català com a llengua d'aquest país, ja que és l'únic país que té el català com a llengua oficial i on ha estat oficial fins ara. Cal portar una política lingüística forta, i també cal tenir un respecte a la història, a les tradicions i als usos i costums, com deia el Sr. Burgués.

Meritxell Fiter

Quedeu vosaltres també, el Sr. Pantebre. Voleu intervenir vosaltres dos?

Susanna Vela

Es parlava d'integració i de com integrem aquestes persones que són de diferents cultures. Crec que una de les coses més importants és tenir ara una bona política d'immigració, juntament amb una bona política de nacionalització i amb una bona política lingüística i educativa. La millor manera de poder integrar aquesta gent,

sempre que ells tinguin la voluntat d'integrar-se, d'això tothom n'és conscient, ha de ser a través de la formació dels seus fills o de la seva pròpia formació, tant des del punt de vista educatiu, com lingüístic o cultural. La cultura és difusió d'ella mateixa, per tant, el que sí que s'ha d'intentar és fer-la arribar a aquesta gent, que en són poc usuaris per diferents motivacions laborals, diguem-ho així, i a partir d'aquí integrar, fer conèixer una sèrie d'indrets que potser són molt diferents de les seves cultures, segurament que sí, sense intentar definir què som o què és la nostra cultura; si més no en comparació amb la seva, som molt diferents. Hem d'intentar fer-los veure, fer-los entendre com vivim, com pensem.

Meritxell Fiter

Sí, probablement tens raó, el que jo preguntava tota l'estona és quin accés tenen tots els ciutadans d'aquí al que en diem cultura? és igualitari aquest accés? el dret a la cultura, com el dret a la salut, com el dret a l'educació, tots aquests drets, són igual realment per a tothom a Andorra, o no? Hi ha dues, tres, cinc o deu Andorres dins el mateix país? Són temes amb què veritablement ens podríem allargar tota la nit.

Josep Vilanova

Només hi volia afegir una cosa. Potser em deixaré portar per la deformació, ja que jo represento el costat de ciències, i potser ho diré d'una manera una mica dura, però hem de ser conscients, i no sóc l'única persona que pensa així, de les peculiaritats polítiques del país, de la situació geogràfica, del ritme que portem de recanvi de població, d'origens diversos de la població que ve, de recanvi d'edats, d'esperança de vida. Per la nostra situació, ens estem convertint en un laboratori del que és l'evolució cultural i sociològica en un país occidental del segle XX; no crec que n'hi hagi cap més a l'Europa Occidental que realment estigui sotmès als canvis a què estem sotmesos aquí i, per tant, també hem d'anar en compte a l'hora d'aplicar criteris quan intentem valorar-ho. Per exemple, als països veïns, quan arriben a una mitjana de població immigrada del 5 al 10%, comencen a haver-hi uns moviments ultranacionalistes, no en el sentit de la paraula com s'ha utilitzat aquí, que em sembla que en això ningú no s'ha confòs, sinó ultranacionalistes racistes, feixistes, tot el que vulguis. I aquí tenim no ja uns nivells alts d'emigració, sinó un recanvi d'aquesta immigració.

Què ha passat en els últims deu anys? Doncs que fa deu anys la immigració majoritària no era la mateixa que ara, la mitjana d'edat no era la mateixa, ens trobem en una situació absolutament peculiar, i jo personalment la defineixo, potser amb un terme una mica dur, com un autèntic laboratori, que ningú no ha volgut crear i que ningú no està manipulant, però on algú pot estudiar realment a quin ritme pot canviar la cultura i com pot dependre dels canvis sociològics. Em sembla que real-

ment Andorra, en aquest sentit, en aquests moments, és un lloc privilegiat, gairebé una curiositat. Però, evidentment, amb tot el que això representa de dificultat per controlar aquesta població des de dins. Sense voler-ho, som pioners en moltes coses en aquests moments.

Roger Mas

El Josep Vilanova ha dit una cosa que m'ha interessat molt, respecte de si ens tanquem o si no ens tanquem. Estic convençut que sí i que a més és perillós, tot i que mai ens podem sentir tancats del tot, perquè els mitjans de comunicació també entren dins les nostres cases, però si ens ho mirem gràficament, sobre aquesta cultura que entra i la cultura que es fa aquí a Andorra, sí que és veritat, com ho ha dit la Susanna, que potser és més adequat parlar d'una cultura que es fa aquí a Andorra que no d'una cultura andorrana.

Gràficament, jo ho veig com una balança, i faig referència al que deies abans sobre el que ha faltat i falta aquí en aquests deu anys. Aquesta balança té un gran desequilibri entre la cultura que ve de fora i el que es fa aquí. Jo crec que s'hauria de fer un esforç, per part de tothom, des dels estaments públics fins als mateixos artistes i totes les associacions, per equilibrar molt més aquesta balança, perquè conjuntament es pugui cultivar aquesta societat andorrana. Jo penso que és molt necessari equilibrar la balança, treure d'un costat i ficar-ho a l'altre, i equilibrar-ho.

Meritxell Fiter

Però, per què? tu penses, o l'experiència amb el que portes vivint aquí et demostra que el que seria fer cultura des d'Andorra és difícil o que seria més fàcil fer cultura des de fora i importar-la aquí, o no?

Roger Mas

És fàcil, fer-la venir és fàcil.

Meritxell Fiter

Què és fàcil? De les dues coses, quina és la més fàcil?

Roger Mas

És fàcil fer-ne venir, jo crec, és quasi bé precuinada, de fet i, en canvi és molt més difícil treballar-ho des d'aquí. Només cal veure que l'any 1991 es creen tres associacions, i no és per atzar que ha passat això, és que hi ha una demanda i un potencial, es tenen ganes de treballar. I per tant, s'ha de continuar endavant i s'ha d'ajudar en certa manera per treballar-ho. És molt més difícil que fer-ho. Jo crec que hi ha una falta de credibilitat general sobre el que es fa.

Meritxell Fiter

Per allò que ningú no és profeta a la seva terra i tot això.

Roger Mas

Sí, sí, per aquest costat sí.

Meritxell Fiter

Molt bé, aquesta vegada sí que té la paraula el Sr. Pantebre.

Francesc Pantebre

Santa paraula. Cultura és només esplai i lleure? Ja he parlat de la visió que jo tinc de la cultura, per tant aquesta pregunta ja queda pràcticament contestada. Desculturalitzar un país? Com es desculturalitza un país? Perdó, aquesta és una pregunta, la Meritxell que em perdoni perquè no entenc que vol dir desculturalitzar, i molt menys la seva aplicació aquí.

Meritxell Fiter

Hi ha algú que vulgui contestar al Sr. Pantebre com es pot desculturalitzar un país? quins són els fets que fan que un país perdi cultura, vull dir, entre en un estat d'incultura, de disgregació, de pensament en aquest sentit?

Pere Canturri

Un punt que potser afecta la desculturalització, sobretot d'aquest país, és precisament el gran problema de la gent que ha vingut de fora, que fa unes feines molt diferents, molt variades, amb uns horaris que fan difícil que la gent es pugui integrar, tenir els mateixos dies de festa, els mateixos horaris de lleure... Jo crec que quan la gent es veu obligada a mantenir una espècie de carrera de supervivència a causa de les dificultats econòmiques, encara que es guanyi millor la vida que al país d'on ve, és quan potser no pot assistir, no pot col·laborar, no pot participar en moltes coses i desculturalitza el país, aquesta cultura material que ha d'intentar obtenir en lloc de la cultura espiritual que li correspon.

Meritxell Fiter

I quan es perd una vella casa també es desculturalitza el país, no? El Sr. Pantebre encara no ha acabat

Francesc Pantebre

El desenvolupament de la cultura, és responsabilitat únicament dels artistes? No, jo crec que això és responsabilitat de tot el poble. Quin és el paper de l'administra-

ció per afavorir el desenvolupament de les expressions culturals necessàries per mantenir una societat saludable, en el seu sentit més ampli? Aquesta darrera pregunta és el cavall de batalla més fort, al meu entendre. Penso que trobaré molta gent que opina el contrari, però no em fa res; jo soc autodidacta, pràcticament no he anat mai a l'escola, o sigui que no tinc cap títol ni acadèmic ni res. Però això no vol dir que no hagi estudiat, estudio la cultura des de fa més de 75 anys i em penso que he estudiat més que molts que tenen carreres molt brillants. Ara, aquí es pregunta sobre l'administració —suposo que es refereix al Govern—, i es pregunta quin és el paper de l'administració per afavorir el desenvolupament de les expressions culturals necessàries per mantenir una societat saludable en el seu sentit més ampli. Jo penso que de la cultura popular —qui sap si en la docent també hi entraria alguna cosa, però em limito a la popular, que és la que conec més—, l'administració no se n'hauria d'ocupar ni poc ni molt. El moviment cultural és en el poble, tot el més ric, el que tenim de cultura popular, ho ha creat el poble, sense subvencions de fons públics. I l'Agrupació Sardanista Andorrana ha tingut sempre vida pròpia, basant-se en aquests principis, que ja existien quan es va fundar, i us diré per què. Perquè en ocupar-se l'administració de la cultura, els polítics s'han pres unes prerrogatives que no les ha donat el poble, però que s'han pres quan han estat al poder i això atrofia, per falta d'exercici, la facultat creativa del poble.

El poble ho troba tot gratuït, que diuen, es pensa que és gratuït, però en realitat costa molt més car, però bé, es fa el que es fa i això que dic és veritat, es veu molt fàcilment si ens fixem que tots els polítics, que són els que estan en el poder, l'administració, en les seves propagandes electorals sempre diuen que protegiran la iniciativa privada, però que no la suplantaran, i això jo ho he hagut de repetir a molts governants i com aquell qui diu m'han fet fora. És clar, no poden sofrir que se'ls digui això, i ho dic ara, que he dit que trobaré els contraris, perquè són molts que volen fer cultura però a base de subvencions sempre. L'Agrupació Sardanista Andorrana va fomentar la sardana ja en aquests principis de vida pròpia fent el que podia fer amb els seus elements, no obstant, com que al país durant aquests trenta anys hi ha hagut molta influència forana i, potser en algunes coses s'ha de fer un esforç, doncs una ajuda oficial sí que va bé, per això quan he negat jo el dret dels governants de prendre-s'ho, potser ara semblaria una contradicció això i no ho és. Des de la seva fundació, l'Agrupació Sardanista Andorrana, i això ho tenim, ho publiquem al final de cada any, té uns càlculs estadístics que ho proven ben clar, queda reflectit en els llibres legalitzats que tenim, firmats pel Batlle, i en què hi figura tot. Hi contribuïm meitat per meitat, amb petites oscil·lacions, però seguint aquesta norma durant tot l'any. Aquest sistema he llegit alguna vegada que el van adoptar dels Estats Units, que em penso que allà tenen ben fixat que és un 50 per cent, un 50 per cent l'estat i un 50 per cent el poble. Ara aquí es funden moltes entitats que ja compten

d'entrada –i si no hi compten se'n refien, o pleguen–, amb subvenció oficial. Llavors ja no és cultura popular. I nosaltres ens trobem que els primers vint anys la sardana va pujar i actualment baixa, això no és un fenomen d'aquí solament, és un fenomen observat a tot Catalunya, una evidència, un fet. No obstant no és igual a tot arreu. Actualment es nota una baixa, i és a conseqüència no de l'ambient general de Catalunya i de tot arreu, sinó que molta part ho és de la imposició, o sigui, de prendre's la iniciativa des dels governs.

Meritxell Fiter

Sr. Pantebre, una vegada més ha posat sobre la taula un tema candent, que l'administració, a través d'una subvenció, afavoreix una classe de cultura, o no?

Francesc Pantebre

És que jo, si no pico una mica no em sento gens bé.

Meritxell Fiter

Si us sembla passarem la paraula al públic, perquè potser hi ha algú més que vol intervenir en aquest debat.

Ramon Serra

Em permets que digui dues coses? En primer lloc voldria contestar la pregunta com es desculturalitza un país. Jo diria que un país no es desculturalitza per qüestions polítiques, per fortes i totalitaristes o encarades que siguin. Jo crec que no es pot desculturalitzar un país, abans mor la població que fa la cultura. Evidentment, si es fa una repoblació quedaran vestigis de la cultura d'aquella població, però un país jo crec que no es pot desculturalitzar. Pel que fa a les subvencions del Govern i de la promoció d'artistes del país, no és pas per al·lusions, però es pot aclarir, jo diria que pel que fa a artistes del país, primer hi hauria d'haver les intervencions dels comuns, que tenen unes subvencions del Govern una part de les quals ha d'anar destinada a cultura. Però com que el terme cultura és tan extens, el que estem intentant ara, i esperem que arribem a un acord entre els comuns i el Govern, és racionalitzar una mica tota aquesta activitat cultural que es fa al país, ja que es fan moltes coses i amb poca coordinació, i per mi és una activitat una mica desmesurada. Avui mateix, quants actes hi havia? El bàsquet, que no sé si és cultura, una conferència del Sr. Subirats i això nostre, per a un país de 60.000 habitants, i avui no res, d'altres dies hi ha hagut un concert, una obra de teatre, cinc exposicions... És una oferta desmesurada pel territori i la població que som.

El que volia dir, però, és que una de les funcions que haurien de fer els comuns amb la part de subvenció que tenen destinada a cultura, podria ser, per exemple, la

promoció cultural dels artistes de la seva parròquia. Si ens comparem amb un país més gran, Espanya, per exemple, a un artista de Tremp o de la Seu d'Urgell no se li acudirà mai d'anar a veure la Sra. ministra perquè li doni una subvenció. Primer anirà a l'ajuntament, després de l'ajuntament potser veurà la Generalitat, la Diputació, i anirà seguint els escalafons normals que jo crec que ha de seguir. Si és un artista molt, molt bo, potser ja no li caldrà la subvenció, però si és el cas que li calgui, potser estarà subvencionat directament des del Govern, però per a la gent que comença, ja hi ha aquesta subvenció que va destinada directament des de les arques del Govern a les comunals, i es comença pel comú.

Hi ha coses que es consideren i d'altres que no es consideren i, avui dia s'ignora; per exemple, els comuns ara s'han de fer càrrec dels clubs esportius de la seva parròquia i el Govern només té diàleg amb les federacions. Doncs, cal tenir aquesta relació sobretot per racionalitzar les despeses, perquè malgrat que siguem un país en què la renda per càpita sigui molt alta dins Europa, l'estat és pobre. Només cal veure la situació dels comptes actuals.

Jo el que voldria evitar és que el Govern no fos en absolut intervencionista en cultura, per això hi ha les agrupacions culturals, que són les que han d'impulsar la cultura del país. Des del Govern no es pot impulsar una línia de creació cultural, són aquestes associacions, cadascuna en el seu ram, les qui ho han d'impulsar. I si en aquest impuls hi ha coses realment a considerar, que s'han de plantejar, aleshores trobo totalment lògic que es demani i que se'ls ajudi des de l'entitat. Però el fet de donar subvencions, de crear una associació on només hi hagi un president i un tresorer, que demanen una subvenció que els arriba a final d'any i aleshores demanes el resultat, què s'ha fet, i n'hi ha que fan i n'hi ha que no fan... I jo encoratjo que es faci i realment es marcarà a partir d'aquestes associacions. No és el Govern que ha de dictaminar vostès han de fer això o allò altre.

Pel que fa a ajudar artistes, el juny d'aquest any comencem a tirar endavant un pla, uns locals que tenim a la Massana per deixar. Això és baixar al detall. Ens hem trobat que hi ha molts artistes al país, sobretot artistes d'arts plàstiques o músics, que a l'hora de fer la feina, o bé molesten el veí o bé no tenen espai, es queixen que els lloguers al país són cars. Tenim un espai a la Massana que cedim gratuïtament durant tres anys, i durant aquest temps nosaltres el que volem fer és deixar aquest espai, del qual en sortiran quatre tallers, no pas per concurs, sinó que es farà una selecció, que no la farà el Govern sinó gent del món de la cultura, universitaris, però sobretot gent de fora, que valorin realment la feina artística de cadascun dels candidats que hi haurà. I perquè tampoc no es pugui dir que hi ha intervencionisme o favoritisme cap a algú. Aquests locals es destinaran per anys perquè els artistes tinguin una mena de promoció, com a mínim s'estalviaran unes despeses importants com són les despeses corrents i el lloguer del local.

Meritxell Fiter

Molt bé. El Lluís volia intervenir i també el Manuel. No sé si des del públic hi ha algú que tingui ganes d'intervenir, és el torn de tothom.

Antoni Pol

Bé, només una insinuació que pot semblar agosarada, però és un pensament que se m'acut. S'ha dit que no hi ha moviments culturals, però jo en discrepo; malgrat que no els tinguem clars, penso que n'hi ha. La precisió que voldria fer pública, també recollint coses que s'han dit a la taula, és que jo crec que des d'anys passats, sobretot diguem d'abans d'aquests deu anys dels quals estem parlant i, majoritàriament durant diverses centúries, el país ha estat un mantenidor de cultura pròpia i forana, que ha anat incrustant o rebent espectadors i consumidors. En canvi, crec que aquests darrers deu anys s'ha iniciat una inflexió important, i potser encara no tenim els elements per ser-ne conscients tot i que per mi hi ha indicadors, però és clar que hi ha aquesta inflexió, és a dir, que hem passat a ser creadors conscients de cultura pròpia, que estem transformant la tradicional i també la forana, i en som capaços, i penso que una prova n'és aquest acte d'avui. Som conscients que hi ha una cultura, que compartim trets culturals amb d'altres entorns, que estem forjant contínuament alguna cosa que es diu cultura i crec que aquesta conscienciació n'és una mostra.

L'escola andorrana, que ara també fa deu anys, n'és una altra mostra, un procés que és fruit d'una transformació socioeconòmica molt important i d'un dinamisme de la societat andorrana, diguem que no només és la tradicional, sinó evidentment és la suma de tot un potencial humà que es transforma i crec que amb aquesta possibilitat es fa possible aquesta transformació.

Jo crec que aquests darrers deu anys seran històrics, i no tan sols políticament, perquè crec que les transformacions polítiques van acompanyades de vegades de transformacions culturals molt importants. I en aquests moments, i des del meu punt de vista, crec que aquests darrers deu anys estan donant la mostra, que potser d'aquí a uns anys tindrà nom, que hi ha un moviment cultural acompanyant aquesta transformació socioeconòmica que no és la inicial. Jo entenc que la transformació socioeconòmica comença als anys 1930 d'una manera important, però normalment els moviments culturals que acompanyen aquestes transformacions apareixen a la segona o tercera generació d'aquestes transformacions. Primer hi ha la més primària, d'una acumulació de capital, després aquesta acumulació de capital permet passar a nous estadis i crec que en aquest sentit sí que hi ha una diferència i, aquests darrers deu anys marcarien una inflexió en aquest sentit.

La comunitat andorrana nacional i no nacional, evidentment tota en conjunt, comença a tenir consciència que pot ser capaç de transformar la cultura tradicional

mantenint trets d'identitat propis, la nostra aportació pròpia al món de la catalanitat, al món de la mediterraneïtat, i evidentment primer andorranitat específica, però també som capaços fins i tot de ser creatius i de crear cultura internacional, d'altres àmbits, d'exportar-la. Crec que els darrers deu anys ens ho comencen a mostrar.

Meritxell Fiter

Sí, el Lluís fa molta estona que demana la paraula.

Josep Lluís Agudo

Sí, és que jo també estic d'acord amb el que ha dit vostè, penso que sí que hi ha hagut una obertura política, però jo crec que no és ben bé una cultura forana sinó que és una cultura que ha tingut l'evolució normal i lògica també de la política, d'obrir-se cap a l'exterior i sobretot ser receptiu.

Torno a repetir una mica el que he dit abans d'acceptar o de reconèixer, no només per part de la gent del poble, sinó també per part del Govern, que de vegades no tot és donar diners, ni de bon tros. Nosaltres sempre diem, al Pas, que hem de fer molt amb molt poc, és la nostra filosofia i a partir d'aquí anem fent i fem moltes coses. Vam demanar diners al Govern, i molt pocs al comú d'Encamp al qual pertanyem, però de vegades hem de saber aprofitar el que tenim fora o el que ens ofereixen de fora, i a partir d'aquí fer actes no faraònics sinó d'acord amb la nostra manera de pensar, amb la nostra cultura.

Meritxell Fiter

Molt bé.

Susanna Vela

Bé, reprenent una mica el que deia l'Antoni Pol, és evident que és important exportar tot això, però jo crec que la pregunta que ens hem de fer ara és com ho fem aquí dins, perquè hi ha moltíssima gent que està molt allunyada d'una realitat social i una realitat cultural.

La preocupació des de l'administració pública, tant central com local, hauria de ser com difondre tot això, no fent-ho només amb les històries, amb les assignatures clàssiques d'història andorrana, i això ho sabem tots plegats, perquè també en vam fer quan érem més petits. És a dir, de quina manera podem integrar aquesta gent i fer-los participants d'una societat, d'una cultura nostra. És evident que exportar és important; però a mi hi ha una cosa que em fa molta por i de vegades em fa molta gràcia, semblen una plataforma de catalanisme, si més no se'ns està tractant així des de segons quins mitjans de baix. Això també és preocupant, no sé si ho hauria de dir així, però és clar, no només és ara, és des dels anys 1930, des dels anys del

franquisme, de la repressió, etc. Andorra va ser un país de refugi, i no hi tinc res en contra, però ara fa la sensació una mica de ser una plataforma per internacionalitzar el català, que no és pas que em sembli malament, però tampoc no és exactament el que hauria de ser.

Roger Mas

Això no som nosaltres que ho fem. Catalunya aprofita l'ocasió.

Susanna Vela

Sí, nosaltres d'alguna manera ens ho deixem fer o no en som conscients i inconscientment estem entrant en aquest procés. Segurament que inconscientment, perquè tu no fas res, o sigui, tu no surts allà al carrer cridant que es va entrar a l'ONU, més aviat al contrari, no vas sortir al carrer, ni la majoria de la gent tampoc.

Meritxell Fiter

Probablement, el que esteu dient és una cosa ben interessant, però el que s'hauria de potenciar és aquest catalitzador, catalitzador o no, en el sentit estricte, que permetria que es desenvolupessin les coses que estan a punt de sortir. I aquest catalitzador pot ser l'administració, poden ser les entitats culturals, poden ser els comuns, etc. Però és ben cert que hi ha de ser, el catalitzador, és una mica el que esteu demanant tots.

Josep Vilanova

De tota manera, jo voldria insistir, potser m'estic fent una mica repetitiu, en un aspecte que em fa por, i potser aquí em permeto interpretar el que deia el Sr. Pantebre, o almenys em fa l'efecte que la meua idea és molt assemblada a la seva en aquest sentit. Tenim a mà l'experiència de molts països, potser pel que he dit abans que la cultura no deixa de ser una font de poder segons com s'utilitza. S'homologuen coses culturals, és a dir, hi ha una cultura homologada, hi ha una cultura oficial, hi ha una cultura que no ho és, hi ha una subcultura, i llavors és quan es comença a parlar de la cultura d'un tipus i de la cultura popular. Em preocupa perquè a la cultura popular generalment se li treu l'homologació, no s'homologuen unes certes formes de cultura en el sentit d'expressió cultural. Això sí que és un fenomen que em penso que a Andorra no ha passat mai, primer perquè finalment estem celebrant els deu anys de la Societat Andorrana de Ciències i el primer de l'existència de la Constitució, o sigui que tampoc no hi ha hagut els mitjans per fer-ho; l'esdevenidor ens dirà si mai l'administració arriba a tenir aquest paper, però en qualsevol cas, moltes vegades es confon en molts països el que és la promoció de la cultura amb el que és un acte d'homologació d'un cert tipus de cultura, de patentar

certes formes de cultura i desqualificar-ne unes altres. El que es diu aquí, i torno a repetir una cosa que he dit abans, és que la velocitat a què s'estan movent les coses a Andorra en tots els sentits fa que realment el que és preocupant és no només com es pot ajudar que avancin coses que estan naixent, sinó com s'aconsegueix... *controlar*, que tampoc no és la paraula, més aviat seria *maîtriser* com diuen els francesos, vindria a ser una mica gestionar la velocitat de canvi, de naixement, de desaparició d'un munt de coses que ens estan passant i que ens passaran cada dia més.

I en aquest sentit, i parlant del català, des d'algun partit d'un país veí se'ns anunciava triomfalment i gairebé ens deien que, ho vaig llegir als diaris, el dia que serien independents, ells ens assimilarien si ho volíem i, això va passar fa pocs mesos. Som defensors del català, doncs bé, nosaltres parlem català, el parlem i és la llengua oficial i la majoria el parlem fatal, perquè fa pocs anys que s'ensenya. Però al costat d'això tenim poblacions més nombroses que l'andorrana que parlen llengües que no són el català i que estan aquí i que tampoc no són instaurades des de sempre, hem passat fases que eren molt abundants, molt importants, d'altres no tant.

En síntesi, repeteixo que a mi el problema em preocupa en aquest sentit, en com es pot ajudar a oferir la cultura d'Andorra, com gestionar realment la velocitat dels canvis que ens estan caient a sobre contínuament i que, evidentment, acabaran tots destil·lant-se en el món de la cultura.

La sardana és una cosa vinguda de fora i va aparèixer aquí a Andorra fa cinquanta anys, bé, però avui, segurament, si anem a buscar, hi ha quaranta mil coses que acceptem com a normals, i no diré com a nostres, però que són tan universals que no ens preocupen. Hi ha gent que coneix més el Beatles que la sardana, segur, i en canvi això no ens preocupa perquè és una cosa tan universal que ja no és ni una invasió cultural anglesa, per dir-ho així. En canvi, hi ha altres coses la presència de les quals segurament ens impressiona més perquè són d'una altra cultura més directament lligada a la nostra, i no s'ha universalitzat tant. En fi, és un tema que a mi em preocupa, si bé tampoc no és cap catàstrofe, però no penso que hi hagi en aquests moments cap possibilitat per a ningú, llevat que algú tingui les idees clares de com es pot gestionar tot aquest canvi i la seva influència en el món de la cultura, evidentment.

Ramon Serra

Perdó, vull dir que des del Govern, el que s'intenta és gestionar aquesta cultura precisament per convertir-la en uns ens d'integració de tota aquesta població que hi hauria a Andorra. Jo crec que la integració d'aquesta gent passarà per integració de la nostra cultura o el que generem nosaltres aquí i el que ells també generin. Que podem lligar i conviure.

Meritxell Fiter

Joan, tenies la paraula.

Joan Burgués

Bé, corroborant el que ha dit en Vilanova, a mi també em preocupa molt tota aquesta velocitat. I potser perquè torno a anar enrere i a reiterar el que he dit. Jo crec que una de les coses que hem de fer és ser conscients que tenim una realitat: tenim un país de 492 km², tenim 60.000 habitants, tenim una llengua que és el català, i això és una realitat. I, partint d'aquesta realitat, nosaltres hem de fer tots els possibles per assimilar tota la gent que viu amb nosaltres, però conservant la nostra personalitat pròpia. I si no conservem aquesta personalitat pròpia crec que desapareixerem. És una lluita constant dels petits contra els grans. Està molt bé que importem cultura, està molt bé que mirem la televisió de fora, estan molt bé totes aquestes coses, però no deixa de ser una realitat que som un país petit, que nosaltres hem de lluitar amb uns mitjans molt petits. És clar, els mitjans econòmics del nostre país tenen un límit, els mitjans econòmics i de difusió dels països veïns en tenen uns altres. Però jo crec que conservar la identitat pròpia, tot i absorbint el que ve de fora és bo, però tanmateix també hauríem d'intentar de reexportar el poc que tenim i fer conèixer més el nostre país a l'estranger, culturalment parlant i artísticament parlant. És el que jo penso.

Ramon Serra

Només vull posar un petit exemple de cultura i integració. Hi ha un grup en aquest país del qual abans de ser ministre era fan i ara en sóc president del consorci, que és el Cor dels Petits Cantors d'Andorra.

Aquest Cor dels Petits Cantors d'Andorra és format per 65 nanos de plantilla, i al voltant se n'hi deuen moure uns 80. Entre tota aquesta colla de nanos hi ha unes set nacionalitats diferents; la llengua comuna que els uneix a tots és el català, començant per la seva professora que porta poc temps al país i parla català, és a dir, tothom parla català. Aquesta canalla ve i parla d'Andorra, el seu mitjà d'integració de cara al nostre país és el Cor dels Petits Cantors. Han tingut una oportunitat per integrar-se al país; penseu que hi ha canalla els pares dels quals es barallen perquè no vagin al cor i aquesta canalla no se'n volen moure. Parlàvem d'activitats culturals, de coses que calia ajudar, i jo ja us dic, jo ja n'era fan abans de ser ministre i ara igual, a més a més sóc el president del consorci. És una iniciativa a la qual es dóna suport des del Govern, no es subvenciona, s'hi dóna suport, se'ls dóna un tant per això, és un consorci del qual el Govern forma part i és majoritari, en forma part al 50 per cent. Però hi ha suport. El Sr. Pol parlava d'exportar, doncs bé, aquest cor s'exporta, va a Espanya, va a França, va a Itàlia, ha anat a Bèlgica, és un cor que es mou. I quan va a Espanya, no ho vull menysprear, però no es queda a Organyà, sinó que actua

a Barcelona en llocs importants, ha actuat a Brussel·les en llocs importants, a Roma. Té una qualitat envejable i és un mitjà d'integració per a tota aquesta canalla, molt nombrosa, que en forma part. És el Cor Nacional dels Petits Cantors d'Andorra, i és per aquí per on veig la cultura com a element d'integració.

I qui parla del cor parla d'altres coses. Aquest Cor es va començar a crear a un nivell molt just, una sèrie de persones hi van creure i van demanar suport, i s'hi van dedicar. Aquest cor va sortir a partir d'una iniciativa privada o d'una associació i després, per la seva importància, hi van haver altres entitats, públiques en aquest cas, que hi van participar. El que jo demano és això, que totes aquestes associacions que hi ha al país, si us plau, engueguin i si us plau generin eines, és a dir, cultura. Res més, em sembla que parlo massa.

Teresa Ventura

Penso que l'administració també podria, paral·lelament, dotar l'educació escolar d'uns bases de treball que permetessin afrontar la integració cultural i lingüística i, a la vegada, la defensa de l'entitat andorrana, però des de l'escola, perquè, seria un exemple, l'exemple el té en el Cor dels Petits Cantors i, paral·lelament a l'escola des d'ara. Vol dir que d'aquí a cinc, deu anys, tindriem aquesta integració de què estem parlant, cultural i lingüística i en defensa de la identitat, perquè començaríem amb els nens.

Aquesta integració es fa molt més difícil amb la gent gran, primerament per l'idioma, perquè els ha costat parlar el català, per exemple, perquè han estat criats en un altre lloc; per a ells és molt més difícil. Però el nen que ha estat criat aquí, aquest nen se sent andorrà, i és des de l'escola que s'ha d'intervenir, jo no dic pas subvencionar, sinó simplement donar unes bases de treball que permetin a cadascuna de les escoles intentar aquesta integració cultural i lingüística.

Ramon Serra

Li he de comunicar que tot això que em demana vostè des de l'administració ja existeix, tant a l'escola andorrana com a les escoles que no són andorranes. A l'escola andorrana l'educació s'imparteix en català i una de les assignatures és història, geografia i institucions del nostre país. I a les escoles que no són andorranes, com la confessional, la francesa o l'espanyola, hi ha unes hores de català obligatòries i després hi ha unes classes d'andorranització, per dir-ho així.

Teresa Ventura

Sí, però no, són classes d'andorranització o assignatures. Jo vull la fórmula d'integrar el xaval en l'educació tot estudiant, de fer uns estudis previs, perquè tenim un mosaic molt variat.

Ramon Serra

Aquí també hi ha la iniciativa de l'educador.

Teresa Ventura

Ja, però justament si a l'educador se li donen unes bases de treball després de fer un estudi del que poden fer per evitar aquest problema, aquesta temença que té el Sr. Vilanova o d'altres persones.

Ramon Serra

En l'àmbit escolar tot això està fet, ara, si vostè parla d'activitats extraescolars...

Teresa Ventura

No està fet en l'àmbit escolar, perquè per exemple, dos dels meus nens van a l'escola francesa i l'altre ha anat a Sant Ermengol, i recordo que un final d'any que no podíem anar a Espanya, on hi tinc família, els vam enviar una cinta gravada amb les cançons de Nadal, i quan el van tancar, van gravar la Marsellesa. Evidentment, aquests nens haurien hagut de gravar l'himne andorrà.

Avui dia això no passa, perquè vaig trucar a l'escola i ara saben l'himne andorrà perfectament, el toquen al piano i el canten i el graven. Això va passar fa dos o tres anys a casa meva, amb tres fills que tinc. Vol dir que l'escola no ha fet suficient, l'escola o l'administració, respecte a l'escola francesa, o sigui, que no vull dir que no sàpiguen l'himne francès, però el primer que han de saber és l'andorrà. És un exemple concret, vull dir, puc dir els noms i tot.

Meritxell Fiter

No, no, és igual. Hi ha d'altres torns, hi ha d'altres paraules demanades aquí.

Ramon Serra

A nivell particular, a la sortida li ho puc explicar més.

Meritxell Fiter

Sí, a nivell particular al final ho podeu parlar una miqueta més. Hi havia una altra paraula demanada pel públic, em sembla.

Membre del públic

Jo només volia continuar una mica això que s'ha dit últimament. Em sembla que aquestes assignatures anomenades d'andorranització, que es fan a les escoles espanyoles i franceses, són molt poca cosa, malgrat la bona voluntat dels que les donen. Em sembla que les comunitats s'han dotat de l'escola com a mitjà per trans-

metre la cultura i reproduir-la i, aleshores això a Andorra ha passat només amb el 10 per cent dels escolars. En deu anys, l'escola andorrana ha andorranitzat el 10 per cent dels escolars. Jo voldria veure quina opinió en teniu, així en general o potser l'administració, sobre si d'aquí a deu anys aquests escolars, aquest 90 per cent d'escolars que segueixen un sistema que no és el nacional andorrà, si continuarà aquest sistema i aleshores, com es menja això?

Meritxell Fiter

A veure, em sembla que aquí sí que ens n'anem una mica del tema d'aquesta nit, perquè

Ramon Serra

Jo només vull dir una cosa. Vostè està parlant d'escoles estrangeres a Andorra. L'escola francesa o l'espanyola són escoles estrangeres a Andorra, on hi ha unes hores, que quan es va pactar ells ja van considerar que eren massa hores, d'andorranització i de català obligatòries dintre el seu horari escolar, però no deixen de ser escoles estrangeres a Andorra.

Com a escoles nacionals tenim actualment l'escola andorrana. Si vostès, els pares, escullen portar el seu fill a una escola francesa, on a més a més hi ha unes classes d'integració d'Andorra, això és elecció seva, no és pas de l'estat. Si haguéssim d'augmentar els horaris d'andorranització i de català encara més del que tenen les escoles estrangeres a Andorra, els horaris serien molt llargs.

Meritxell Fiter

Potser que tornéssim al tema de *10 anys de cultura a Andorra*; aquest de l'andorranització a l'escola és un altre debat. El Roger tenia la paraula.

Roger Mas

Em sembla que ja es té bastant assumit i demostrat que es pot exportar cultura d'aquí cap a fora. Aleshores, jo trobo bastant important plantejar-nos el que ha dit la Susanna sobre com treballar la cultura des d'aquí per als d'aquí. Això és important i em sembla que tots ens hi hem trobat algun cop. S'han de trobar maneres per facilitar aquest accés a llocs públics com sales d'exposicions o teatres. No hi ha cap sala comunal que estigui oberta els diumenges, que és quan la gent no treballa. Aleshores, és greu, es crea un problema gairebé a nivell social, perquè la gent no té accés a aquests llocs. Pel que fa al teatre, molt sovint ho hem parlat a La Xarranca, s'haurien de rebaixar preus, perquè la gent no pot tenir gaire accés a les obres de teatre que es fan. I hi ha un tercer punt i és que encara es troba a faltar una coordinació entre comuns i Govern perquè no coincideixin massa coses alhora

i no hagi de lamentar que si mentre ets aquí et perdràs una cosa allà o perquè no tinguis una agenda superplena de les 8 a les 12 de la nit. Són moltes coses que s'han d'anar retocant de mica en mica i, m'he basat en anècdotes que són molt petites, però s'ha d'anar treballant perquè la màquina es pot girar, aquesta màquina motora cultural es pot girar, i aleshores sí que es desculturalitza un país.

Meritxell Fiter

Has tocat un tema interessant que és l'accés a la cultura, l'exemple que els diumenges no hi ha sales culturals obertes és un exemple clar de dificultat d'accés, podem tenir exposicions molt boniques però si la gent té dificultat per accedir-hi, aquest és un problema.

Ramon Serra

Doncs que facin el mateix horari que els comerços.

Meritxell Fiter

Pere.

Pere Canturri

Respecte del que has dit sobre què podria catalitzar la cultura, em sembla que hi ha un problema a Andorra que és la universitat. Tenim la desgràcia de no tenir universitat al país, i el que comporta és que durant un llarg període de la seva vida, la joventut d'aquest país, els universitaris, estan fora del país, i no solament fora del país, sinó a més en dos àmbits completament diferents, que són enriquidors, evidentment, però que són un handicap, ja que potser si aquesta gent pogués residir al país, pogués estudiar al país, pogués fer els estudis universitaris al país, les inquietuds culturals i el catalitzador cultural que podria comportar tota aquesta joventut que ara està fora la major part de l'any seria immens.

Meritxell Fiter

Sí, però també és ben segur que tots aquests joves que estudien fora, quan vénen ens aporten el que han triat.

Susanna Vela

Jo crec que això ha estat el motor del canvi d'aquesta societat, perquè sinó no s'hauria vist enlloc. Gràcies a la gent que surt, a les idees que entren, això ha pogut canviar, perquè sinó que algú m'expliqui com una societat *autonoséque* pot canviar. Estàriem en contra de teories ja manifestades àmpliament.

Ramon Serra

Després, del punt de vista de l'administració, voldria dir al Sr. Canturri que crear una universitat amb tota l'estructura a Andorra –no oblidem que som 60.000 habitants– és del tot impossible. Es poden crear, com s'està fent, unes escoles universitàries com l'Escola d'infermeria o l'Escola d'informàtica; la intenció de crear alguns punts ja hi és, però fins allà on podem arribar i absorbir com a estat petit que som. El que és impensable és que muntem una universitat central de Barcelona aquí a Andorra. El país no dóna per a això.

Pere Canturri

No, evidentment, jo no deia que s'hagués de crear una universitat al país, del que parlo és de la llàstima que tant jovent estigui durant tant de temps fora del país, tot i que estic d'acord amb el que diu la Susanna Vela que aquesta gent aprenen coses mentre són fora. Però els francesos tenen les universitats a França i també aprenen i no van pas a aprendre a Alemanya o als Estats Units, encara que també és desitjable que s'hi pugui anar. Si aquí hi hagués una universitat, cosa impensable, d'acord, perquè no podem assumir-ho amb 60.000 habitants, però jo no tindria cap inconvenient que tinguessin la màxima formació que els francesos universitaris tenen a França o els espanyols tenen a Espanya.

Ara, el problema no és que hi hagi universitat a Andorra; per mi, culturalment, el problema és que tinguem una massa de joventut importantíssima durant molt temps de la seva vida més activa, potser quan es tenen més ànsies precisament de crear, que no són al país.

Manuel Areny (?)

El que sí que és cert és que durant la setmana, en no ser-hi una franja d'edat de joventut, falta un cert ambient en aquest sector. Evidentment, si són nanos més petits, hi ha l'ambient, sigui cultural, sigui el que sigui, i si són més grans també, però suposo que el Sr. Canturri es refereix a aquesta franja d'edat dels 19 fins als 22, 23 potser 24 anys, que en temporada escolar només són aquí els caps de setmana i, el que guanyem venint de fora, ho perdem durant la setmana aquí.

Meritxell Fiter

Àngels.

Àngels Mach

Jo volia remarcar només una cosa que m'ha semblat important i és que en aquesta taula s'han pogut reunir nou entitats diferents del país, que fan coses, i que en aquest moment hem pogut reunir persones que fa molts anys que van crear l'en-

titat que representen i d'altres que són de creació molt recent. L'ideal seria que totes aquestes entitats poguessin continuar i sobreviure i tirar endavant, i per tant els voldria encoratjar a tots, a les entitats més antigues perquè puguin continuar endavant, i al mateix temps a totes les noves perquè també puguin aportar el seu gra de sorra en la cultura del país, i que es puguin fer moltes coses més.

Meritxell Fiter

Hi ha alguna altra intervenció des del públic?

Sergi Mas

Parlant d'això, de l'interès que hi ha per la cultura, no sé, potser faria falta que vingués el Superlópez o alguna cosa així perquè estigués més concorregut. Vull dir que si aquest és tot l'interès que hi ha per la cultura, tot l'esforç mental que vostès han estat fent queda en entredit. No obstant, és clar, si sóc una *mierdante* i no dic res, doncs també semblaria una mica així; de tota manera, no tingueu por que no fotrè el rotllo ni el pal ni tot això que es diu. El que encapçala el qüestionari, deu anys, doncs bé, deu anys no és ni molt ni poc, al contrari del que pensa l'amic Pol, que per altra banda ja fa molts anys que li demanava un debat sobre cultura artística, però segons sembla encara estava coent de quan va haver-hi un debat sobre ensenyament que va acabar bastant entelerit.

Jo penso que en deu anys en molts aspectes hem tornat enrere, perquè aquells entusiasmes que hi havia quan allò que Andorra és un estat i que abans era identitat i progrés, ara s'ha deixat molt. Jo recordo aquells dies que hi havia aquells entusiasmes, en una explicació d'un concurs que va organitzar el Consell, va venir el subsíndic i va dir que el futur d'Andorra es podia resumir en tres paraules, que eren cultura, cultura i cultura. Doncs bé, la cultura ha estat la germana pobra, perquè, pressupostos canten, em sembla que ens conformariem bastant amb el pressupost del bàsquet o del futbol.

Bé, tornant a aquests deu anys i el que passava una mica abans, doncs, per exemple hi havia una editorial totalment andorrana, que em sembla que es deia Casal i Vall, però que des dels grans poetes de Catalunya fins a les plomes d'aquí incidien en la vida social, i ha desaparegut. Hi havia uns *Quaderns Andorrans* de molta, molta qualitat, i això que som només 60.000 habitants i d'aquests 60.000 habitants, 59.000 potser només hi dormen, aquests quaderns de tanta qualitat no s'han pogut continuar publicant per falta de diners. Més cap aquí hi va haver també una publicació de més gran qualitat científica que era un nom molt assemblat a la societat que ha organitzat això, Comitè de Ciències no sé què, també ha desaparegut, falta de diners, i així, i així i així, això en deu anys. Llavors, si els italians, de la cultura cultural, la d'alt nivell, en diuen la intel·ligència, que és l'expressió escrita, la que

de veritat queda, la que influencia, i es va produir un fenomen com és les 7 *Lletanies a mort* i actualment, quan el Pepito II parla, molts, quasi tots, riem per sota el nas d'una manera bastant farisaica.

Hi havia un poeta, per a mi el màxim, potser l'únic, i va publicar un llibre de poemes, de poesies, valent, agosarat amb futur, després s'ha convertit en *Llàgrimes d'aigua*, cosetes d'aquestes així, força liquidesa. Per què aquesta manca de força? per què? per què? vé's a saber.

Cada vegada que se'ns fum una castanya, cada vegada que ve un grup de gitanos o bé un pet de frares, tots hi són. Quan nosaltres fem alguna cosa, quasi no hi ha ningú. És clar, és qüestió de prestigi, on és el prestigi que ha de donar aquesta cultura que hem d'exportar, que hi és com diu el Pol, i es fa cosa creativa?

En fi, si no hi ha credibilitat, realment cada vegada que ve un home *pompante* que surt en dues pàgines en el diari, pagades evidentment, i a nosaltres se'ns posa dues línies, cada vegada més es desculturalitza. Jo penso, i callo, perquè fa molts anys que treballo i jo sóc un *currante* de la cultura. Ni la dirigeixo, ni la venc, però conec els raconets i sí, universals, universals, però com deia el músic, cada poble té el seu racó d'honor d'universalitat que li toca, aquí és el mateix, però no siguem tan esnobs per pensar que tot el de fora és bo i tot el d'aquí no, que tot el d'aquí és mediocre. I això s'ha dit públicament per la ràdio. Home!

Joan Burgués

Sergi, et vull contestar només una cosa que has dit en referència al Cercle de les Arts i de les Lletres, i és la publicació dels *Quaderns d'Estudis Andorrans* i t'he de dir que l'any passat va sortir el número 5 i, si Déu vol, aquest any sortirà el número 6, veritablement no va ser ben bé un problema econòmic, però sí un problema d'administració del Govern, que ara no fa el cas, el que va passar en aquell moment. Ara ha continuat el ritme de sortida dels *Quaderns d'Estudis Andorrans* i si Déu vol al mes de setembre hi haurà el número 6 al carrer.

Susanna Vela

Jo només volia dir una cosa, perquè quan es parla d'aquests termes en sortim desprestigiada una sèrie de gent que treballem desgraciadament l'administració. S'està treballant fa molts anys en publicacions, a part dels *Quaderns d'Estudis Andorrans*, hi ha els *Annals* fets per l'Institut d'Estudis Andorrans, que són una sèrie de reculls; també les guies del patrimoni; bé, faré propaganda d'Arxius nacionals. És clar que s'estan fent coses, el que potser ens hauríem de preguntar és per què no arriben a la gent del carrer. A mi em preocupa moltíssim, s'estan gastant molts diners, s'està fent un treball molt ben fet i molt científic, i el que ens hauríem de demanar és per què això no arriba al carrer en la mesura que tots nosaltres vol-

driem que la gent ho conegués. Considero que coses d'aquestes ofenen, perquè passa el que va passar l'altre dia amb les declaracions del Sr. Becat, no sé si us en recordeu, no me'n recordo bé com anaven, però a vegades aquest tipus de coses és ofensiu.

Sergi Mas

Jo t'admiro molt, però en realitat, és clar, els que teniu aquesta edat i treballem, és veritat, treballem bé, però no en sabem de la història la meitat. Per exemple, amb un company francès vam fer un treball, i precisament ens vam estar deu anys a recollir-lo, i llavors es va lliurar, i va trigar, vosaltres vau trigar set anys a publicar-lo, set anys, amb paper dolent, mal editat. Aquestes són les publicacions. Bé, hi ha algun mecenes que fa edicions i fa bones edicions i no en té cap obligació, la prova és el que deia el Morell fa pocs diumenges sobre les arrels. S'ha abaixat el to i s'ha abaixat la quantitat i s'ha abaixat tot i, bé, a veure si es recupera. I de l'Institut d'Estudis Andorrans millor no parlar-ne.

Membre del públic

A la taula no hi ha cap representant de moltes de les associacions d'immigrants, com podrien ser La Charra, que em sembla que surt als diaris, o els anglesos de la Massana. Això, com a observació sobre si la cultura ho és tot o només estem parlant de la cultura que podríem dir autòctona, i fins on arriba l'*autoctonitat* de la cultura. Després, amb la qüestió de l'intervencionisme, de l'andorranització en la cultura, fins ara quan en parlava un polític ho feia només en època d'eleccions. M'ha agradat que ara el Sr. Ministre ho digués així, un cop passades les eleccions i des del seu càrrec. Però m'agradaria veure fins on arriba i, no només a escala del Govern, sinó també dels comuns, que són un dels màxims representants de ser això de pops que volen abastar tot l'aspecte cultural de la seva parròquia i que a l'hora de fer feina no se'n deixa gaire a les associacions culturals.

Pel que fa a la qüestió de l'intervencionisme, em pregunto què es fa perquè les associacions puguin fer coses, ja no només quant a diners, poso per exemple la qüestió de l'esport. Ja m'agradaria a mi tenir les infraestructures culturals al nivell de les esportives i tenir tantes piscines culturals, poliesportius a nivell cultural, etc.

Josep Vilanova

Jo voldria contestar una cosa, o dues, respecte de l'últim punt, que ha fet la unanimitat absoluta que a tots ens agradaria tenir. També ens agradaria que la infraestructura cultural fos com l'esportiva, i no solament com l'esportiva sinó com la d'altres aspectes que no són la cultura. Respecte al primer punt, abans de començar –sembla que vostè no hi era– hem assenyalat que no s'havia fet cap preselecció

estranya d'entitats. Hem contactat entitats, les que s'han pogut localitzar. No havíem pensat en la presència d'entitats que són essencialment administratives, com poden ser els comuns, és a dir, que tenen una funció cultural, perquè ens ha semblat que el debat podia anar per un altre costat, podia ser l'objecte d'una taula rodona amb un altre objectiu. El Govern ens semblava que era important que hi fos.

Quant a la presència d'entitats com una que vostè ha esmentat, que no conec bé, tinc la impressió que aquí es tractava de parlar de cultura andorrana i penso que a Andorra hi conviuen, per sort i espero que es desenvolupin, entitats que estan destinades a preservar la identitat dels que viuen aquí, que són immigrants i que tenen tot el dret i penso que fan bé, penso que s'ha d'afavorir que facin coses. Que un senyor visqui aquí i s'hi integri, no vol dir que hagi de tallar amb les arrels del seu país, hi ha moltes entitats d'aquestes que vostè diu una part important de la funció de les quals és justament permetre que aquesta gent conservi les seves arrels i part de la seva identitat. És clar, si comencéssim a recol·lectar tot tipus d'entitats que podien tocar de prop o de lluny el món de la cultura, llavors sí que hauríem d'haver fet una selecció. Això ho hem precisat al començament, que no hi ha hagut cap preselecció. Per no barrejar tipus de debat, no s'han integrat aquí totes les entitats que essent administracions públiques tenen funcions culturals, però bé, penso que el debat hauria estat un altre. Només hi ha el Govern i fixi's que el debat s'ha decantat cap a si el Govern subvenciona prou, si facilita prou, que no era l'objecte del debat inicialment i en canvi el tema ha sortit, és lògic.

Meritxell Fiter

De totes maneres, a part del problema de les subvencions, també s'han tocat temes importants com és, insistim una vegada més, l'accés a la cultura i qui fa el paper de catalitzador. La Susanna ho ha dit, és impossible parlar d'identitat popular sense parlar d'immigració, vull dir, què passa amb l'assimilació de la immigració?

Francesc Pantebre

Voldria contestar a una senyora que ha parlat de la continuïtat de les entitats que existeixen. Aquest és un fenomen corrent de l'època actual, i ho dic per l'experiència pròpia i per la relació que tinc, sobretot amb Catalunya, amb altres dirigents d'entitats de molt prestigi. L'associacionisme, que és un dels valors més importants, també està retrocedint, de manera que aquesta continuïtat no es pot preveure.

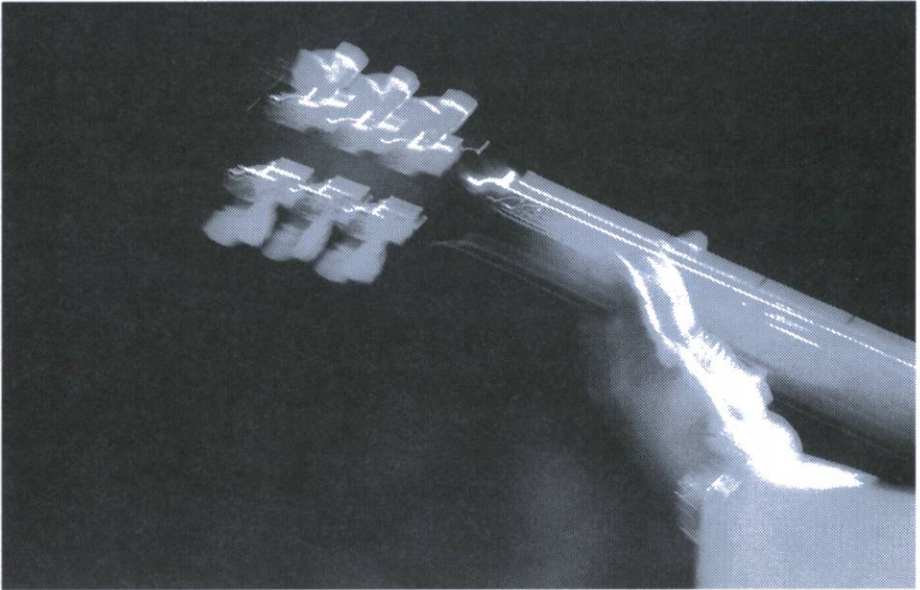
No em voldria presentar com un pretenció, però el dia que no pugui fer una feina jo, no la farà ningú. De manera que suposo que amb les altres entitats passa el mateix.

Meritxell Fiter

Molt bé, doncs, si us sembla ho deixarem aquí per avui, i esperarem un segon torn, on es vegin aplegades les entitats que aquesta nit no han vingut.

I només em cal recordar-vos que el proper acte d'aquest desè aniversari serà: *10 anys de canvis en el mapa polític europeu*, el dia 3 de maig, a càrrec del Sr. Pere Vilanova.

Moltes gràcies a tothom i fins a una propera vegada.

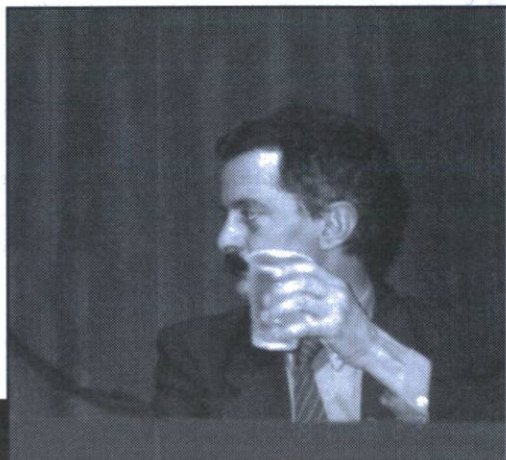

Creativitat 2 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys de canvis en el mapa polític europeu

- 22 d'abril a les 22h
- Sala d'actes del Centre Cultural del comú d'Escaldes-Engordany

Pere Vilanova

▲ Currículum

- Catedràtic de ciències polítiques de la facultat de dret de la Universitat de Barcelona.
- Especialista en política internacional.
- Membre del Tribunal Constitucional d'Andorra.
- Ha participat com a tècnic en l'elaboració de la Constitució andorrana.
- Intervé ocasionalment en debats de caràcter polític com a tècnic en els mitjans audiovisuals catalans.
- Ha escrit diversos llibres i articles especialitzats.

Quan s'analitza sumàriament el que va passar al món el 1994, la confusió sembla ser la primera reacció natural. Efectivament, què tenen en comú la revolta de Chiapas, el mes de gener, amb la matança de Markale (mercat de Sarajevo) el mes de febrer, la carnisseria de Rwanda a l'estiu, els alts i baixos del procés de pau a l'Orient Mitjà (matances incloses), la restauració democràtica a Haití, la desbandada de Nacions Unides a Somàlia i la crisi de la democràcia a Itàlia? Moltes coses o cap, totes dues respostes són possibles, però abans d'intentar respondre aquest interrogant, s'han de prendre una sèrie de precaucions metodològiques, ja que implícitament sembla que partim d'una constatació tan aparentment òbvia com poc convincent: els fets de 1994 que hem esmentat no tenen una lògica relacional, són una prova viva del caos i el desordre, i això demostra el desordre de l'actual sistema internacional. En contraposició (encara que no es digui explícitament) amb el sistema internacional anterior, bipolar, que contràriament, i malgrat les injustícies, era estable i ordenat. Ningú no pot negar les diferències visibles (i enormes) entre el sistema actual i el de la guerra freda, però, era tan diferent? Qualsevol lector pot acudir a hemeroteques i consultar el resum de l'any de qualsevol d'aquests dos sistemes entre 1945 i 1989 per comprovar que una gran mutació estructural global del sistema internacional és compatible amb una sorprenent similitud en la proliferació de desastres concrets.

És un lloc comú començar avui dia qualsevol anàlisi del sistema internacional fent una referència a la caiguda del mur de Berlín, el novembre de 1989, afegint-hi algunes referències al concepte de l'anomenat *nou ordre internacional*. No obstant això, la tendència comuna entre els analistes a mesura que passa el temps, es resumeix en la constatació de la inexistència de qualsevol índex d'ordre internacional, en la proliferació de conflictes —a vegades anomenats *nous* sense ser-ho— i en la confirmació de *noves amenaces* de les quals no se n'arriba a precisar l'antídoto o els mitjans per neutralitzar-les. En el fons, la dificultat objectiva del nostre temps, en l'actualitat, a mitjan dècada dels noranta, és tan evident com difícil d'*explicar de manera sistemàtica*. Com hem d'operar per entendre el sistema internacional?

Una repassada a alguns fets significatius de l'any 1994, acompanyada d'un intent de sistematització i d'interpretació d'aquests, sembla ser una pas previ per a la simple possibilitat de *comprendre* el que està succeint.

Abans de res, s'ha d'admetre una premissa essencial: el trànsit d'un sistema internacional estructurat a un altre sistema internacional —posterior immediatament en el temps— és un procés més llarg i complex del que podria semblar a primera vista. En aquest sentit, convé retenir com a plausible la hipòtesi que les dificultats que tenim per descriure d'una manera definitiva l'actual sistema internacional resulten de la impossibilitat efectiva de descriure'l, perquè està en mutació constant. En una mutació que parteix de la destrucció del sistema bipolar, per anar en el futur a

un sistema d'un altre tipus del qual ara resulta difícil saber-ne els components *estructurals estables*. Si s'admet, doncs, que estem en una fase històrica transitòria, el món contemporani pot ser definit en termes de sistema polític internacional, o simplement *sistema internacional*.

Això ens obliga a una reflexió prèvia, tot i que breu, sobre l'instrumental analític a l'abast de l'investigador en temes internacionals. Efectivament, normalment s'utilitza el concepte de *sistema internacional* partint d'una noció bàsica de *sistema* aplicada a les ciències socials en general, i a la ciència política i a les relacions internacionals en particular. Aquesta noció bàsica es pot resumir així: entenem per sistema tot aquell conjunt format per elements diferents però interrelacionats entre ells de manera que l'acció o les accions d'un o d'alguns d'aquests elements es fa sentir en el conjunt del sistema. Dit altrament, l'acció individual d'un element sense cap repercussió en el conjunt és una possibilitat altament improbable. Des d'aquest punt de vista, no hi ha cap dubte que el món contemporani és efectivament un sistema. No pot ser descrit de cap altra manera. Delimitem com a primera constatació que és un sistema que: a) efectivament, és diferent del sistema històricament anterior; b) és un sistema inestable, del qual ens resulta molt difícil establir-ne les característiques estructurals estables, i per tant, és un sistema inestable perquè expressa *una etapa històrica de transició*; c) això explica la dificultat de definir estructuralment (amb la component implícita d'*estabilitat que això comporta*) com serà el sistema internacional futur, cridat a ser el successor històric del sistema bipolar.

Aquest tipus de formulació ens condueix cap a una segona reflexió, que parteix d'una constatació crítica: no és necessàriament cert que l'actual sistema en mutació sigui tan radicalment diferent del que hem deixat enrere a partir de 1989, ni tampoc que els actuals problemes, conflictes i tensions del sistema mundial siguin *radicalment nous*. En efecte, la major part de mapes que exposen l'estat del món a mitjan dècada dels noranta, ja siguin especialitzats, o de divulgació, presenten un quadre de conflictes en curs que inclou: Amèrica Central, àmplies zones de l'Àfrica, l'Orient Mitjà, el sud-est asiàtic i focus de violència a l'Europa occidental. Per descomptat que hi ha novetats rellevants, i en particular en el mapa centreeuropeu i a l'ex-Unió Soviètica. Però exceptuant aquestes novetats, molts d'aquests conflictes ja existien durant la guerra freda, i formaven part estructuralment del sistema bipolar. En conseqüència, un dels treballs que es presenta als analistes és una anàlisi detallada de les tendències de continuïtat i canvi en les diferents parts del sistema internacional. Continuïtat i canvi tant en casos de conflictes com en zones relativament pacífiques o menys conflictives del sistema. A continuació, o paral·lelament, s'han de considerar els nous problemes i els nous conflictes. En tercer lloc, només si s'analitza tot això al llarg d'un període de temps significatiu, es podran establir tendències en l'evolució del conflicte.

Una certa descripció del sistema bipolar, com a sistema vigent entre 1947 i 1987 o 1989 (la pròpia determinació exacta del final d'aquest sistema es presta a debat), hauria d'esforçar-se a corregir un equívoc cada vegada més arrelat en la cultura política dominant. El sistema bipolar no era un sistema ordenat i estable, gràcies a la suma zero derivada de l'enfrontament/equilibri entre els blocs. Era més aviat un sistema amb un component relativament estable –l'anteriorment esmentat– i alguns components altament conflictius. L'equació centre-perifèria, segons la qual al centre correspondria la part estable i a la perifèria les parts conflictives, seria un resum d'aquesta afirmació. El més interessant del sistema bipolar era la seva capacitat polivalent de mantenir l'estabilitat i gestionar determinats conflictes simultàniament. Per exemple, i com a cas paradigmàtic, és significatiu que durant l'anomenada *segona guerra freda* els blocs aconseguissin posar en marxa una dinàmica tan altament desestabilitzadora per al conjunt del sistema com ho va ser la crisi dels euromíssils, i al mateix temps fossin capaços de mantenir sota un ferri control fàctic tota la política d'*arms control* relativa als arsenals d'armes nuclears estratègiques. Però alhora, en la mateixa etapa històrica (entre els anys 1977 i 1987) la perifèria del sistema va contemplar l'eclosió de conflictes efectius de naturalesa molt diversa. La crisi centramerica, amb la revolució sandinista i la guerra civil al Salvador, formarien part d'una categoria de conflictes regionals clàssics en el sistema bipolar, com a conflictes d'intermediació en la guerra freda, en la qual els blocs tenen interessos que consideren vitals, estratègies òbvies i formes d'intervenció directa. Però altres conflictes, apareguts en la mateixa època, tenen una naturalesa matisadament diferent. La caiguda del xa i l'apogeu del khomeinisme a l'Iran, la complexitat del conflicte d'Afganistan, els enfrontaments entre la Xina, Vietnam i Cambodja, la guerra entre l'Iraq i l'Iran, són casos diferents, perquè són conflictes en els quals el nucli essencial escapa parcialment o totalment a les claus clàssiques del món bipolar, i gairebé tots anuncien fenòmens conflictius de tipus nou. El khomeinisme va plantejar en el seu dia un difícil problema tant als Estats Units com a la Unió Soviètica. La guerra Iran-Iraq va contemplar, en el fons, una presa de posició comuna de les dues superpotències en favor de l'Iraq, qüestió que va aparèixer amb tota la seva força en la crisi i guerra del Golf el 1990/1991.

En aquesta perspectiva, es podria afirmar, cinc anys després de la caiguda del mur de Berlín, que la novetat no és que en l'actualitat es produeixin conflictes en la perifèria, o que aquests conflictes siguin nous en la seqüència temporal (ja que alguns ja existien). La novetat seria que, havent desaparegut el component estable del conflicte bipolar –est/oest–, la desaparició d'aquest component deixa els conflictes en curs (nous o vells) sotmesos a la seva estricta dinàmica interna, o a la seva dinàmica regional, amb molt poca o nul·la capacitat d'influència moderadora exterior. És en aquest terreny que el fracàs de les expectatives suscitades pel dret inter-

nacional, per les Nacions Unides i per alguns actors internacionals rellevants és més visible. I aquesta constatació s'ha pogut percebre en un termini de temps extremadament breu, cosa que dóna una idea de la seva gravetat.

En aquest punt pot resultar útil reprendre una vella premissa d'anàlisi del sistema internacional aplicable a 1994. Contra una creença molt generalitzada que el sistema internacional és un sistema *caòtic, sense un centre decisor, desordenat*, característiques que, per cert, ja es predicaven del sistema internacional durant el sistema bipolar, potser seria oportú recuperar la idea d'un sistema sotmès a tendències contradictòries, que es podrien agrupar (salvant els matisos necessaris) en una línia de tendències a l'ordre i una altra línia de tendències al desordre, amb predomini –fins avui– d'aquestes últimes, sistema que a més sempre ha mantingut parcel·les geogràfiques i/o temàtiques sota un cert règim estabilitzat i regulat (encara que de fet no sempre amb regles formals). Un exemple en podria ser el procés comunitari europeu (en sentit ampli), el règim de control de les armes nuclears i alguns altres.

Si aquestes tendències a l'ordre i al desordre no són noves –ja eren presents en el sistema bipolar–, on és la novetat? D'una banda, les tendències al desordre semblen haver augmentat, simplement per un doble fenomen: en primer lloc, perquè alguns conflictes actuals presenten formes que tenim dificultat per interpretar, encara que els percebem com altament amenaçadors; i en segon, com ja s'ha dit, perquè alguns conflictes no tan nous s'han escapat de la limitada (però efectiva) capacitat de control que sobre ells ofería un o altre dels blocs del sistema bipolar i sembla que van a més. Ara bé, les referències bàsiques darrere de l'ordre i el desordre no han canviat, són les de sempre, encara que ara s'expressen de manera diferent. Per exemple, continuen vigents els principis motors de les relacions internacionals: els actors es mouen en funció de l'interès (expressat amb més o menys claredat, de manera més o menys sostinguda en el temps); la força o l'amenaça de la força (també en sentit ampli, dintre d'una àmplia gamma de possibilitats) regeixen les relacions entre aquests actors; i les relacions de poder i d'hegemonia entre les parts (principi *vertical*) dominen sobre altres pautes d'actuació. Continuen presents en el sistema internacional, encara que *de manera subordinada*, les tendències a la regulació. El dret internacional, en les relacions entre estats i entre aquests i les organitzacions internacionals, per exemple, no necessita grans comparacions pel que fa al dèficit de la seva eficàcia comparat amb el dret públic estatal o subestatal. Però negar el valor d'aquest component ordenat i ordenador del sistema internacional que és el dret internacional, amb totes les seves limitacions i insuficiències, negar el seu valor de referència és una cosa que no entra en el terreny del que és raonable.

Malgrat tot, a partir del 1989 la constatació de la necessitat de renovar l'instrumental analític aplicable al sistema internacional apareix com una urgència inajor-

nable. I tanmateix, en un context canviant, amb un sistema en plena mutació, no és estrany veure la prudència dels analistes, ja que el risc més gran és extrapolar situacions concretes, casos específics, per convertir-los en tendències generalitzades capaces de generar nous paradigmes. Crida l'atenció la vida efímera d'algun dels intents individuals de producció de nous paradigmes, de grans esquemes explicatius del sistema internacional sobre la base d'un esquema general simple, visualitzable, com ho era el sistema bipolar (potser més en aparença que en la seva realitat complexa). La proposta del *final de la història*, de F. Fukuyama, sembla haver desaparegut de l'escena intel·lectual. Un primer símptoma de la fugacitat de l'intent de Fukuyama apareixia implícitament en les primeres respostes d'aquest autor davant les primeres crítiques rebudes. Les reaccions de Fukuyama –sembla que va passar fa un segle, però en realitat aquest debat forma part substancial del sistema en mutació en curs al qual ens estem referint– van oscil·lar entre dos pols. Un pol que podríem anomenar de *baixa intensitat teòrica*, i que va consistir a negar tota ambició teòrica al seu primer article (*El final de la història*), afirmant que era el resultat d'unes notes per a una xerrada davant un grup d'homes de negoci. La repercussió quan es va publicar devia haver sorprès el mateix autor. En realitat, el fet és que Fukuyama expressa en el seu article una proposta d'interpretació del sistema internacional en mutació, exposa una hipòtesi sobre les conclusions que s'han d'extreure de la crisi de la Unió Soviètica, i s'aventura a dir que ni nacionalismes ni fonamentalismes poden ser un desafiament global d'una importància comparable. En el debat posterior, breu i no gaire estructurat (ni per part de l'autor ni dels seus crítics), Fukuyama es desplaça a l'altre extrem, i la seva reflexió no només pretén adquirir *un perfil teòric alt*, sinó desplaçar-se del terreny de la teoria de les relacions internacionals –o el debat sistèmic– al de la filosofia, amb referències que pretenen situar-lo en el terreny del debat amb Hegel, la noció de subjecte de la història i la racionalitat col·lectiva del gènere humà. Ni una cosa, ni l'altra. Simplement, en l'actualitat, cinc anys després de la caiguda del mur de Berlín, es pot retenir del cas Fukuyama la seva capacitat mediàtica d'expressar l'optimisme de l'equació *final del comunisme=adveniment d'un nou ordre global*. Probablement, la debilitat de Fukuyama i del que ell expressava en el seu moment residia en una premissa molt arrelada, per exemple, però no únicament, en la política exterior de successives administracions dels Estats Units: els conflictes, el desordre, els problemes del món només tenien explicació en clau de subversió soviètica, amb una greu subestimació de la funció estructural del conflicte a escala mundial, i de les seves causes –estructurals– de tipus econòmic, social i cultural.

Més tard, el 1993, Samuel Huntington planteja la seva hipòtesi (no una tesi, ja que una tesi és una hipòtesi demostrada) del conflicte de civilitzacions, segons la qual en el present i en el futur les arrels dels conflictes del sistema internacional no

seran ni econòmiques ni ideològiques, sinó de cultura *global*, de civilització. Abans de tot, la pretensió que les arrels econòmiques dels conflictes han desaparegut és una afirmació tan arriscada que la seva negació sembla que no requereix una polèmica més gran. Però resulta més complexa la utilització que sembla fer Huntington de les nocions d'ideologia i de civilització i/o cultura. Tot sembla indicar que la noció d'ideologia, per a aquest autor, seria aplicable al cos doctrinal del comunisme i del feixisme històric, però no al que comunament acceptem com a tal en sentit ampli. Pel que fa a la noció de civilització, és evident que remet a una noció cultural àmplia, en la qual se superposarien elements religiosos, lingüístics, ètnics i de tradició històrica. Així, sembla identificar com a més importants les següents: occidental, confuciana, japonesa, islàmica, hindú, eslavo-ortodoxa, llatinoamericana i africana. Diversos autors, com va succeir amb Fukuyama, han reaccionat vivament davant els aspectes més visibles d'aquest nou intent profetista relativament freqüent en la tradició acadèmica nord-americana. Però el debat planteja punts d'interès. D'una banda ens obliga a explicar –i resulta més complex del previst– les raons aparentment òbvies que destrueixen l'argument d'Huntington: què és civilització, què és cultura, per què no es pot simplificar la realitat fins que els seus elements manipulats *quadrin* amb la demostració buscada. En el fons, aquest autor planteja un intent de descripció nou de les tendències al desordre a escala global, una certa visió d'un futur anàrquic (en paraules de RD Kaplan) molt immediat.

Però podem acceptar el terreny de Huntington per avaluar la situació de l'ex-Unió Soviètica. Tres anys després de la seva desaparició com a Estat, això és, com a actor unitari –i d'aquesta importància!– en el sistema internacional, l'ex-Unió Soviètica hauria de ser el centre de les preocupacions de tot analista del sistema internacional. No perquè sigui l'únic centre d'interès, sinó perquè concentra pràcticament la quasi totalitat de les novetats en el procés de mutació en curs a escala internacional. I és probablement en el terreny de tot allò que és nou on s'hi ha de buscar les noves claus d'interpretació del sistema en gestació. Per quina raó? Una, molt important, és que la desaparició del bloc soviètic, de l'URSS i dels seus satèl·lits, com a component estructural del sistema bipolar (en l'eix horitzontal est-oest), no comportava la desaparició material ni dels seus territoris, ni de la seva gent, ni del seu potencial de conflictes acumulats, tant els derivats de l'herència comunista, com els derivats de les arrels històriques anteriors, als quals cal afegir els que es plantegen en tota transició. Per tant, aquesta substitució d'un element identificat del sistema bipolar (el *bloc soviètic*) per un conjunt fragmentat, heterogeni, sotmès a dinàmiques disgregadores sense una única lògica de canvi, tenia des del començament un potencial de crisi global impossible de preveure en totes les seves dimensions. Ara bé, al llarg de l'últim any, ha quedat ben patent un doble fenomen: d'una banda la voluntat de consolidació de l'estatut de gran potència per part de

Rússia, i, de l'altra, la tendència a reforçar aquest estatut en l'escena mundial sobre la base d'un relatiu enduriment de Rússia davant certs fenòmens internacionals. Qüestió que, si es confirma, planteja un nou cas d'estudi sobre la relació conflictiva entre la política interior i la política exterior. O entre les causes domèstiques de determinades modificacions en la política exterior dels estats. Efectivament, el 1994 sembla confirmar-se l'abandonament per part de Rússia d'un cert *seguidisme* cap a occident en general i els Estats Units en particular, política que va ser molt corrent en l'etapa final de Gorbtxov i que Ieltsin va assumir com a element de la seva política global en els dos primers anys del seu mandat. La crisi dels Balcans –analitzada a bastament en successives edicions d'aquest Anuari CIDOB–, o les polèmiques sorgides al voltant del creixement/ampliació de l'Aliança Atlàntica, el procés comunitari europeu, la tormentosa i poc útil evolució de la CSCE, i alguns casos més, il·lustren el potencial desestabilitzador d'un possible *nou bipolarisme*. En aquest sentit, no entrarem ara a analitzar en profunditat els detalls de la polèmica sobre la tendència accelerada de les antigues democràcies populars cap a Europa occidental, el fet és que es mostren ansioses d'obtenir d'occident garanties no només econòmiques, sinó político-militars específiques, i òbviament, la seva presència en el Consell d'Europa no és suficient. La crisi desfermada a Txetxènia a finals de desembre no pot sinó confirmar els temors que acceleren aquesta tendència. Però també és un fet que la reacció russa a les tendències occidentalistes de les exdemocràcies populars sembla adoptar cada vegada més un to *soviètic*, argumentant que un enfortiment d'una aliança militar de la qual Rússia no formés part, seria objectivament percebuda –o susceptible de ser-ho– com una amenaça. Ara bé, si es confirmés la hipòtesi del neobipolarisme, incloent-hi la voluntat russa d'hegemonitzar una certa àrea d'influència, sobre quines bases podria fer-ho? Es podria donar una resposta en el terreny militar, però això només sembla practicable –i encara amb molts interrogants– dintre de Rússia, i no fora, ni tan sols en l'àmbit de la CEI. No ho seria davant d'Ucraïna o d'altres exrepúbliques soviètiques. Una altra resposta, més ambiciosa, menys coativa, basada en una genuïna capacitat de liderat i influència, s'hauria de buscar en un terreny que no estaria gaire allunyat del que Huntington ha anomenat *civilització*, sota l'etiqueta eslavo-ortodoxa. A primera vista, el paper jugat per Rússia als Balcans des de la seva vistosa irrupció en aquest escenari al llarg precisament de 1994, apuntaria cap a aquesta direcció. Per un costat, Rússia hi té una presència sota el format de Nacions Unides, amb diversos dispositius militars i civils, però, per l'altre, dóna suport a fons, i amb discursos polivalents (segons l'interlocutor a qui va dirigit), a la posició sèrbia, i així ho perceben els serbis. Quina és la *base* d'aquesta influència? La llengua, la tradició eslava, la religió ortodoxa (en la seva naturalitat *civilitzatòria*, atès que no som davant de poblacions estrictament religioso-practicants). Això es confirmaria amb l'actitud grega davant del conflicte, i també la

de Bulgària. Però no tots els eslaus poden ser inclosos en aquesta dinàmica (per exemple Ucraïna), i encara menys es pot generalitzar a nivell de tota l'ex-Unió Soviètica o del seu component europeu. La polèmica està oberta, però té una base real, que si augmentés podria implicar un enorme potencial desestabilitzador: existeix un bloc eslavo-ortodox liderat per Rússia? En cas afirmatiu: té un projecte global, un programa a escala de sistema internacional, de quin tipus? En la resposta a aquestes preguntes tindrà un paper determinant la política interior russa, la servitud d'un calendari institucional i electoral encara més desestabilitzat, la temptació –per la seva suposada rendibilitat electoral– d'adoptar cada vegada més en política exterior tendències del tipus aquí apuntades en política interior (*restablir la grandesa de Rússia, fer-nos respectar, l'amenaça x –gropa, musulmana, etc–*).

Ara bé, si la hipòtesi de la noció de civilització, en sentit complex, pot semblar útil per delimitar les bases del ressorgiment d'un cert *bloc eslavu* liderat per Rússia, és, entre altres coses, per la debilitat d'altres instruments analítics més de l'estil del sistema bipolar, incloent-hi els intents d'explicació per determinismes econòmics o historicistes.

En altres casos, apuntats per Huntington, la hipòtesi no se sosté. No només en el cas d'una suposada *civilització africana*, o del perfil borrós dels casos *confucià* o *japonès*, sinó fins i tot en el cas de l'islam. Occident, cinc anys després de la seva immersió en el procés de mutació global, sembla continuar buscant algun o alguns elements amenaçadors clarament identificables, que siguin percebuts com a tals per les nostres opinions públiques i que, per això, compleixin una de les funcions de tota amenaça: cohesionar el col·lectiu. I aquest és un dels segments més confusos del procés de mutació en curs: la dificultat no consisteix a *trobar amenaces*, o a pretendre que són noves quan no ho són (ni el narcotràfic, ni els fenòmens migratoris per raons econòmiques o polítiques, ni la degradació mediambiental, ni el mateix radicalisme islàmic daten dels anys 90). La dificultat consisteix a definir la seva veritable naturalesa, les dimensions exactes en què han de ser percebudes, i les polítiques per donar-hi resposta, per prevenir inseguretats a curt termini i generar seguretat a llarg termini. En el fons, si bé és cert que tots els casos enumerats són, d'una manera o altra, objectivament portadors d'incerteses (i per això, potencialment, d'amenaça), la dificultat més gran consisteix en la incapacitat dels governs i dels organismes internacionals –tots– de trobar i coordinar polítiques de resposta que siguin efectives i creïbles davant de les opinions públiques.

Aquí és on el problema apareix amb tota la seva cruesa, perquè els instruments de resposta heretats del sistema bipolar, més o menys presidits per un sistema d'aliances político-militars (l'OTAN en particular), tenen una credibilitat cada vegada menor en el terreny dels fenòmens més amunt esmentats. L'estructura militar de l'OTAN no serveix per prevenir les migracions, ni tan sols el narcotràfic, ni tampoc

el terrorisme. Per això, quan Huntington, o altres, conclouen el seu diagnòstic sobre el món actual amb una crida a mantenir una superioritat militar, convencional i nuclear, així com una forta cohesió política i econòmica, estan expressant una reacció sobradament repetida en la Història, particularment en èpoques de grans mutacions en el sistema global. Però això té més a veure amb invocacions rituals o ideològiques, que amb un intent d'identificar els problemes realment rellevants del món contemporani i el seu possible tractament. També és obvi que en èpoques de mutació, els grups humans relativament homogenis tendeixin a tancar-se en si mateixos i a buscar seguretat en una cohesió de grup que es busca pel camí més curt: accentuant les amenaces exteriors, sobretot les més properes en l'espai geogràfic i cultural. Encara hi ha alguns analistes, entre nosaltres, que atribueixen exclusivament o principalment aquesta actitud a Occident, que s'estaria inventant nous enemics globals perquè no sap viure sense ells. Sense negar aquesta funcionalitat de la noció d'enemic global –necessària per, si es pot, evitar retallades excessives en les despeses militars, etc–, el fenomen de retraïment és avui pràcticament universal. Els serbis han desenvolupat, en els últims cinc anys, un formidable procés de paranoia col·lectiva, fins al punt que el col·lectiu social –amb excepcions que han hagut d'op-
tar per l'exili– viu convençut de l'existència d'una conspiració mundial per exterminar el poble serbi. La qual cosa facilita que el règim de Milosevic no necessiti ser realment dictatorial, les eleccions siguin relativament competitives, subsisteixin espais de llibertat d'opinió (encara que cada vegada més marginals), i tot això en una perspectiva cada vegada més clara de victòria total, ja que les diplomàcies occidentals s'alineen cada vegada més amb la posició de la diplomàcia francesa d'aixecar les sancions, reconèixer els fets consumats i premiar l'agressor. La *realpolitik* ha tornat amb força al cor del sistema internacional.

En el cas de l'islam, per la seva part, la noció de civilització és ambivalent, perquè efectivament designa un conjunt humà molt ampli, relativament cohesionat per un component històric-religiós –l'islam–, amb un nucli específic radicat en el nacionalisme panàrab, i alhora amb moltes tendències disgregadores internes. I no és cert –o no s'ha demostrat fins avui– que el fonamentalisme islàmic, que és una part específica i limitada del món musulmà actual, sigui avui dia hegemònic en termes numèrics. Com tampoc no ho és que l'única línia de contradicció en el món islàmic sigui la que separa fonamentalisme d'islam moderat. Sempre han existit lluites internes a l'islam, literalment des dels primers califes. Des de fa molt de temps, i en particular en el segle XX, la línia divisòria entre xiïtes i sunnites no se superposa a radicals i a moderats, perquè encara que el xiïsmes és una versió certament més radical del cos doctrinal de l'islam, també en el seu si hi ha diferents corrents. En el camp sunnita, no només hi ha una llarga tradició de tradicionalisme, sinó d'integritisme, que té alhora dues expressions: la institucional (el poder a l'Aràbia Saudita) i la militant (els

germans musulmans, Hamàs, els taliban a l'Afganistan). Aquesta breu reflexió té simplement per objectiu matisar la visió del problema i mostrar la seva complexitat, que comporta acceptar la complexitat de les polítiques de resposta als problemes de l'islam en el món contemporani. Contra el que pugui semblar a primera vista, les divisions internes a l'islam, i fins i tot en el radicalisme fonamentalista musulmà, són encara molt superiors als seus factors de cohesió. Els casos de l'Afganistan des de la sortida dels soviètics, fins i tot des de la caiguda de Najibul-lah el 1992, o de la disgregació entre el FIS i el GIA, o de la comunitat xiïta al Líban entre Amal, Hezbol-lah i l'estranya galàxia Jihad Islàmica, il·lustren aquesta afirmació.

Per això, qualsevol generalització sobre l'islam, o sobre la ribera sud de la Mediterrània, o sobre fenòmens de civilització d'envergadura superior a la seva dimensió real, sembren una certa confusió. En efecte, una de les prioritats evidents dels grups fonamentalistes més actius, des dels taliban a l'Afganistan, el Jamiat al Pakistan, els Germans musulmans a Egipte, Hamàs a Palestina, o el GIA a Algèria, té poc a veure amb l'Alcorà (encara que la seva invocació compleixi una funció ideològica global), i molt a veure amb la lluita política en la seva accepció més occidental (però també present en la Història de la humanitat des dels seus començaments): es lluita per la conquesta del poder polític, i, concretament, no per tenir influència des de la societat civil, sinó per apoderar-se de l'Estat i de tots els ressorts institucionals i normatius que això comporta. Des de l'Estat, i només des d'allà, els grups fonamentalistes tenen un programa prioritari i un programa secundari. El que és prioritari, contra el que pugui opinar Huntington, és organitzar la societat –usant tota la capacitat coactiva de l'Estat– segons la matriu de l'integrisme islàmic més intransigent. L'objectiu és la societat civil. Però això no és nou: va succeir a l'Iran, amb Khomeini; ha estat sempre habitual a la península aràbiga, i en particular a l'Aràbia Saudita i a Oman; pot succeir al Pakistan i a Algèria. No succeeix de moment ni a Jordània, ni a Síria, ni al Marroc. El programa secundari consisteix a intervenir, des de l'Estat (del qual en coneixen prou bé el paper d'actor essencial del sistema internacional), en l'escena internacional, però no en un sentit expansionista clàssic. Es tracta més aviat d'influir, sobre la base de l'interès i de l'ús de la força, en la correlació mundial de forces, ja sigui negociant, ja sigui donant suport a determinats grups que puguin crear desestabilització (terrorisme), o bé amenaçant. L'Aràbia Saudita, integrista, sempre ha jugat un paper molt integrat en el sistema internacional, en posicions generalment pro-occidentals, i donant suport alhora econòmic a determinats grups integristes –en tot cas, els Germans musulmans–. L'Iran, per la seva irrupció recent en l'escenari internacional (sota aquesta etiqueta fonamentalista), ha evolucionat des d'un radicalisme global inicial a una política molt més clàssica que no exclou la negociació amb potències occidentals, suport a grups fonamentalistes, i posicions favorables a Occident (en la crisi i guerra del Golf el 1990/1991).

L'Afganistan està neutralitzat en el sistema internacional mentre no es resolgui la guerra civil; el Pakistan es mou, des del punt de vista del sistema internacional, en els paràmetres més clàssics des de la seva independència, sense que els seus canvis de règim polític o la instauració d'una suposada república islàmica hagin modificat aquesta trajectòria. Es podria repassar la posició de tots i cada un dels Estats musulmans, recordant que els tres que tenen més població musulmana del món no pertanyen al món àrab, i es veuria que els seus problemes actuals tenen objectivament més relació amb els problemes de democràcia (institucional i política) i de desenvolupament, que amb formacions globals de tipus religiós-cultural. Aquesta última dimensió no deixa de ser per això essencial, ja que proveeix en efecte un discurs global que només cal definir en termes d'ideologia. I des d'aquest punt de vista, establertes les distincions que permeten reduir l'activisme fonamentalista islàmic a la seva dimensió real, estem davant d'un fenomen totalitari en la seva formulació programàtica, i feixista-terrorista en els seus mètodes d'actuació, amb uns objectius, una estratègia i uns propòsits que en si mateixos no són cap novetat històrica, ja que responen als paràmetres més clàssics de la lluita pel poder polític, inherents a tota col·lectivitat humana organitzada en societat. Una altra cosa és que els nostres sistemes polítics no tinguin una clara idea de com intervenir sobre el fenomen, com prevenir-ne els excessos, o com quedar a l'empara de les seves influències, sabent que només en comptades excepcions el problema se situarà en el terreny militar clàssic. I quan ha estat així (des del 1989), no ha tingut res a veure amb el fonamentalisme islàmic, sinó amb Saddam Hussein i la seva clàssica invasió d'un Estat estranger per annexar-lo i apoderar-se'n dels recursos econòmics. Però aquesta situació, o més ben dit *la claredat formal de l'esmentada situació i la relació efectiva de forces per a la seva resolució* no serà la norma sinó l'excepció.

En el fons, 1994 il·lustra perfectament una característica emergent produïda per la desarticulació del sistema bipolar: la multiplicació de les tensions en l'eix que separa les tendències a l'ordre i les tendències al desordre. Un d'aquests aspectes, comú a moltes de les explosions de violència del món actual, és la proliferació de casos d'*implosió de l'Estat*. Aquest hauria de ser un dels grans temes d'anàlisi i debat. Per descomptat, la destrucció de l'Estat, de les seves institucions, de la seva capacitat coercitiva –sense entrar ara en el caràcter més o menys democràtic de cada cas concret– no és un fenomen nou d'aquesta dècada, vam poder contemplar-lo en el cas del Líban entre el 1975 i el 1990, o a Colòmbia durant una part de la dècada passada. La dècada dels 90 sembla confirmar una tendència creixent a aquesta implosió en cadena de diversos estats, partint de situacions relativament diversificades, i, en aparença, per causes igualment diverses. Però la tendència és massa visible, és necessari aventurar hipòtesis explicatives generals. Una primera proposta insinua que la generalització del fenomen es deu al fet que la desaparició del siste-

ma bipolar, o el col·lapse d'una de les seves parts (precisament la més rígida), no només ha alliberat crisis i tensions acumulades durant dècades, sinó que —per acumulació de precedents efectius— ha donat credibilitat a la possibilitat de qüestionar en la pràctica la intangibilitat dels estats realment existents o la noció moderna d'Estat. D'aquesta manera s'ha trencat un tabú molt arrelat en el sistema internacional posterior al 1945, tabú que va adquirir una gran importància durant la turbulenta època de la descolonització, i que mereix una anàlisi més detallada.

Efectivament, l'actor Estat i les organitzacions internacionals són el nucli essencial del sistema internacional contemporani, tant del bipolar com de l'actual, sigui quina sigui la seva provisionalitat. Si bé no són els únics actors del sistema, i malgrat l'aparent rellevància del debat sobre la davallada de l'Estat a escala internacional, continuen essent insubstituïbles. La raó és ben simple: d'una banda són els actors que assumeixen el procés formal de les relacions internacionals (mitjançant el dret internacional), són els subjectes de la dimensió normativa d'aquest procés, i tot conflicte, tota negociació, acostuma a acabar —per raons polítiques i/o econòmiques— en una fase de resolució que exigeix una formalització mitjançant aquests actors i a través del dret internacional. En el fons comú a moltes crisis aparentment diferents de l'any 1994, precisament el que està en joc és l'Estat: la seva destrucció, la creació d'un de nou, la seva fragmentació, la redefinició de fronteres. Aquest últim tema, per la seva banda, tampoc no és nou: la qüestió de les fronteres va presidir els conflictes entre estats-nació durant segles, i en particular els últims dos-cents anys en terra europea; el mateix va succeir durant tres dècades de descolonització. El sistema bipolar va crear una realitat i una il·lusió òptica: la realitat és que, en el centre del sistema i fins i tot en àmplies zones de la seva perifèria, l'equilibri objectiu del bipolarisme, la neutralització empírica produïda per forces antagoniques, va congelar fronteres, va immobilitzar estats i grups d'estats, i va reduir molt el marge de decisió parcial o unilateral en aquest terreny. La il·lusió òptica va consistir a convertir aquest fenomen lligat a un sistema concret —el bipolar—, situat molt concretament en la història —la postguerra mundial—, en una llei universal segons la qual els estats existents eren ja definitius, s'havia resolt definitivament (almenys a Europa) la qüestió de les fronteres, i fins i tot en la descolonització s'havia mantingut la intangibilitat del concepte estatal.

Va reforçar aquesta il·lusió la naturalesa mateixa de les Nacions Unides i la columna vertebral de la seva filosofia fundacional: la comunitat internacional està formada essencialment per estats; els estats són iguals, sobirans, i les Nacions Unides en garanteixen la inviolabilitat i al mateix temps la no-ingerència en els seus assumptes interns. Només de manera subsidiària, i cenyint la seva interpretació doctrinal estrictament a la descolonització clàssica (és a dir, el desmantellament dels imperis colonials històrics), les Nacions Unides impulsarien el dret dels pobles a l'autodetermi-

nació, però no com a dret universalment aplicable i il·limitat. La crisi del bipolarisme, per si sola, no va replantejar la qüestió de manera immediata, però des de la implosió de l'URSS fins al conflicte de l'ex-Iugoslàvia, l'acumulació de precedents en els quals s'ha vist que *sí que era possible* desmantellar grans entitats estatals, modificar fronteres unilateralment, aplicar a gran escala contra pobles sencers violència i coerció, ha acabat per generalitzar la mencionada tendència: per tant, en tots els casos en els quals no hi ha una identificació històrica total o quasi total entre nació i Estat —és a dir, a quasi tot arreu—, d'una manera o altra s'han generat tendències a la disgregació. I en aquest context, en relació al tema de l'Estat, del dret internacional i dels principis de la Carta de les Nacions Unides, la manera de resolució de la crisi del Golf el 1990/1991 —que en el seu dia va generar interpretacions generalistes i universalistes— quedarà com una excepció, mentre que Rwanda, Libèria, Geòrgia, Moldàvia, Txetxènia, Croàcia, Bòsnia i altres seran la norma. Per què?

Aquí tenim un nou element de continuïtat parcial entre el sistema bipolar i el sistema subsegüent. En efecte, els dos únics casos d'utilització contundent dels mecanismes de càstic militar a la part designada com a agressora —d'acord amb la Carta de les Nacions Unides— se situen en el cas de Corea, 1950, i la guerra del Golf contra l'Iraq, 1991. En ambdós casos s'ha d'adduir una barreja d'arguments objectivament d'acord amb la lletra i l'esperit de les Nacions Unides (agressió d'un Estat contra l'altre), i una utilització del Consell de Seguretat per formalitzar el que en realitat era, a més a més, una intervenció militar d'una potència (o un bloc, o una coalició) basant-se en la defensa d'interessos vitals (econòmics, estratègics, polítics). Les diferències entre un cas i l'altre també són notables, i han estat analitzades en diverses ocasions. Però el que interessa ressaltar aquí és el preu que, a mitjan anys 90, s'està pagant per l'excés d'expectatives que la resolució de la crisi del Golf va generar, en el terreny de l'aplicació efectiva de la Carta de les Nacions Unides i del perfeccionament de l'eficàcia del dret internacional. Els efectes d'aquest fenomen, en el sistema internacional postguerra freda, són contradictoris. D'una banda, la guerra del Golf va tenir durant un breu temps efectes dissuasoris sobre casos susceptibles de tractament semblant. Però la crisi iugoslava, el punt de partida de la qual va semblar mostrar una gran voluntat de fermesa per part dels pilars de l'anomenada *comunitat internacional*, va demostrar molt ràpidament l'acceleració de la pèrdua de la seva capacitat dissuasòria, la vertiginosa dilapidació de la credibilitat de les amenaces esgrimides des de la invocació de la Carta de les Nacions Unides, i el que és més greu, la negativa dels estats més poderosos (en teoria) a acceptar aquesta nova realitat. De manera que aquesta dècada posarà en relleu el preu exorbitant que el sistema internacional pagarà per haver convertit l'exemple del Golf en una mena d'excepció extravagant.

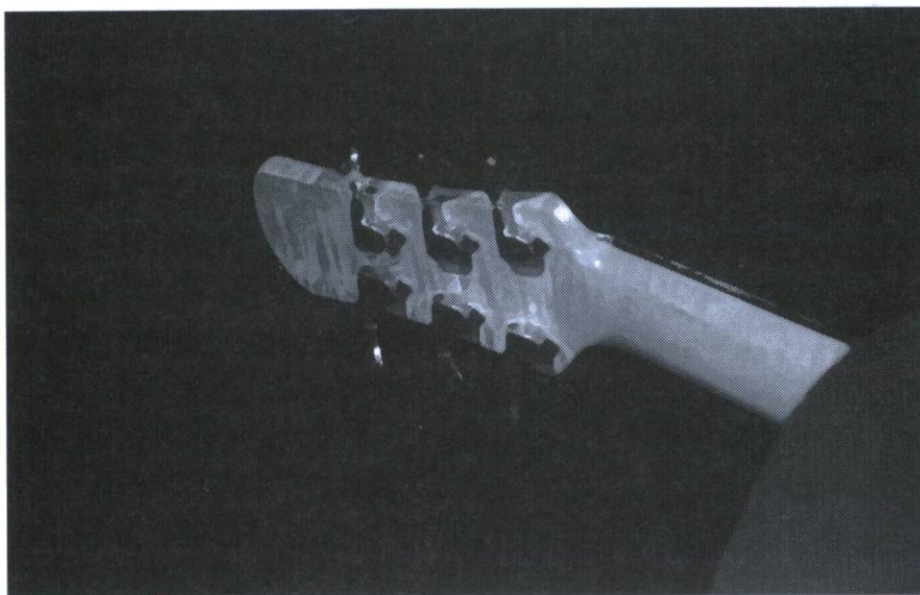
El mateix tipus de dubtes, d'iniciatives que sense més explicació són cancel·lades perquè, una vegada iniciades no semblen dur enlloc, es va produir a Somàlia i, amb

variants, a Rwanda. En ambdós exemples, hi apareix com a tret comú la confusió política de les Nacions Unides, tant en les seves intervencions com en les seves des-intervencions (és a dir, en el replegament en condicions absurdes). Però també hi apareix, com a tret comú, la desestructuració de l'Estat, o la seva simple destrucció, amb l'evident i escandalosa immersió de les societats respectives en el caos més absolut. Per tant, es podria formular com a exigència general que, per reconstruir països que han passat pel sedàs de grans catàstrofes (naturals –terratrèmols, inundacions– i no naturals –guerres, revolucions–), cal reconstruir un mínim de sistema estatal, del qual s'ha d'impulsar al màxim la dimensió democràtica, però la solidesa del qual és condició prèvia a qualsevol altra consideració. No perquè d'aquesta manera es resolguin *tots els problemes econòmics i socials, de subdesenvolupament i mediambientals*, en absolut. Però sense aquest mínim, la congelació del caos a escala rwandesa serà inevitable.

Per consegüent, anem cap a una situació en què serà indispensable reflexionar críticament sobre el sistema internacional en mutació, per veure quins components potencialment portadors d'ordre del sistema es volen conservar, en quina direcció s'han de reformar, com fer més eficaç en la pràctica el dret internacional en totes les seves variants, com millorar l'eficiència de la Carta de les Nacions Unides, i com embarcar en aquesta operació els governs més responsables de la gestió de l'actual sistema internacional. És a dir, en primer lloc els membres permanents del Consell de Seguretat. Reforma que no ha de ser necessàriament radical, ja que tots els instruments aquí formulats, en la gran majoria, conserven en el seu enunciat formal un enorme, incalculable potencial d'eficàcia pràctica. És un problema de decisió i d'aplicació d'aquest potencial. El que el 1994 ha posat dramàticament en relleu és la dificultat d'arbitrar mecanismes que permetin conciliar el que els estats consideren el seu *interès nacional* amb un conjunt d'interessos globals. Del que es tracta, en suma, és de formular l'aplicabilitat d'un conjunt d'*interessos generals*, que a més siguin compatibles –o compatibilitzables– amb aquell. Se sol argumentar, per part de les diverses variants dels corrents antropològic-pessimistes, que la societat internacional no existeix, que el sistema internacional es regeix per relacions de poder i força, sense cap mena de regulació, i que això sempre ha estat així, sempre s'ha usat la força, sempre hi ha hagut guerres. Per tant, com a conseqüència *natural*, sempre serà així. El debat sobre la veritable naturalesa de la societat humana a escala global no és nou, però, a més a més, és un fals debat, ja que la realitat l'ha resolt. La prova es pot enunciar així: si es dóna per bona l'evidència *natural* de la impossibilitat d'ordenar la societat humana a escala global, si això derivés de la *naturalesa* del ser humà en les seves relacions socials, no hi hauria explicació per a la relativa capacitat d'ordenació social aconseguida a escala de la societat organitzada en els últims tres segles. El valor de les institucions, la legitimitat de la llei,

l'acceptació dels òrgans jurisdiccionals per aplicar el dret i per sancionar en nom seu no funcionen igual, per descomptat, en els sistemes polítics democràtics i en els no-democràtics (amb variants diverses d'autoritarisme). Efectivament. Però l'eficàcia de l'Estat, el dret intern, de les institucions, s'apliquen sobre societats humanes parcials, però formades pel mateix substrat que la societat internacional. Per tant, continua essent un programa social raonable el desenvolupament de la hipòtesi d'una societat internacional basada en els mateixos paràmetres.

Si més no, l'anàlisi crítica de l'any 1994 hauria de portar a una reflexió col·lectiva sobre els límits del desajustament al qual pot arribar el sistema internacional sense entrar en un procés autodestructiu total. Certament, 1994 mostra les dificultats actuals per pensar en el sistema internacional des d'un arsenal de categories i conceptes generals que aportin una explicació convincent, capaç no només de *descriure la seva naturalesa i el seu funcionament*, sinó a més a més d'entendre les lleis que regeixen aquest últim. I aquest és precisament el punt més dèbil de la nostra capacitat analítica actual: desentranyar la modificació de les lleis subjacents al funcionament general del sistema quan està en mutació profunda i accelerada.

Creativitat 3 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys del català: present i futur d'una llengua

- 3 de maig a les 22h
- Sala d'actes del Centre Cultural del comú d'Escaldes-Engordany

Maria Lluïsa Pazos

▲ Currículum

És llicenciada en filologia romànica –hispaniques– amb grau de doctorat i llicenciada en filologia catalana. Actualment cursa filologia clàssica. És professora de llengua i literatura catalanes en un institut de batxillerat i professora de reciclatge a l'ICE. A més de col·laborar en diverses revistes, és autora dels llibres *El joc dels jocs, les raons* (poesia); *Devastació* i *Gresol de nit* (poesia); *Ausiàs Marc i l'Amor* (antologia poètica), Ed. Granica, 1986; *L'amenaça del català light*, Ed. Tibidabo, 1990; *La violació del català*, Ed. Tibidabo, 1992. Membre fundadora i presidenta de l'Associació Llengua Nacional.

La situació actual del català

Crec que per entendre la situació actual de la llengua catalana i els perills que encara n'amenacen la recuperació com a única llengua d'ús social o públic en el seu territori, haurem de tenir en compte dos factors essencials. En primer lloc, la importància de fer una anàlisi de les causes que entrebanquen a hores d'ara la seva recuperació, el seu procés de normativització i de normalització. I precisament és a partir d'aquesta anàlisi sociolingüística, d'aquest esforç per *dir la realitat*, que podrem començar a redreçar una situació en què tots tenim molt a dir, i a fer, si volem que la història es continuï escrivint en la nostra llengua. Aquesta anàlisi ens porta a la conclusió que el català és encara *una llengua sense ordre ni concert*. I aquest serà el primer punt que tractarem.

El segon punt que caldrà tenir en compte és l'ambigüitat que inclou actualment el terme *normalització*. És evident que, si no tenim clar aquest concepte, ni sabrem on som, ni sabrem on ens porten els *pretesos normalitzadors*, ni sabrem –i això ja és més greu– on volem anar en el camí de la recuperació dels nostres drets lingüístics. La conseqüència immediata serà, doncs, que no avançarem mai.

Aquests seran els temes que tractarem: l'anàlisi de la situació i la necessitat d' aclarir quin és el camí cap a la nostra normalitat com a poble.

El català, una llengua sense ordre ni concert

Sota aquest títol, si més no ben popular i entenedor, podríem aplegar una situació anòmala, un seguit d'entrebancs i de voluntats adverses, un joc d'imposicions i de claudicacions, de fet, que impedeixen que el català sigui a hores d'ara la llengua normal d'una nació, la llengua que es parla normalment tot al llarg d'un territori els habitants del qual l'usen i s'hi identifiquen, sense necessitat de conèixer-ne cap altra.

Feta aquesta afirmació, ja podem considerar d'antuvi els punts següents:

a) El títol vol dir exactament que els catalans, d'una banda, tenim una llengua sense ordre intern, immersa en un procés de desnormativització, la qual cosa vol dir que se li nega la possibilitat d'esdevenir llengua estàndard, llengua referencial o llengua comuna. El primer pas per a la consecució d'un estàndard és la codificació unitària i acceptada per tothom, superadora de les diferències desintegradores i capaç de crear percepció d'unitat territorial, percepció de llengua nacional. Però, per tal de bastir un estàndard adequat, cal que la llengua normativitzada sigui l'instrument normal i únic, des del punt de vista de les relacions internes generalitzades, d'un territori que té aquesta llengua com a pròpia. I això, evidentment, també ens és negat, perquè el català és en el seu domini lingüístic una llengua sense concert social, una

llengua no necessària per viure a Catalunya. S'ha parlat molt d'immersió escolar. És evident que té una gran importància; però no és menys evident que una llengua que tot just s'exigeix a l'escola i només uns quants anys, pot arribar a guanyar prestigi, però no pas utilitat, pot esdevenir una assignatura, però no pas la llengua d'una nació, perquè:

1. En sortir de les classes, els alumnes trien l'espanyol com a llengua de relació social, la qual cosa impossibilita la creació d'un registre juvenil català.

2. A l'hora de redactar en la llengua que vulguin, continuen triant l'espanyol, que sí que té un estàndard ben fixat, i això constitueix el primer pas del procés d'assignaturització del català i el punt de partida perquè una llengua vagi ràpidament a fer companyia a les llengües mortes.

3. L'exigència del català, una llengua que no s'usa, crea animadversió ja que el conjunt de les notes se'n ressent.

4. La manca de necessitat social comporta manca d'agilitat en l'ús de la normativa –en el benentès que el professor no dubti a l'hora d'ensenyar-la–, com qui fa un passeig per la galeria de les estàtues.

Heus ací un punt essencial del procés de desnormativització: la manca d'una normativa unificada i la proliferació de gramàtiques de colla i capelleta, un dels perills actuals més greus i un dels atemptats més moderns contra la llengua catalana. Ja en parlarem més endavant. De tot això, n'hem de concloure que una política lingüística adequada que no vulgui col·laborar en la subordinació d'una llengua no pot reduir el seu esforç a l'ensenyament. Una immersió escolar no donarà fruits sense una immersió social. Cinema, vídeos, mitjans de comunicació nacionals, retolació, jutjats, etiquetatge de productes... tots aquests són àmbits en què la presència de la llengua catalana o és inexistent o bé no és sinó testimonial.

Ja veiem, doncs, que ambdós aspectes, ordre i concert, normativització i normalitat, formen la cara i la creu de la mateixa moneda.

b) Un altre punt que cal considerar a partir de la primera afirmació és la relació entre percepció dels parlants, poder polític, territori concret i codificació d'una llengua que ha d'esdevenir llengua nacional. Si repassem la història, tots coincidirem a acceptar que les llengües romàniques van viure un primer moment important quan el *continuum* llatí es va fragmentar; el català començava a néixer. A partir de la *renovatio* carolíngia que intentava tornar al llatí que es parlava la qualitat de llengua clàs-

sica, una *renovatio* impulsada precisament per erudits germànics que no tenien el llatí vulgar com a llengua de relació, els parlants van percebre que allò que en realitat parlaven ja no era llatí, perquè ni tan sols hi havia intercomprensió entre les dues llengües.

Heus ací el primer pas de l'existència del català —com de totes les llengües romàniques—, la percepció de la diferència amb el llatí i fins i tot amb els altres vulgars i de la pròpia identitat. Es començaven a marcar les cohesions internes i les diferenciacions externes. Però aquesta percepció necessitava un poder polític fort capaç de portar la llengua a uns territoris determinats. Aquell romanç diferenciat fou català perquè era una llengua d'un territori unificat sota l'auge d'un poder que maldà perquè el català ocupés tots els àmbits d'ús ocupats abans pel llatí. Era el primer procés de nacionalització i, paral·lelament, s'havia de portar a terme el procés de normativització que havia de permetre l'accés del català a l'escriptura.

El segon moment el podem situar ja a partir del segle XV. La nova Europa, filla de les ideologies del Renaixement, necessitava crear un nou concepte de llengua nacional amb el reforçament de les fronteres lingüístiques i amb nous simbolismes. Una altra llengua començava a ésser companya d'un imperi que ignorava la nostra. La llengua catalana deixava d'ésser una raó d'Estat per esdevenir una anomalia històrica.

El tercer moment, el que ens toca viure a nosaltres, ve definit per una lluita entre aquells que volen eliminar definitivament els errors històrics, és a dir, el català, o bé ajuden a fer-ho, i aquells que pensem que encara podem convertir-lo en llengua nacional. Fixem-nos precisament que el procés actual de la llengua catalana és invers al procés que culminà amb la grandesa medieval de la nostra llengua.

Si al primer procés —el de formació de la llengua— li corresponen quatre punts: percepció d'una llengua diferent, poder polític, concepte territorial de nació i codificació, en el procés actual que amenaça de destruir-la trobem:

1. Intent d'anorrear la normativització fabriana amb l'excusa de progressismes i amb el mite fals de l'evolució de la llengua.

2. Unes autoritats polítiques i lingüístiques que pacten vergonyosament el model de llengua que cal acceptar sota consignes de partits que ni són catalans ni, evidentment, han d'opinar en matèria lingüística i que, a més, negligeixen l'ús social de la llengua.

3. Un territori dividit, perquè el *català light* malda per imposar tres models d'estàndards (València, les Illes i Barcelona), però sense cap llengua referencial catalana, perquè els catalans ens hem de limitar a acceptar la llengua interferida del carrer.

4. Si, d'una banda, el català no és una llengua instrumental; si el català tampoc no ha d'ésser una llengua emblemàtica perquè les noves teories del *light* afirmen que una llengua no ha de servir per identificar-nos, sinó únicament per entendre'ns, volen obligar-nos a creure que només podem optar per una d'aquestes dues solucions: entendre'ns en espanyol, que no ha deixat d'ésser mai una llengua referencial a Catalunya, o entendre'ns en català *light*, un dialecte espanyol que es parla en una regió anomenada Catalunya. Però ja veiem que aquest camí no porta sinó a la dissolució del català en la llengua espanyola. D'aquí a pocs anys, les noves generacions ja no entendran el català –ja no l'entenen en gran part– i quan comparin el que parlen en la llengua genuïna i popular amb aquella llengua que un dia uns quants volíem recuperar com a llengua nacional, percebran una diferència tan insalvable que s'adonaran que el que parlen forma part del *continuum* espanyol: aleshores, s'haurà tancat el cercle, de *continuum* llatí a *continuum* espanyol.

No volem semblar pessimistes; no ho som, en realitat; però cal conèixer el procés per invertir-lo. L'evolució natural del català no és la dissolució en l'espanyol, sinó la recuperació de les dues funcions que té qualsevol llengua normal: la funció emblemàtica i la funció instrumental.

Les teories que volen imposar-nos una *novoparla* orweliana no són sinó intents totalitaris d'aquells que intenten no perdre la unitat lingüística d'Espanya. La realitat de la llengua al carrer no és fruit de l'evolució sinó de la imposició, d'una imposició que convertí un poble en analfabet en la pròpia llengua. La famosa *batalla dels models de llengua* respon, de fet, a una ideologia ocultadora de l'acceptació de la realitat, una estratègia del regionalisme lingüístic que pretén d'aconseguir mitjançant la dissolució el que la força de les armes no va aconseguir mitjançant l'intent de substitució.

És cert que, durant els quaranta anys de dictadura, la normativa del català va quedar congelada en mans d'uns quants –que a més s'hi van jugar la vida–, però hem de reconèixer que era l'única manera de salvar la llengua. Quan va arribar el moment en què la llengua es podia recuperar, van actuar dos factors en contra:

1. Manca d'ús normal que hauria permès tant la fixació d'un estàndard com la vitalitat i la genuïnitat dels registres.

2. Aparició de les teories *light* amb la claudicació de les autoritats competents.

El resultat és una situació anormal que hom pot assumir o que hom pot intentar canviar. El que és cert és que no canviarà res si no tenim unes condicions socio-polítiques adequades per aplicar un estàndard català amb normalitat. Hem de pensar –i les nostres autoritats les primeres– que el procés de desnormativització equi-

val al procés de desnacionalització. Un poble amb una llengua reduïda i desintegrada és un poble sense consciència nacional, sense memòria històrica, sense projecte col·lectiu i sense responsabilitat individual.

Les tres opcions de la normalització

Heus ací unes paraules de moda: normalització lingüística. Unes paraules molt repetides en aquest país i que, d'un temps ençà, sovintegen àdhuc en diaris estrangers. Un concepte sobre el qual sembla que s'hagi dit gairebé tot, a l'entorn del qual sembla que s'hagin constituït tota mena de consorcis, consells, gabinets, departaments..., al qual sembla que hom ha dedicat lleis, recursos, avantprojectes... Però, de fet, les paraules *normalització lingüística* aplicades a la llengua catalana responen a un concepte boirós i confusionari que ningú no sap ben bé què vol dir perquè no se sap quin objectiu té. Ens volen convèncer, de fet, que defensem un projecte que no té projecte, un camí que no va enlloc.

És evident que la situació actual del català és anòmala, i és aquest punt precisament l'única cosa, en un joc de tòpics i confusions, de tabús i imposicions, de pactes i victimismes, que pot fer-nos creure que *no moure'ns* equival a anar cap a algun lloc d'una manera més segura.

Heus ací, doncs, que el fet de vendre'ns la normalització com a panacea sense dir-nos què volen aconseguir és com obligar-nos a pujar en un autobús que no sabem on va. Per això, haurem de maldar per deduir, d'una manera esquemàtica, les tres opcions que hom pot considerar possibles, les tres maneres d'entendre aquest projecte de normalització que ningú no ens explica.

Opció A

Podem definir-la com l'opció de *simplement Espanya*. Segons aquesta opció, molt minoritària però que darrerament ha guanyat bel·ligerància i fins i tot prestigi, el català no és sinó la llengua d'una regió d'Espanya a la qual la benvolença de la Constitució permet d'ésser un dret i no pas un deure perquè sembla que *repugna als drets humans*, sempre favorables als vencedors.

La versió pràctica d'aquesta opció ha tingut sempre seguidors a Catalunya; i la prova n'és la quantitat de gent que viu aquí sense cap necessitat de conèixer el català. Cal que ens adonem dels punts següents: a) no viuen pas en guetos, sinó molt ben col·locats; b) allò que ens ha d'escandalitzar no és pas que aquestes persones visquin en espanyol a Catalunya, sinó que encara ho puguin fer.

La versió teòrica d'aquesta opció parla de *bilingüisme* mentre que en realitat vol imposar la *diglòssia* permanent, tot apel·lant a la Constitució i als drets humans. L'objectiu d'aquesta opció és molt clar, per bé que tot just l'expressin a mitges: man-

tenir el català en un estat embrionari i amb una qualitat de vida vegetativa per tal que no aconsegueixi d'ésser res més que una pseudollengua regional apta per a usos domèstics i familiars, perquè la llengua del *deure* és l'espanyol, la llengua de la *nación*. I així, de mica en mica, aquesta llengua no-necessària podrà ésser impu-
nement substituïda.

Opció B

És l'opció dominant a hores d'ara. L'opció del peix que es mossega la cua, la del cercle tancat, la de l'agonia lenta, la de la anormalitat assumida. Aquells que la practiquen i la difonen —els normalitzadors actuals— pateixen la síndrome del realisme irreal; pretenen catalanitzar sense desespanyolitzar. Aquests pretesos *normalitzadors* s'encarreguen d'assegurar teòricament i pràctica que l'espanyol és ben protegit i que la cooficialitat és una situació privilegiada. És, de fet, l'opció de l'autoengany que es justifica en nom de la convivència, sense pensar que no hi ha convivència sense justícia, que no hi ha convivència sense llibertat. I hom no pot parlar ni de justícia ni de llibertat alhora que sotmet la pròpia llengua a un tracte desigualitari. Aquesta opció viu *aliocentrada*, centrada a Madrid, i no pas *autocentrada*, centrada a Catalunya, atès que accepta que els catalans mai no puguin decidir l'ús i el futur del català. La situació dels últims mesos és prou útil per adonar-nos del que cal esperar d'una opció que parteix d'una alienació: no voler canviar la realitat actual, sinó mantenir-la, obligant-nos a acceptar com a normal i inamovible allò que és anormal i que, per tant, hauria d'ésser transitori.

L'acció falsament normalitzadora d'una opció que no té objectiu —el cercle tancat no fa camí— no es pot dedicar sinó a tapar esclotxes, a prometre quotes màximes del 50 per cent, a romandre en una situació d'equilibri desequilibrat mitjançant la qual mai no aconseguirem que el català esdevingui la llengua nacional del seu propi territori.

Altrament, aquesta opció ha contribuït a desmobilitzar tothom, a trencar el consens social. És ben fàcil de comprovar que la gran majoria d'intel·lectuals catalans ha renunciat a canviar la realitat. L'intel·lectual ha deixat d'ésser un revulsiu social per esdevenir un buròcrata benpensant al servei de l'ordre establert, del seny, del poder del més fort, en definitiva. I l'acceptació pessimista de la realitat i la fossilització ideològica han fet néixer el mite de l'asèpsia, la disfressa que amaga la mala consciència d'aquells que la mateixa conveniència ha fet renunciar al compromís i a la militància.

No podem negar que, malgrat els problemes que continuen i continuaran amenaçant aquest àmbit, la immersió lingüística a l'escola ha estat un triomf; però, altrament, el camí de la immersió social ha estat un fracàs rotund, i no cal sinó observar (tal com he dit abans) altres àmbits d'ús com el cinema, el vídeo, els mitjans de

comunicació, l'etiquetatge... en què la presència del català no arriba ni tan sols a la categoria del símbol. Aquest desequilibri entre escola i societat pot esdevenir una greu amenaça per a la nostra llengua; la de l'assignaturització. Per aquest camí, el coneixement del català serà inversament proporcional al seu ús social perquè no pot esdevenir normal una llengua que no és necessària.

És evident, doncs, que aquesta opció també avança cap a la substitució, per bé que ho fa més a poc a poc. D'altra banda, el descens generalitzat, la manca de consciència lingüística nacional i la no recuperació d'àmbits d'ús, entre altres factors, entrebanquen el procés d'estandardització, per la qual cosa el català es troba amenaçat també per la via de la interferència i de la dissolució en la llengua dominant –l'espanyol–, elevada a la categoria d'única llengua obligatòria. Si el català continua exercint tot just una funció social emblemàtica, si no exerceix la funció de llengua instrumental, acabarà desintegrada en subestàndards regionals, incapaç d'assumir les funcions pròpies d'una llengua nacional.

Recordem que la formació de les llengües que avui considerem nacionals s'ha basat en els quatre punts essencials que ja hem esmentat: a) percepció d'una llengua diferenciada de les altres; b) poder polític autocentrat; c) concepte territorial de nació, i d) codificació. És evident que la normalització –o la manca de normalització– que practica l'opció que tractem col·labora eficaçment a invertir aquest procés i, per tant, es converteix en un camí segur cap a l'anorreament del català, o si més no, cap a la seva agonia.

Opció C

Qualsevol procés de normalització ha de tenir un objectiu clar, ha d'ésser un camí efectiu cap a algun lloc. I l'únic objectiu que pot definir un procés de normalització és la normalitat. Així doncs, no hi pot haver sinó una opció efectiva: fer del català una llengua tan necessària per viure en qualsevol lloc dels Països Catalans com ho és el francès per viure a París o l'espanyol per viure a Madrid. Serem un poble normal lingüísticament quan la presència de l'espanyol ens afectarà tant –o tan poc– com ens pot afectar ara la presència del suec, del xinès o de qualsevol llengua que hem d'estimar i respectar com a patrimoni cultural, però no pas témer com a amenaça lingüística.

No ens enganyem. No hi ha sinó un camí real per fer avançar el català: fer retrocedir l'espanyol. I qualsevol intent de normalització del català que no segueixi aquest camí és un frau. Mentre ens obsedeixin quotes, bilingüïsmes i pactes continuarem aliocentrats, còmplices d'una realitat negativa i perjudicadora per al català, immersos en una normalització irreal.

Hem d'acceptar el compromís històric de canviar la realitat, de corregir una injustícia i d'anar més enllà del culte al fracàs. I per fer-ho possible hem de començar per

saber què volem i exigir-ho individualment i col·lectivament. Cal que visquem la tensió entre el que és i el que ha d'ésser sense confusions.

Al cap i a la fi, la subordinació assumida és una agressió contra els drets d'un poble que té el deure d'exigir la pròpia llengua en el propi territori. És clar que el primer pas per ésser lingüísticament normals és creure'ns-ho nosaltres mateixos.

Clixé 1 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

Ètica i mitjans de comunicació

- 27 de maig a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

- **Xavier Vidal-Folch**

▲ Currículum

Càrrec actual: Cap de la corresponàlia d'*El País* a Brussel·les.

Nascut a Barcelona el dia 10 d'octubre de 1952.

Estudis: Llicenciat en dret a la Universitat de Barcelona (1976).

Llicenciat en periodisme a la Universitat Autònoma de Barcelona (1977).

Llicenciat en història contemporània a la Universitat de Barcelona (1984)

Carrera professional:

- Director adjunt d'*El País* (1988-1994)
- Cap de redacció d'*El País* (1987)
- Subdirector dels serveis informatius de TVE (1985-86).
- Cap de la secció d'economia d'*El País* de Barcelona (1982-1985).
- Cap de la secció d'economia d'*El Periódico de Catalunya* (1978-1982).
- Reporter al *Diari de Barcelona* (1977).
- Redactor de la secció de política al *Noticiero Universal* (1976).
- Redactor de la secció de notícies nacionals al *Diario de Mallorca* (1975-1975).

Premi Ciutat de Barcelona (Periodisme) 1983.

Premi Ciutat de Palma 1975 pel llibre *Hem marxat amb el temps*, Editorial Moll, Palma.

Exvicepresident de l'Associació de la Premsa de Barcelona.

A l'hora de parlar d'ètica, els periodistes que volen ser seriosos i creïbles han de començar per entonar un *mea culpa* corporatiu.

Amb un exemple n'hi ha prou per il·lustrar aquesta necessitat. Un diari de Madrid publicava aquesta setmana una llarga llista de comptecorrentistes d'un banc. Era el banc acusat de cometre irregularitats fiscals en relació amb l'afer que va posar fi a la carrera del governador del Banc d'Espanya. La informació no reproduïa la llista de les quaranta persones presumptament sospitoses d'haver manejat diner fiscalment opac, no, sinó la dels gairebé 2.700 clients del banc. Essent un banc de negocis i de fortunes, i estant sota l'atenció pública per les suposades irregularitats, la seva publicació ha multiplicat una morbositat popular digna de millor causa. La mera aparició en aquesta llista indiscriminada, per a qui no estigui al corrent de com funciona el sistema bancari i fiscal, equivalia a entrar en la categoria de suspecte davant el gran públic.

L'ètica periodística ha fallat estrepitosament en aquest cas. I falla massa sovint.

El periodisme actual incorre –pequem els periodistes– almenys en set pecats capitals.

El primer és la confusió de papers, de funcions. El periodista informa, analitza. Té influència social. I és normal que vulgui tenir-ne. Però no poder. La seva tasca de denúncia no l'ha de dur, en puritat democràtica i en un règim democràtic, a voler substituir la tasca del jutge, del fiscal, del govern o del Parlament. Un periodista no és el cap de govern ni el cap de l'oposició.

El segon pecat capital és la supèrbia. El periodista hi cau quan oblidia que la seva influència social és una influència delegada del lector. La llibertat d'expressió no és primàriament un patrimoni dels comunicadors, sinó dels ciutadans, els seus veritables protagonistes.

El tercer pecat és el sensacionalisme. Es produeix quan s'exagera deliberadament un fet, fins al punt de distorsionar-lo. O quan s'apel·la als instints més elementals i no a la capacitat de raciocini. És el periodisme d'escàndol, no el d'aproximació a la realitat. Dóna gat per llebre, rumor per notícia, opinió per fet, versemblances en comptes de veritats. I es resumeix en un vell aforisme: "Que la realitat no m'espatlli aquesta història tan interessant".

Quart pecat: la corrupció. De vegades és evident, a cops subtil. El periodisme que fa publicitat, que és pagat per protagonistes de la vida social, política o financera és corrupte. El periodisme honest és només aquell que paguen els lectors, oients o televidents, per mitjà de la seva empresa editora.

El cinquè pecat és la ignorància. Freqüentment, la ignorància és oceànica, per la falta de preparació intel·lectual i tècnica, per la falta de reciclatge en un entorn professional en el qual les tècniques se sofisticuen cada hora que passa. Quan la ignorància s'empelta amb la seva exhibició pública el resultat és, a més, patètic.

El sisè pecat és la frivolitat, que deriva d'oblidar el principal material amb què treballa el periodista: la condició humana. Quan aquesta es banalitzava, per falta de rigor o per vocació sensacionalista, se la menyspreava.

I el setè és la docilitat. La por a la llibertat. El periodista ha de tenir només por d'equivocar-se. Quan tem els poders polítics o empresarials o no es vol buscar problemes, es converteix en un ésser dòcil i, doncs, incapaç de mirar la realitat cara a cara amb ulls nets, sorprendre's per ella i explicar-la.

Que el periodisme actual estigui plagat d'aquestes nafres no implica que hagi de ser condemnat en bloc a l'infern. No hi ha societat lliure sense premsa lliure. Si hagués de decidir entre tenir un govern sense diaris o periòdics sense govern, no dubtaria a preferir aquesta última opció, deia el president Jefferson dels Estats Units.

Al principi de la conquesta de la democràcia hi ha sempre un paper, un periòdic. Els *memorials de greuges* que van descabdellar la Revolució francesa i anaven escrits en *octaus* —d'ací el derivat *octaveta*— eren periòdics de denúncia.

La premsa i la llibertat d'expressió són indessibles. Aquella és el principal instrument mitjançant el qual aquesta es pot desenvolupar. La regla bàsica la va formular Voltaire en el seu *Tractat de la tolerància*: "Desaprovo completament el que vostè m'està dient, però defensaré fins a la mort el seu dret a dir-ho". L'ètica periodística és una ètica democràtica.

La democràcia és un artifici, una construcció artificial sobre poques però clares regles: el govern de la majoria, el respecte de les minories, el sufragi universal, el respecte dels drets fonamentals. I dintre d'aquests, en primer lloc, la llibertat d'expressió, sense la qual no es pot exercir el dret d'associació. La premsa lliure és fonament de democràcia. Però no cúpula del sistema. El seu paper en una societat democràtica articulada és contribuir, per via de la informació que genera una opinió pública, a l'equilibri: serà contrapoder, en tot cas, no poder.

Una excepció a la regla es dona en situacions excepcionals. Sota les dictadures. O en un cas de cop d'estat. L'edició del meu diari de la qual estic més orgullós és una a la qual no vaig contribuir perquè encara no hi treballava: em refereixo a l'edició especial del vespre del 23 de febrer de 1981, quan en ple cop d'estat, *El País* va aparèixer amb un editorial a la portada donant un "Visca la Constitució!". Aquell vespre, un paper va fer —amb d'altres instàncies— la feina d'autèntic poder democràtic. Però les situacions habituals no arriben a aquests límits.

Un gran periodista nord-americà, Walter Lippmann, deia que tots els periodistes del món, treballant totes les hores del dia, no podrien ser testimonis de tots els successos del globus. El nombre de notícies és infinit, no es pot encabir en 72 pàgines de paper, ni en mitja hora de noticiari radiofònic. Cal descobrir-les, seleccionar-les, ordenar-les, elaborar-les i encaixar-les. Aquesta és la tasca del periodista. I en ella intervé el factor humà. El gran atribut del periodisme de qualitat és l'objectivitat. Però

essent un assumpte de percepcions i criteris professionals (contrastació de fonts, distinció entre fets i opinions) i humans, l'objectivitat és més una conseqüència que una condició, més un acostar-se que un arribar-hi. Objectivitat no vol dir neutralitat. La premsa no pot ser neutral quant a la defensa dels valors democràtics. Quan impera la tirania i la censura, els diaris deixen de ser vehicles d'informació i esdevenen mera propaganda.

Però en la comunicació hi ha un personatge més important que el periodista: el lector. Contra el que es creu, aquest pot tenir influència immediata i a llarg termini en el tipus d'informació que rep. Immediata perquè pot comprar o deixar de comprar una determinada capçalera: el quiosc és un referèndum quotidià. Immediata perquè les Constitucions més modernes –com ara l'espanyola, en el seu article 20– no reconeixen només el dret a expressar-se, sinó que consagren també el seu revers, el dret dels ciutadans a rebre informació veraç. No una informació qualsevol, sinó precisament *veraç*. Sovint, però, al lector li falten canals adequats per exercir el seu dret.

Per aquesta raó, la premsa anomenada *de qualitat* (la no sensacionalista) estableix sovint mecanismes concrets per garantir aquest dret i consolidar el contracte de confiança entre el mitjà i el seu propietari en última instància, el lector. Aquests mecanismes són: les *cartes dels lectors* –que influeixen, i com, en les redaccions–; les *fes d'errades* (cal desconfiar dels diaris que mai reconeixen haver-se equivocat) o figures com ara el Defensor del lector, que disposa d'un espai setmanal per atendre les queixes dels usuaris i criticar, si s'escau, els incompliments del llibre d'estil en què han incorregut els redactors.

En altres països, com el Regne Unit, la protecció del lector encara està més institucionalitzada, mitjançant una Press Complaints Commission, o Comissió de queixes, que vetlla –no sempre amb èxit– perquè els diaris respectin unes regles bàsiques de deontologia professional.

Cal no caure, de tota manera, en l'optimisme ingenu. Molts d'aquests instruments afecten només una petita part dels mitjans de comunicació. I encara en aquest àmbit, la seva eficàcia és desigual i relativa. La mala digestió de l'explosió audiovisual està, ben al contrari, agreujant alguns dels comportaments criticats. Així, el professor italià Giovanni Sartori ha descrit en el seu darrer llibre, *La democràcia després del comunisme*, un panorama molt pessimista pel que fa a l'evolució del dret a rebre informació digna. La seva tesi consisteix en què *l'homo sapiens* està essent substituït, per obra i gràcia de la televisió, en *homo videns*, “un ésser humà la vida del qual no està teixida per conceptes, sinó per imatges, per emocions”, i que per tant “no té saber”, un greu handicap per al sistema democràtic, que Sartori caracteritza com l'obertura a *l'homo sapiens*.

Juntament amb el periodista, hi ha una altre actor de la comunicació que és l'empresari de premsa, que no és el mateix que un negociant de premsa, ni és el mateix

que un inversor de premsa que vol ser empresari de premsa per ser altres coses. El debat seria: què és un empresari *pur*? i què és un empresari *impur*? Un empresari *pur* és aquell que és a la premsa per la premsa en si mateixa i els interessos del qual estan justament en aquest sector; podríem dir que és una persona de l'ofici, que sap que un diari no és una mercaderia com qualsevol altra: és, sí, un producte, però un producte intel·lectual. Els *impurs* són els que aterren en els mitjans de comunicació d'acord amb altres interessos, legítims o no –fer carrera política, blindar els seus negocis, tapar algun afer antic–, però en tot cas externs al propi món de la comunicació. Els primers acrediten la seva independència empresarial, base de tota credibilitat, i faciliten la de les redaccions. No és que sota els segons sigui ontològicament impossible la dignitat professional. Però és molt més difícil. Com la dona del Cèsar, un financer que aterra al món de la comunicació ha de demostrar la *bondat* de les seves intencions. En alguns casos, notòriament els dels taurons financers, això és impossible. A Espanya, figures com les de Mario Conde i Javier de la Rosa són, en les seves incursions periodístiques, prou il·lustratives. A Itàlia, tenim el cas de Silvio Berlusconi, de qui se sol subratllar la seva vocació televisiva, a vegades oblidant que comença el seu ascens empresarial en el món de la construcció i les finances i que utilitza després la seva influència televisiva per llençar-se al món de la política.

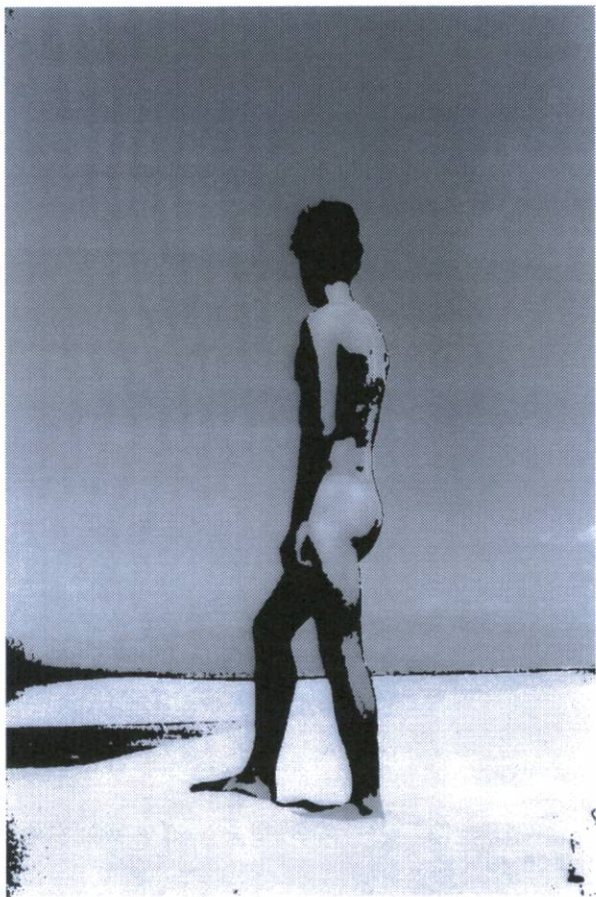
Si sostenim que als periodistes cal exigir-los una determinada ètica i prevenir el ciutadà de la seva inclinació a caure en els set pecats capitals, cal també que la ciutadania exigeixi algunes conductes als propietaris dels mitjans. I el que cal exigir-los és el que té reconegut com a principi d'or el *Washington Post* en el seu llibre d'estil: "El deure del diari és cap als seus lectors i cap al públic en el sentit ample, i mai cap als interessos privats del propietari". Quelcom de significatiu, si es recorda que aquest influent rotatiu pertany a una família que té també interessos en altres companyies. I també cal exigir-los la transparència empresarial –dels comptes de resultats i el balanç de situació, de les auditories financeres, de la composició de l'accionariat i el consell d'administració, de l'ideari que defensen...– perquè resulta contradictori que aquells que més reclamen la transparència d'altri (i en fan professió i negoci) siguin, ells mateixos, opacs.

A tall de conclusió caldria remarcar que no seran tant les regulacions legals com la pressió ciutadana i la pròpia responsabilitat dels actors de la comunicació, el que conduirà un país a disposar de mitjans informatius de més qualitat i més envergadura ètica. Aquest moviment va prenent cos a tot Europa, si bé els seus resultats són encara febles i desiguals.

Fa un parell d'anys, el Col·legi de Periodistes de Catalunya va elaborar i aprovar un Codi deontològic. És bo que sigui conegut, perquè els receptors de la informació puguin destriar qui el segueix i qui el conculca, i perquè la ciutadania el discuteixi i

participi activament en un assumpte que és central. Per això, molt resumidament, deixem constància dels seus dotze punts. Primer: observar sempre la distinció entre els fets i les opinions o les interpretacions. Segon: difondre únicament informacions fonamentades. Tercer: rectificar amb diligència els errors. Quart: utilitzar mètodes dignes per obtenir informació o imatges. Cinquè: respectar l'*off the record*. Sisè: reconèixer a les persones individuals i/o jurídiques el seu dret a no proporcionar informació ni a contestar preguntes. Setè: no acceptar mai retribucions o gratificacions de tercers. Vuitè: no utilitzar mai per al propi profit informacions privilegiades. Novè: respectar el dret de les persones a la seva pròpia intimitat i imatge. Desè: respectar la presumpció d'innocència. Onzè: tractar amb especial cura les informacions que afectin els menors. I dotzè: actuar amb especial responsabilitat i rigor en el cas d'informacions u opinions amb continguts que puguin suscitar discriminacions per raó de sexe, raça, creences o extracció social.

És cert que aquests bells principis es conculquen cada dia. En la mesura en què els ciutadans no deixin sols els periodistes, sinó que prenguin també les seves responsabilitats i exigeixin el seu compliment, s'avançarà en la traducció dels principis en realitats. Si no és així, quedaran com a lletra morta plena de bons propòsits. Dels quals l'infern n'és ple.

Clixé 2 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

La visió dels pares sobre el passat i el futur de l'escola andorrana, en el seu desè aniversari

- 14 de juny a les 22h
- Sala d'actes del Centre Cultural del comú d'Escaldes-Engordany

Taula rodona

Àngels Mach

Aquesta nit la Societat Andorrana de Ciències té el gust de presentar-vos els qui han estat presidents de l'escola andorrana. Coincidint amb els 10 anys de la creació de la nostra entitat, la Societat Andorrana de Ciències, també es va crear l'escola andorrana. Suposo que entre les preocupacions que podem tenir en comú tots els que som pares de nens petits i grans, una de les més importants és l'educació dels nostres fills.

La creació de l'escola andorrana va ser una innovació per al país, perquè representava un tipus d'escolaritat autòctona, al cantó de les que hi havia i que encara avui hi són. Ens agradaria que ens recordessin l'evolució de l'escola i que ens parlessin de la seva visió de futur.

Anna Riberaigua en va ésser presidenta des del curs de la seva creació fins al curs 1986.

Seguidament, els anys 1986-87, 1987-88, 1991-92, 1992-93 i 1993-94, és a dir, fins a l'actualitat, n'ha estat presidenta la Neus d'Areny Plandolit, que parlarà una mica més endavant.

El curs 1988-89 ho va ser en Jaume Fortó; el 1989-90, la Bibiana Rossa, i el 1990-91, en Casimir Font. Cadascun d'ells us anirà explicant la seva part.

Bibiana Rossa

En primer lloc, Àngels, gràcies per la presentació que ens acabes de fer. També voldria donar les gràcies a la Societat Andorrana de Ciències que ens ha proposat de fer aquest acte per parlar una mica de la visió dels pares; i nosaltres, com veieu,

som els diferents presidents de les juntes d'associacions de pares que hi ha hagut des de la creació de l'escola andorrana fins ara.

En tot cas, voldria donar les gràcies a la Societat Andorrana de Ciències perquè el fet d'haver de preparar aquest acte ens ha obligat, en certa manera, a fer una reflexió en profunditat sobre l'evolució de l'escola i sobre la visió que en tenim els pares. Tots plegats hem posat en comú les inquietuds i les satisfaccions que hem anat experimentant al llarg de tots aquests anys.

Aquesta vetllada ens permetrà exterioritzar aquestes inquietuds i aquestes satisfaccions i, al mateix temps, compartir-les amb vosaltres, i estic segura que això serà enriquidor per a tots, perquè, entre altres coses, intentarem analitzar una mica la feina que hem fet fins ara.

Crec que els presidents de les diferents juntes de les associacions de pares aquí presents som una viva representació de les diferents juntes que hi ha hagut des de la creació de l'escola. Ha estat sempre una gran família, en certa manera, una família de famílies, i per tant, fem honor a l'Any europeu de la família, que a Andorra crec que també se celebra aquest any.

I de passada, voldria també, en el nom de tots els meus companys que són aquí a la taula, tenir un pensament per a totes aquelles persones que han col·laborat més estretament amb nosaltres quan érem a les diferents juntes; em refereixo a tots els altres membres de les juntes de les associacions de pares.

La xerrada d'avui, com ens ha demanat de fer la Societat Andorrana de Ciències, tractarà de la visió dels pares, tant de passat com de futur, de l'escola andorrana. Intentarem fer una mica d'història, parlar de la seva creació, de quina és la nostra visió i també dels espais dedicats a la docència, de les cuines i d'altres temes. En certa manera, pot resultar xocant sentir a parlar els pares de temes aliens als que semblen propis de les associacions de pares; és a dir, que no són de la seva competència, com per exemple les cuines, les activitats o les sortides.

Nosaltres, de fet, hem viscut de molt a prop, uns més que altres, evidentment, el naixement d'aquesta escola. En aquest naixement, nosaltres, els pares (potser alguns pensaran que tenim raó i d'altres que no), estem convençuts que hi hem tingut un paper important, algunes vegades empenyent, altres vegades estirant, en tot cas vivint de molt a prop tota l'evolució d'aquesta escola, vivint uns neguits i intentant seguir tot el seu desenvolupament.

El col·loqui que seguirà voldríem que fos tant o més dens que la primera part que us exposarem nosaltres com a portaveus dels pares; per tant, nosaltres en les nostres exposicions intentarem ser breus, amb la finalitat de deixar per a la segona part de la xerrada, per al col·loqui, aquelles aportacions que puguem fer de manera mútua, perquè, n'estic convençuda, tots n'estem, que la vetllada pot ser més enriquidora si la convertim en una visió de tots els pares, no només d'aquests cinc pares

que estem asseguts aquí a aquest costat de taula. Un cop dit això, la que ha estat la veterana en certa manera de tots nosaltres, de tots cinc que som aquí asseguts, l'Anna, ens començarà a explicar la visió que tots tenim i de la qual us volem fer partícips aquesta nit.

Anna Riberaygua

Començaré fent una mica d'història de com es va crear l'escola andorrana, i dic escola andorrana perquè en principi no tenia pas aquest nom.

Aquests dies que hem estat preparant aquesta xerrada ens hem adonat que han passat moltes coses en molt poc temps.

Primer de tot, us dono dues dates que ens semblen importants per apreciar la quantitat de coses que han passat en aquest país, i no només a l'escola andorrana, en aquest temps.

El 15 de gener de 1981 es crea el consell executiu, un any després s'elegeix el primer cap de govern, que és el Sr. Òscar Ribas, i hi ha el Sr. Antoni Ubach de ministre d'Educació. El 7 d'abril del 1982 d'aquell mateix any, es comunica al Consell General la creació de la maternal andorrana dins el programa d'andorranització. La maternal andorrana no és pas una escola a part dins del sistema educatiu, sinó que forma part, com s'explicarà més endavant, del projecte d'andorranització de l'ensenyament.

Com va néixer i què era la maternal andorrana? La maternal andorrana, en principi, com he dit, va néixer en el marc de l'andorranització i va sorgir per la necessitat que hi havia entre la població escolar andorrana, segons un informe que diuen –jo no l'he vist mai i d'altra gent tampoc no l'ha vist però es veu que existia– que explicava que els nens en edat escolar a Andorra tenien unes certes dificultats, un cert retard escolar, que potser podia ser degut a un mal aprenentatge de la llengua en els primers anys d'escolarització, entre els 3 i els 6 anys.

En aquells moments teníem uns sistemes pedagògics en els quals s'ensenyava la llengua de l'escola triada, en el cas de l'escola francesa, el francès; de l'espanyola, l'espanyol; i en el cas de les escoles que feien l'ensenyament en català, les monges i Sant Ermengol, el català; però en principi es creia que això podia ser un problema de cara a l'escolarització d'aquests nens.

Es va crear la maternal andorrana, en principi per solucionar aquest problema i perquè es tenia la idea que això podria significar un tronc comú perquè després aquests nens, un cop haguessin fet aquests 3 anys d'escolarització a l'escola andorrana o a la maternal andorrana, s'integressin en les escoles que havien triat els seus pares. La maternal andorrana estava estructurada, hi havia en un primer curs tres grups de nens, un primer grup –no és pas per ordre de preferència– que era el català-francès, on hi havia els nens els pares dels quals havien triat l'escola france-

sa com a escola del seu ensenyament primari; un segon grup seria el grup castellà-català, que triaria l'escola espanyola com a sistema d'ensenyament en la primària, i els nens que triaven l'Institut Janer i les monges d'aquí o Sant Ermengol, que tenien el grup català. O sigui, que tenim la maternal andorrana dividida en el primer curs en tres grups determinats.

Aquests nens, quan acabaven la maternal, s'integraven a les escoles del sistema que havien triat, com he dit abans. Aleshores es va començar la maternal, hi havia dues aules a l'escola d'Andorra la Vella, a dalt de tot, era complicadíssim arribar-hi, hi havia moltes escales, hi teníem dues aules i una aula una mica més gran que se'n deia *la Pesicó*. Hi havia tres mestres, van començar la Lídia Magallón, la Magda i la Teresa del Xurrina. No hi havia cuina ni res, s'enduien el menjar de l'escola espanyola.

En principi, els pares que van començar a portar els nens a l'escola van ser poqueta, no eren pas gaires, el nombre de pares va augmentar a mesura que anava passant el curs i que, d'alguna manera, s'anaven dient els uns als altres que aquella escola estava bé —perquè en principi era bastant desconeguda— i que hi havia pocs nens per classe.

Hi ha un cas divertit, el dels pares de l'Òscar, un dels nens més grans. Resulta que el nen anava a l'escola espanyola i un dia es van trobar pel carrer del mateix edifici una mare que el coneixia: “Com va el nen?”, va preguntar. “Ui, molt bé, però n'està fart de l'escola (feia una setmana que havia començat), hi ha tants nens que, pobret, no s'hi acostuma”, i la Gemma, que era la mare d'un dels nens grans li va dir: “Doncs, mira, escolta'm, jo el porto a una escola aquí al costat mateix, has de pujar més escales però són poquíssims, el nen està contentíssim, són 3 o 4” (era el grup castellà-català). I la Margarida, que és la mare d'aquest nen, va dir: “Ah, doncs el canvio” i se'n va anar a veure les mestres i va dir: “Escolteu-me, no en voleu pas un altre?”, i així va ser.

Al començament va anar una mica d'aquesta manera, els pares s'anaven dient que hi havia una escola que funcionava, no se sabia ben bé què era en principi, ni que depenia de la conselleria, i que els nens estaven molt bé i s'ho passaven molt bé. Així va començar el primer any i en acabar-lo vam aconseguir tenir 38 nens aproximadament, que anaven augmentant.

Ara penso que les motivacions dels pares al final del primer any d'haver portat els nens, d'haver triat aquesta opció d'ensenyament, eren que hi havia pocs nens per aula, que els nens estaven contents, s'ho passaven bé i, a més a més, veien que tenien un equip de mestres amb una manera de fer i amb una dedicació diferent de la que veien en els altres llocs.

D'altra banda, també es veia que hi havia uns mètodes de treball diferents dels de les altres escoles, i això va agradar molt.

Vam acabar el curs, ja ho he dit, amb 38 nens. Aquest primer any, els pares que tenien nens en aquest primer curs, com que estaven tan contents, en feien moltíssima propaganda i es va pensar que era una estupidesa que s'acabés. Això ja el primer any de començar la maternal andorrana.

Així doncs, acabem el primer curs que és el curs 1982-1983 i comencem el curs 1983-1984, perquè realment estàvem molt contents del grup de mestres, de la manera de fer i segurament també perquè vèiem que allò havia de continuar d'alguna manera, i si no hi havia pares no tiraria endavant. Vam anar buscant pares, i aquesta necessitat d'haver d'aconseguir pares per ampliar l'escola es va anar produint durant els primers 4 anys d'escola, i era com un malson constant, després, ja anirem dient com va anar.

Vam començar el segon curs de la maternal andorrana i teníem 82 alumnes, hi van entrar dos mestres més, a part de la Lídia, la Magda i la Teresa, em sembla que va entrar una ajudant i, llavors, es va veure que l'escola ja començava a tenir un problema que ens ha acompanyat tota la vida i que semblava que encara duraria un temps, que no hi cabíem.

Llavors es va ampliar l'escola, em sembla que pocs dies abans de començar, llogant una casa al carrer Ciutat de Valls, una casa vella, al costat d'un taller de ceràmica, i vam llogar aquella casa, on hi havia dues aules, i s'hi van traslladar els nens més grans, i també hi havia una sala a baix que servia de menjador, llavors el menjar ens el portaven de l'escola espanyola i anàvem pel mig del carrer d'una banda a l'altra amb les cassoles.

Els pares estàvem realment molt contents de la manera de portar l'escola, i també del grup de mestres que hi havia. I vam començar a veure, a principi de curs, que havíem d'anar molt més enllà, o sigui, que no ens podíem conformar tenint només una escola maternal amb el tronc comú, de la qual cada cop se'n parlava més, i que havíem de posar-nos una mica seriosos per aconseguir que aquesta maternal continués. Nosaltres volíem la continuïtat de l'escola almenys fins a primària.

Vam continuar la nostra campanya constant per buscar i mirar d'augmentar el nombre de pares, i si vèiem que els pares estaven descontents d'alguna cosa de seguida ens en preocupàvem. Així que sentíem que algun pare tenia un problema amb el nen, li dèiem: "Escolta, no t'amoïnis que es resoldrà".

L'equip de mestres feia esforços terribles per solucionar tots els problemes, si hi havia algú que havia de marxar més tard, doncs es quedaven, si un nen havia d'arribar més tard no passava res, es donaven totes les facilitats perquè la cosa funcionés al màxim de bé.

I cada cop ho teníem més clar, i com que hi havia una bona entesa entre els pares, d'una banda, i l'equip de mestres i ajudants, de l'altra, vam decidir que l'es-

cola no es podia quedar aquí. I en aquest curs, el segon curs de funcionament de la maternal, vam decidir que la cosa havia d'anar més enllà, i ja vam començar a moure tots els mecanismes possibles per tirar endavant. Cal dir que en aquell moment, políticament, la conselleria d'Educació no ho tenia gens clar, això de la continuïtat, més aviat tenia clar que no havia de continuar, i això se'ns deia constantment: "Això no pot tirar endavant, vosaltres esteu demanant una cosa totalment impossible".

Políticament, a escala d'equips tècnics de la conselleria i de les assessores pedagògiques sí que estava molt clar, i els pares ens vam sentir en tot moment, i els mestres també, com en una lluita, si es pot dir així; i no va ser una cosa que tinguéssim molt clara només els pares, perquè si no ho hagués tingut clar l'equip de mestres tampoc no s'hauria tirat endavant.

Realment vam sentir que teníem el suport de les assessores pedagògiques en aquell moment, però elles no podien de cap manera donar-nos un suport total pel càrrec que ocupaven, però sí que ens van donar totes les facilitats perquè es pogués tirar endavant, i així es va començar, i com que hi havia un problema de comunicació entre la conselleria, o sigui el ministre, i l'equip de pares, es va aconsellar de crear l'associació de pares.

Abans he dit que si analitzàvem una mica les raons per les quals els pares portàvem els nens a aquesta escola, hi trobàvem, bàsicament, qualitat d'ensenyament i un tracte i un mètode de treball diferents. Però també hi havia una altra raó: que era una escola laica. Hi havia molts pares que tenien clar que volien un ensenyament en català però que no els agradava Sant Ermengol perquè era una escola religiosa, i era segur que si tu anaves a Sant Ermengol havies de fer religió perquè formava part de l'ideari de l'escola. És a dir, que hi havia pares que portaven els seus fills a aquesta escola perquè era una escola laica. Llavors, vam començar a muntar l'associació de pares de la maternal andorrana, que es deia així, i es van fer els estatuts, i tot el que cal fer legalment, i aquí ja vam tenir les primeres enganxades perquè, per definició, els pares, un grup de pares que en aquell moment vam triar això, teníem clar que hi havia de constar que era una escola pública, laica i gratuïta.

Tot plegat va ser molt pesat, perquè ningú no es va fixar en res més que en la paraula laica, i se'ns van rebutjar els estatuts, se'ns va dir que no passarien només per aquest problema d'aquesta paraula. Es va intentar buscar-hi sinònims, no va haver-hi absolutament res a fer, al final vam posar no confessional, no sé què més i, jo no sé com s'ha acabat, però segur que es va treure aquesta paraula perquè s'aproveïssin els estatuts, això va ser l'any següent.

Tots teníem molt clar que l'escola havia de continuar, que la maternal, la idea de maternal, havia de continuar amb primària. Llavors vam decidir fer per primera vegada la festa de la continuïtat, en vam dir festa de la primavera, i vam fer una cele-

bració a la plaça del Poble; no sé si us en recordeu, que al mig de la plaça del Poble, s'hi va dibuixar una gran grandalla de colors amb serradures pintades: tot plegat era un embolic terrible, amb sacs de serradures de colors per tot arreu, però va ser molt divertit i molt maco. Bàsicament, aquesta festa es va fer perquè la gent, més que res, veiés que fèiem les coses d'una manera diferent i també es va fer per fer propaganda, perquè ens fessin cas els polítics. Vam convidar-hi tothom, no va venir-hi ningú, només van venir els pares, 2 o 3 polítics, no, em sembla que ni això; els pares tots, això sí. I vam convidar els pares de les altres escoles perquè també vinguessin, si van venir polítics no els vam veure, potser anàvem massa de bòlit.

I mentrestant, dimiteix el Sr. Òscar Ribas, em sembla que també és en aquell mateix any, i llavors el 5 de juny de 1984 entra com a cap de Govern el Sr. Pintat, i com a ministre, o més ben dit, com a conseller, el Sr. Roc Rossell. Tant nosaltres com l'equip de mestres estàvem convençuts que l'escola tiraria endavant, i en el discurs-programa del cap de Govern no es va parlar per res de l'escola andorrana i sí que es va parlar, en canvi, i molt clarament, de la importància del tronc comú. El tronc comú és el que he explicat abans de tenir –almenys això és el que vam entendre– una maternal unificada per a tots els nens d'Andorra i després integrar-los a les escoles corresponents estrangeres que hi havia en aquell moment. En el discurs-programa del cap de Govern es va dir que l'andorranització havia de passar pel tronc comú i després s'havia d'integrar els nens en les escoles franceses i espanyoles, i que el que s'havia d'evitar sobretot era la lluita entre els sistemes educatius; i mentrestant, nosaltres fèiem festes per fer-nos propaganda.

Els pares i els mestres de debò vam continuar –això sí que ho recordo com una cosa bastant esgotadora– animant els pares amb fills petits a portar-los a l'escola perquè ho veiessin, perquè hi vinguessin a menjar i hi juguessin, els donàvem totes les facilitats. Quan sabíem que un pare estava descontent solucionàvem tots els problemes, perquè ens interessava i vàiem que era molt important que la gent no marxés, si volíem continuar tenint nens.

Bé, acabem el curs 1983-1984 i tenim claríssim que continuarem, els únics que no ho tenen clar són els polítics en aquell moment. S'acaba el curs, doncs, i continuem sense tenir els estatuts aprovats de l'associació de la maternal andorrana perquè no volem treure la paraula laica de la definició de l'escola.

Comencem el curs 1984-1985 i ja tenim els nens que estan fent l'últim curs de maternal, que són 176. S'hi incorporen dos mestres més, continuen els problemes de sempre: no sabem on posar les criatures.

Aleshores entren la Montse i la Gràcia i, com que realment no hi cabien físicament, un grup de nens es deixen a la guarderia Verge de Meritxell, eren nens que estaven allà i havien de passar a l'escola i llavors els van dir: "Doncs no us mogueu d'aquí i us portaran una mestra", i una mestra va anar cap a l'escola Meritxell. I un

altre grup se'n va anar cap a una aula que es va aconseguir allà dalt a la Massana. I els altres es van quedar on eren, en les mateixes condicions, perquè se suposava que aniríem a la Mercedes, a la Mercedes famosa, perquè allà, ens hi havien llogat una gran planta, i al començament de curs no hi havia absolutament res fet, o sigui que comencem el curs 1984-1985 convençuts que continuaria, amb moltes ganes que continuï. Tenim una classe de nens a la guarderia Verge de Meritxell, una altra classe –un altre grupet de nens de 3 anys, perquè els altres ja els teníem col·locats al mateix lloc de l'any passat– a la Massana i així fins que, al segon trimestre, per Nadal més o menys, vam anar tots cap a la Mercedes.

Jo recordo que els nens anaven pel carrer i deien: “Però quan tindrem l'escoleta nova?”. “L'escoleta nova” era el lema dels nens petits en aquells moments, i ens deien: “A aquest senyor que ens ha de fer l'escoleta (que em sembla que era el Roc en aquells moments), digueu-li que ens la doni ben aviat perquè estem molt malament”.

Pel que fa a la voluntat política, estava claríssim que no podia ser que l'escola continués. El cap de Govern ens va dir, fins i tot, que a veure que ens havíem pensat, si havíem mesurat el cost que suposaria per al país, i nosaltres no volíem costejar-nos la nostra educació, perquè, caram, si te la paguen, doncs tot això que tens.

D'altra banda, havíem de tenir en compte que no érem pas un país sobirà, que teníem els Coprínceps, i ells sí que tenien alguna cosa a dir-hi, ja que, d'alguna manera, era prendre una mica de poder. Totes aquestes coses ens motivaven encara més per continuar.

Vam continuar fent campanya de proselitisme per aconseguir nens com fos, sobretot no volíem que se'ns n'annessin els de l'últim curs, o sigui, els nens més grans, i vam engegar una campanya de recollida de signatures, de premsa i de visites, i vam anar a parlar a tots els polítics per explicar-los per què volíem que continués.

La campanya de recollida de firmes va ser tot un èxit, en vam recollir moltes, i és curiós perquè molts polítics que després han dit que sí a l'escola i que s'han fet passar per molt nacionalistes, en aquell moment es van negar a signar, i ho van fer d'una manera descarada. I, en canvi, va firmar moltíssima gent que no sabíem quin interès podien tenir com a ciutadans d'aquest país a demanar una escola nacional quan no eren ni tan sols d'aquí. La recollida de signatures per demanar la continuïtat de l'escola es basava sobretot en el dret que tenia qualsevol ciutadà de qualsevol país del món a triar el tipus d'escola que volia. Nosaltres ens basàvem en el fet que teníem tot el dret de triar un tipus d'ensenyament laic i andorrà, i dintre de l'oferta d'Andorra, aquesta possibilitat no hi era. Per tant, teníem tot el dret d'aconseguir aquest tipus d'ensenyament. I, d'altra banda, també era clar que volíem un tipus d'ensenyament diferent dels que existien.

I aleshores, i potser perquè els déus estaven a favor nostre, es va crear una polèmica increïble, i això és una cosa que tota la vida se li haurà d'agrair al secretari del delegat permanent, el Sr. Joan Massa, que sense voler-ho ens va ajudar moltíssim a l'hora de fer campanya als diaris a favor de l'escola andorrana. Els pares de l'escola andorrana ens hauríem de plantejar de fer un monument a aquest senyor.

Faig una mica d'història de la polèmica dels diaris, perquè va ser just en el mateix moment en què vam engegar la recollida de firmes, o més o menys pel mateix temps. Al mes d'agost de 1984 es va demanar per primera vegada, bé, per primera vegada no, per segona, una escola andorrana. He llegit al llibre de la Rosa que el primer cop que es va demanar va ser l'any 1935, en un article del Joan Travesset al *Punt*, en el qual reclamava, molt seriosament, la creació d'una escola andorrana, això era a l'estiu i va passar bastant desapercebut.

Al setembre d'aquell mateix any 1984, a l'Oriol Ribas, exalumne de Sant Ermengol, se li acut fer un article que es titula *L'estat de la llengua o la llengua de l'estat*, en el qual explica que és exalumne de Sant Ermengol –i, per tant, parla amb coneixement de causa–, analitza la realitat de la llengua en el país i explica que no és normal que un país no tingui una opció d'ensenyament pròpia i a més a més laica. I s'avança una mica en la previsió dient que Sant Ermengol no és una escola andorrana encara que sigui del Copríncep, perquè no està controlada per un estament andorrà i a sobre la paguem, i que a més a més no és laica, que això també és molt important.

Llavors aquest article el publica l'Oriol el setembre del 1984 al diari *El Punt*. Va causar un enrenou increïble, però tampoc no el llegia tanta gent *El Punt*, o sigui que va quedar una mica amagat. Nosaltres ja vam intentar fer-ne difusió, però qui ens va ajudar de veritat va ser el Sr. Joan Massa, que va llegir l'article i va publicar una carta al diari, va ser increïble, amb un to irònic i prepotent, amb el qual intentava demostrar que l'Oriol no tenia absolutament cap mena de coneixement de causa. Era molt complicada, era una carta que val la pena que l'aneu a consultar a la biblioteca, era molt difícil d'entendre i deia unes bestieses increïbles: que si l'escola Sant Ermengol era una escola andorrana perquè era del bisbe i que s'havia equivocat de ple, i que allò de laica, doncs, que què s'havia pensat, que en aquest país com es podia tenir una escola laica si tenim un Copríncep que és bisbe, etc.

A partir d'aquí, hi va haver una infinitat de rèpliques a aquesta carta del Joan Massa, i fins i tot es va publicar a *l'Andorra 7* el 20 d'octubre de 1984.

Aquesta carta va ser contestada per professors, mestres de la conselleria, per les assessores pedagògiques, i és que a més a més, fins i tot qüestionava la titulació de la gent, ho va fer molt bé. Va ser contestada per pares de l'escola, per tot-hom, fins i tot per mossèn Ramon, no, mossèn Ramon no la va contestar. El Joan Massa es veu que no en va tenir prou i al cap d'un temps torna a treure una altra

carta, però ignorant totalment la gent que l'havia contestat, gent que defensava la creació d'una escola andorrana, i continua amb la seva tònica de dirigir-se a l'Oriol en pla paternalista i torna a contestar a tota la gent que l'havia contestat a ell i que l'havia qüestionat.

La història va durar un temps, però jo penso que va anar molt i molt bé per a l'escola andorrana, perquè d'alguna manera va fer que molta gent s'ho qüestionés, en parlés, i a més, com que era tan fàcil posar-se en contra del que ell deia, a nosaltres ens va servir perquè es posessin al nostre favor, això va ser així de clar.

Així doncs, ja som gairebé al final del tercer trimestre del 1984-1985, els nens estan a punt d'acabar, tenim una maternal andorrana, però no tenim la continuïtat. Llavors els pares decidim organitzar una festa, continuem amb la teoria que hem de fer les festes de la continuïtat, de la primavera. Anem a Encodina, i una dada important és que per exemple el 99% de pares d'alumnes van assistir a la festa, així com tots els mestres i tots els ajudants, tampoc no érem tants, i vam convidar-hi les autoritats, que tampoc no van venir. Vam fer una gran berenada, i nosaltres estàvem més convençuts que mai que havíem de continuar, fins al punt que els pares del nens més grans vam decidir en una reunió que si la continuïtat de l'escola no arribava abans que s'acabés el curs i que comencéssim el del proper any –els nens haurien de fer en aquest proper curs el corresponent a primer de bàsica–, no ens feia absolutament res que els nens repetissin curs. O sigui, tots els nens podien repetir curs i hi estàvem totalment d'acord, i a més a més estàvem d'acord amb els mestres, perquè la tònica de tot aquest temps era fer-ho tot conjuntament.

Mentrestant, jo no recordo bé si llavors vam aconseguir aprovar els estatuts de l'associació de pares de la maternal andorrana sense la paraula laica ni tots els sinònims que hi havia al diccionari. Potser ens els van tornar unes sis vegades, i em sembla que al final la Lídia Armengol, que va ser una de les persones que més ens va ajudar de sotamà, ens va dir: "Traieu aquesta paraula i deixeu-vos estar de romanços".

I finalment, a principis de juny, es presenta al Consell General l'ampliació de l'escola maternal andorrana fins a primària. Començàvem a respirar, tot i que només es va aconseguir la primària, no la secundària, cosa que es va deixar molt clara. La primària es va presentar com una continuïtat de la maternal, amb la condició que quan aquests nens l'acabessin, a 12 anys, els tornariem a integrar en els sistemes d'ensenyament espanyol, francès i religiós. Bé, vam dir, mentrestant ja hem aconseguit almenys fins a 12 anys, després ja en tornarem a parlar. De moment havia quedat ben clar, només primària. Per tant, aquests nens, quan tinguessin 12 anys, s'incorporarien un altre cop als sistemes d'ensenyament establerts.

Ara voldria llegir una frase que ens ha fet molta gràcia quan l'hem llegida tots junts. És una frase que es va dir al Consell en la sessió en què es va aprovar la con-

tinuïtat de l'escola maternal andorrana, i és curiós, perquè encara ara hi ha gent que li diu l'escola maternal andorrana. La frase diu –ho va dir un conseller–: “La creació d'aquesta escola respon a la voluntat política perquè els vassalls es comencen a fer a l'escola i una manera de trencar aquest procés és trencar la forja”. Això es va dir al Consell, aquesta frase la va dir un conseller, no us penseu pas que tot el Consell tingués aquest esperit, ni de bon tros, va ser un conseller qui va dir això i va quedar allà.

Acabem el curs 1984-1985, tenim la continuïtat aprovada i tenim teòricament els nens col·locats per fer un procés, un altre cop més llarg, fins a 12 anys, que és tota la primària.

El resum d'aquests tres anys podria ser que, d'una banda, en cap moment no hi va haver voluntat política de crear una escola nacional o una escola andorrana, o almenys voluntat política majoritària, no vol dir que algun polític individualment no la tingués; i si hi era en la gent en aquells moments en què estàvem intentant aconseguir-ho, no ens en vam assabentar, potser sí que hi era i no ens ho van saber fer arribar.

I després, per un altre costat, hi havia les motivacions dels pares perquè l'escola continués, no tots els pares tenien les mateixes, però n'hi havia unes de generals, que eren bàsicament que es tractava d'un sistema d'ensenyament diferent, amb un tracte diferent amb els nens, i que era una escola catalana i laica. Hi havia molts pares que això també ho teníem clar, a més, hi havia pocs nens per classe i s'hi menjava bé, i aquesta era una raó important que va durar molt temps. Efectivament, aquesta escola tenia bona fama pel que fa al menjar. Als nens, els portaven aquí perquè s'hi menjava bé. I els pares veien que a més de menjar bé, hi havia altres coses que també es feien bé i han continuat portant-hi els seus fills.

El curs 1985-1986 iniciem la primària amb una perspectiva de 6 anys per endavant. Hi havia 248 nens i, com sempre, sense lloc on anar. Vam començar, doncs, sense plantejar-nos massa coses, perquè suposo que teníem massa feina a resoldre aspectes molt puntuals. No teníem un pla d'estudis elaborat, un altre dels problemes que anirem arrossegant durant molt de temps. I llavors, quan entra el cap de Govern, en el discurs-programa del nou executiu, encapçalat pel Pintat i el Roc Rossell, ja es parla –fixeu-vos que hi ha una diferència d'un any– de l'elaboració de la llei d'educació i de l'escola andorrana, i de la convalidació de títols.

Va passant tota la primària i, ho voleu explicar vosaltres? I ara continuarà la Neus.

Neus d'Areny Plandolit

Continuar és tenir sempre l'ai al cor, patir i patir; insistir i insistir, i no estar mai tranquils.

La llei ens arriba just el dia abans de començar l'escola, l'edifici el tenim acabat mitja hora abans d'entrar els nens a dintre. La nostra feina com a junta també és molt important, i la feina de les juntes és anar a veure el Sr. síndic, el Sr. cap de Govern, el Sr. ministre, els diferents consellers als quals concerneix aquest tema, fer reunions, trucar, anar a veure els Srs. veguers, a tothom. Vam anar a trucar portes i el gran avantatge que tenim aquí a Andorra, a diferència d'altres països, és que tota aquesta gent és molt a prop, pots trucar per telèfon i dir: "Vull parlar amb el Sr. síndic o amb el Sr. ministre" i et diuen tal hora, tal dia, cosa que en un altre país seria impensable d'arribar a aquestes altes esferes amb aquesta facilitat.

Han estat 10 anys ens els quals semblava que tot anava molt a poc a poc, però si ho mirem des de fora, objectivament, ha anat molt de pressa, potser massa i tot, hem fet moltes coses en molt poc temps i creiem que han estat ben fetes, almenys tenim l'esperança que estiguin ben fetes, perquè tots hi hem treballat perquè surtissin bé.

M'imagino un país que té una trajectòria educativa de 400, 500 o 600 anys, vol dir que tot ha estat molt treballat, molt elaborat, molt repassat i molt polit, ara ho canviem, ara no ho canviem. D'aquí endavant ja hem fet totes les lleis possibles per fer un sistema educatiu nostre, hem fet els decrets necessaris, hem canviat coses, les hem modificat i, suposo que hi ha hagut fallades, és normal, tant els uns com els altres hem comès errors, però la qüestió era fer l'escola perquè la volíem i la necessitàvem i creiem que Andorra com a país necessita una escola pròpia.

I aquí, durant tots aquests anys, hi ha hagut gent treballant-hi. Agraïm molt als pares que van ser els primers, que van ser els *missioners futuristes* o uns suïcides, kamikazes o uns conillets d'índies, o com vulgueu dir-li. Els 30 primers pares que ho van intentar no sabien amb els entrebancs que es podien trobar, potser perquè legalment no havien mirat res. Ells volien una escola andorrana i la volien i prou, sense posar-se a mirar si es necessitava un debat polític, si es necessitava o no una llei, ells volien una escola i la van intentar formar.

I dels 30 nens vam arribar a 1.107, per ser exactes, i això sempre amb l'ai al cor, amb aquesta por, però també amb aquesta esperança i amb el desig de tenir l'escola perquè la necessitem i per això l'exigim per al nostre país.

Imagino que això ha estat la feina de tots els pares i, a més, voldria agrair la feina de totes les juntes de l'escola, característiques de l'escola andorrana, i de la junta d'associació de pares.

Vam creure que per estar més units, fins que no estigués tot molt arrelat i fet ja de molts anys, convenia fer una sola junta amb representants de cada parròquia o de cada escola que hi ha a les parròquies, i aquesta junta, a poc a poc, s'ha anat fent més gran, i ha anat implicant més els pares. Es tracta de conscienciar-los perquè treballin en aquesta junta de l'escola, per poder treballar més a fons, i d'expli-

car-los el que necessitem perquè, és clar, l'escola andorrana té unes necessitats, té les poques coses que tenen les altres juntes de les escoles que hi ha aquí a Andorra, perquè suposo, i que algú em corregeixi si m'equivoco, que en una escola com Sant Ermengol o les monges, la junta de l'associació de pares organitza festes, prepara berenars, fa balls, però de la qüestió pedagògica no se n'encarrega gaire, no és la seva feina, perquè són unes escoles que funcionen de fa molts anys i tenen un futur. A Espanya, per exemple, que és el seu reflex, tenen una tradició impressionant al darrere. A la nostra escola, els pares hem hagut de treballar per fer les festes, per fer els butlletins, per fer les reunions, per organitzar xerrades, per buscar el ministre que ens ajudi, per tornar a trucar a la porta, per veure la directora d'educació, per veure la senyora directora de les escoles andorranes, per veure qui sigui per tirar endavant l'escola.

Suposo que ho tenim molt fàcil aquí a dalt, perquè, com dèiem abans, truques per telèfon i et diuen d'acord, o a vegades estàs dinant amb un senyor conseller, o a vegades ets íntima amiga de la dona d'un conseller; hi ha moltes coses que t'ajuden molt. Els pares hem tingut un paper considerable, per no dir molt important, i va sortir la necessitat d'organitzar unes juntes d'associació, però per desviar una mica les feines, perquè no fos sempre la mateixa junta que fes la mateixa feina i intentar fer una espècie de comissions entre la junta, perquè cada comissió treballés en un tema definit i tingués llibertat per fer-ho com volgués i portés els resultats a la junta directiva. Vam començar essent tots els pares, perquè érem pocs i entre tots ho fèiem tot. I a mesura que l'escola es va anar fent gran, es va veure que no podíem ser-hi tots, i a més, costa molt involucrar el pare perquè vingui a treballar a la junta, perquè és molt pesat, ja que quan no hi ha reunió setmanal la tenim bisetmanal, si no ens hem de trobar a les tres de la tarda és a les vuit, o a les deu, i no hi ha hora per anar a dormir, perquè el que volem és que l'escola tiri endavant. I és clar, i s'entén perfectament, és difícil que el pare –per la feina, pel nens, perquè sempre està fora– digui: “Bé, jo m'hi apunto, treballaré i vindré a totes les reunions”. Per tant, vull donar les gràcies a tots els pares que han estat capaços d'entrar a treballar-hi i de fer-ho bé, de formar comissions, de tenir interès i de trucar per buscar el que sigui.

Actualment cada escola té una junta d'escola i aquestes juntes formen part del consell escolar, i la gent que està en aquestes juntes d'escola estan també obligatòriament dins la junta de l'APA, per tenir un lligam, una relació, i per saber els uns dels altres. La junta directiva es divideix en comissions i cada comissió treballa pel seu compte i quan hi ha les reunions ve un representant de la comissió, perquè no siguin multitudinàries, ja que quan ve molta gent es treballa poc, perquè tots parlen i s'allarga molt la reunió i objectivament es fa poca cosa. Actualment tenim una comissió, la de seguiment, que mira com va l'escola, les classes, els programes, la pedagogia, la *paideologia* –no sé si existeix aquesta paraula ara, quan estudiava jo

sí que es feia servir—. Però això no vol dir que ens fiquem en la funció de la mestra ni en la seva feina, sinó que volem saber com va i quins problemes hi ha i si la podem ajudar. El que volem és tenir un contacte entre mestres i pares per fer un seguiment normal, sense immiscir-nos en la seva feina, que no és cosa nostra. Nosaltres som pares i ells són pedagogs, és la seva feina, no la nostra, però això no exclou que hi hagi un lligam entre pares i mestres que creiem molt necessari en una escola com la nostra, que és activa i oberta. Cal que hi hagi un intercanvi d'opinions i discutir, si cal, o no discutir, però parlar-ne, això és la comissió de seguiment.

Una altra comissió, que és potser la menys feixuga però també la més treballadora, és la del butlletí, premsa i activitats lúdiques, que s'encarrega d'organitzar quints, festes, com les de primavera, que ara s'han anat transformant en les festes de final de curs. Com més canalla hi ha a la festa, més difícil és organitzar-la. Però s'han de fer aquestes activitats per recaptar cèntims per a la canalla, perquè puguin fer el viatge de final de curs i per fer el butlletí, que —ja ens perdonareu— hi ha dies que surt i dies que no, perquè és difícil trobar-nos, fer-lo, imprimir-lo i treure'l, però es fa el que es pot.

Una altra comissió que hi ha actualment és la comissió d'homologació d'estudis. Aquest tema ens està fent treballar des de fa molt temps. Homologació vol dir que tant França com Espanya, que són els països veïns, reconeguin aquests estudis i els equiparin amb els seus.

Per a aquesta homologació necessitàvem urgentment la llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà i aquesta llei es va aprovar el dia 6 de juny passat en sessió del Consell. I realment estem molt contents perquè va ser una llei estudiada molt a fons per la comissió legislativa, cosa que agraïm, ja que tots els grups polítics hi han donat el seu suport per afavorir l'escola andorrana. I els agraïm que no s'hagin parat en aquesta llei, perquè sabem que darrere hi ha d'haver el pla d'estudis del batxillerat, una formació d'escoles professionals i moltes coses més, ja que l'escola andorrana no s'acaba aquí. Creiem que va ser molt important el que es va dir en els diferents grups parlamentaris —entre els quals hi havia el Sr. Simó Duró, president de la comissió legislativa—, que van manifestar que tirarien endavant, que no es pararien aquí, amb l'aprovació d'aquesta llei, sinó que continuarien endavant perquè l'escola andorrana fos d'aquí a dos anys una escola ja arrelada, definitiva i feta, sense cap problema més.

Una altra comissió que hi ha és la comissió dels espais escolars, no sabem mai si aquest any ens toca tenda de campanya, casa de fusta o casa de ciment, és a dir, que fins a l'últim dia els nens no hi poden anar i si no tenen bancs doncs s'asseuran a terra, és igual. Sabem que hi ha problemes a totes les parròquies actualment, perquè cada any hi ha més nens i l'edifici creix, i com que no és de goma, no

el podem estirar perquè hi puguin cabre 5, 10 o 15 nens més. Sabem que construir un edifici és molt car, el terreny és car, no és fàcil trobar-ne un que sigui bo per a una escola, no és fàcil llogar-ne un, i també és molt car. Suposo que la conselleria encarregada d'aquest tema en té molts d'altres de pendents, i és per això que volem una comissió que se'n preocupi.

Actualment tenim bastants problemes, que ja han passat a la comissió, i al ministeri encarregat, que em sembla que és el d'Ordenament Territorial. Ja coneixen les necessitats actuals que hi ha, que han estat presentades per la Sra. Mandicó a Ordenament Territorial, al Sr. Jordi Mas, i ho estan estudiant. Sabem que són conscients que fan falta edificis, fan falta aules, fa falta espai, perquè si creixem a aquest ritme, o bé és que neixen molts nens a Andorra i que d'aquí a un temps no hi cabrem, o bé és que els nens de les altres escoles vénen a la nostra, no ho sé. Hem anat creixent a un ritme molt important perquè de 32 nens hem passat a 1.107 en 10 anys, hem seguit una línia clarament ascendent, no com algunes fàbriques que s'ensorren, nosaltres hem anat sempre cap amunt, i esperem continuar així, però sense que ens desbordi. Tampoc no volem tenir tots els nens d'Andorra, perquè per això hi ha diferents opcions i volem que els pares triïn la que vulguin, i si trien la nostra, doncs benvinguts siguin, i si marxen d'una i vénen a aquí, benvinguts també, i si marxen de la nostra per anar a una altra, doncs és perquè així ho han volgut.

Però és clar, el que ens agradaria és que aquesta comissió fes alguna cosa, perquè al setembre en alguna classe no hi cabrem, haurem d'habilitar algun pavelló més, necessitarem un altre prefabricat, però bé, confiem en el fet que el Govern actualment està molt conscienciat amb l'escola andorrana, perquè així ens ho ha demostrat tant el Consell com el Govern. Per nosaltres és un motiu d'orgull haver-nos mantingut 10 anys, tant per als pares com per als mestres, com per a alguns polítics que estaven implicats en l'escola andorrana, ara potser n'hi ha més que s'hi interessin, però abans no, i per això pensem que aquesta comissió treballarà per resoldre els problemes que tenim. Una altra comissió que va ser important l'any passat és la que tractava d'esquí i transport, però actualment aquest tema el porta la confederació d'associacions d'escoles d'Andorra. Es tracta de temes molt puntuals però que afecten totes les escoles d'Andorra, tots els sistemes diferents d'ensenyament, i com que tots tenim el mateix problema, s'ha fet una confederació d'associacions per tractar aquests temes puntuals.

I l'altra comissió que hi ha és la comissió coordinadora de juntes d'escoles, que és l'encarregada de recollir els problemes que té cada junta d'escola i traslladar-los a la junta directiva de l'APA per veure què està passant i quines solucions podem donar-hi dintre de les nostres possibilitats, perquè nosaltres no podem estar mai per sobre d'una junta d'escola. Primer són elles i després, nosaltres, però sempre podem fer sentir les nostres opinions o fer observacions.

Aquesta ha estat, doncs, la trajectòria seguida des que ha parlat l'Anna fins ara. Jo me'n recordo d'haver anat a una reunió amb un senyor cap de Govern i sortir-ne plorant, perquè aquell senyor no volia l'escola andorrana i jo no sabia com dir-li que jo sí que la volia, o més ben dit, no sabia com demostrar-li que la necessitàvem. No hi va haver diàleg possible, un pensava una cosa i l'altre en pensava una de molt diferent i cadascú es mantenia ferm en la seva idea. I també vam sortir amb les llàgrimes als ulls i decebuts d'una visita que vam fer als veguers, perquè vam veure que ens consideraven uns nens petits que anaven a demanar una joguina que no ens volien donar.

La trajectòria ha estat bastant difícil, perquè vèiem que no volien el que nosaltres desitjàvem, però és clar, no es pot dir que no a una cosa que veus que va creixent, no pots dir que no, si ho dius els pares tindran por, no hi portaran els seus fills o els en treuran, i la cosa anirà baixant, la gent s'anirà desanimant; si dius que no, en dos o tres anys ja no hi tens ningú, en aquella escola. Però és clar, dient que no, dient que no, els pares han dit que sí, que sí, i els uns pels altres hem anat dient que sí, i l'escola ha anat pujant i ara ja no es pot fer enrere. Per això, agraiem tots els esforços que s'han fet, tant els dels polítics, ara, com els dels pares i dels mestres. Gràcies a tots aquesta escola tirarà endavant.

Potser el fet d'haver tingut sempre entrebancs, que hem anat resolent com hem pogut, ens ha proporcionat calma algunes vegades per lluitar per alguna cosa, o en altres ocasions potser ens ha fet preguntar-nos si estàvem somniant o no, si el que ens passava era cert. El que compta, però, és que hem tirat endavant.

I ara parlarà el Jaume.

Jaume Fortó

Com que veig que ens hem saltat una mica tot el muntatge que d'alguna manera ens havíem preparat, jo també hi passaré una mica per sobre.

Estic d'acord amb la Neus i amb l'Anna, que ens han explicat de bon principi tots els problemes que hi ha hagut, jo només voldria destacar un petit exemple, i ara demanaria un esforç a tots els polítics d'Andorra. Resulta que quan es va aprovar la Llei de l'escola andorrana, això era el 2 de maig de 1989, hi havia un apartat en el qual deia que hi havia un any de termini a fi d'aprovar la Llei general d'educació. Aquesta llei es va aprovar el setembre de l'any 1993, és a dir, amb un retard de quatre anys. I jo voldria que els polítics, una mica tots, es consciencessin que, independentment de les crisis polítiques que pot patir el país, o dels canvis que es poden anar instaurant, hi ha altres qüestions importants entremig.

Si bé la Llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà ha estat aprovada, i malgrat que hi pugui haver certes pressions en el futur, jo penso que no han de deixar de banda el que és l'escola andorrana actualment, i que han d'intentar passar una

mica per sobre de la problemàtica que poden tenir entre ells i tirar endavant tot el que és el pla d'estudis de batxillerat i desenvolupar-lo fins al final.

Aquesta escola s'ha caracteritzat, us ho han explicat fins ara, pel fet que sempre hem anat amb retard en tots els punts, sempre hem hagut d'esperar fins a l'últim moment, i ara el que voldríem és que aquesta conscienciació que sembla que hi ha tant en el Govern com en el Consell General, s'escampés més, i anés més enllà de tota aquesta sèrie de motius.

L'Anna s'ha estès molt i tampoc no ens voldríem fer pesats explicant-vos tot el que ha estat el passat, potser valdria la pena entrar en el futur, ens han quedat unes quantes coses al tinter, com poden ser els espais escolars, com pot ser el perquè de la cuina, o com pot ser explicar-vos amb una mica més de detall les relacions que hem tingut amb el Govern i les lleis que s'han aprovat. Potser podríem passar, si us sembla, a l'apartat de com veiem nosaltres el futur d'aquesta escola, i després podríem passar a un diàleg a través vostre que podria ser enriquidor per tots, i en el qual ens podeu aportar tots els vostres neguits, als quals intentarem donar, entre tots, una resposta.

Pel que fa al futur del que és l'escola andorrana, nosaltres hem estat pensant que el tema de les homologacions és molt important, igual que el de les convalidacions, però també pensem que és important que el Consell d'Europa s'estigui plantejant, ja a partir d'ara, que en un futur no massa llunyà tota persona que vulgui accedir a una universitat haurà de passar obligatòriament per un examen de selectivitat.

El tema de convalidacions i homologacions és molt important, però, personalment, em sembla que tampoc no és tan vital ni tan important. Si els nostres fills quan arriben a la preuniversitat es troben amb el problema d'haver de passar obligatòriament un examen de selectivitat, de poc ens servirà tot el tema de les convalidacions i de les homologacions.

Això pel que fa a la gent que som del país i que d'alguna manera no ens mourem d'aquí; evidentment, hi ha una part d'immigració i una part de residents aquí a Andorra, als quals sí que els interessa el tema de les convalidacions, sobretot si es troben que han de marxar, perquè l'escolaritat que han fet aquí els pugui ser reconeguda en el país on vagin a viure.

És una part important, i voldria tocar una mica aquest tema, ja que pel que fa al Consell d'Europa es dona una gran importància a les llengües, atès que són un mitjà de comunicació molt important, i tota integració d'una persona que es vulgui desplaçar a través de la Comunitat Econòmica Europea (i últimament estem veient que Europa es vol d'alguna manera unir, sense fronteres) s'ha de fer a través de la llengua, abans que potser per mitjà de qualsevol altre element, i això és una recomanació que fa el Consell d'Europa. Per això pensem que l'escola andorrana no s'ha equivocat gens establint de base un sistema trilingüe, ja que pràcticament la totali-

tat dels infants quan arriben a una certa edat, 8 o 9 anys, es pot dir que parlen correctament català, francès i castellà, i comencen a aprendre la quarta llengua, que és l'anglès. Aquest fet els permet, en un futur, no només poder-se fer entendre a Andorra, i poder tenir relacions dins el mateix país o amb els 2 països veïns, sinó també a l'estranger, a qualsevol país d'Europa, on podran desenvolupar relacions comercials o de qualsevol altre tipus. I també els permet de poder seguir algun tipus d'estudis si a França o a Espanya no troben el que busquen, ja que tenen la possibilitat d'anar a un altre lloc perquè aquesta llengua l'han estat treballant. L'aprenentatge que es fa en aquesta escola és molt diferent dels altres sistemes educatius, i això els permet potser d'entrar amb molta més facilitat al món universitari per estudiar el que ells hagin triat.

El que m'agradaria és que tots aquests objectius que pretenem i que hem explicat des de bon principi aquí, avui, s'arribin a aconseguir i que l'escola andorrana tingui almenys el mateix estatus que tenen els altres sistemes educatius a Andorra, i si no pot tenir un nivell superior, com a mínim que tingui el mateix, i amb això volem dir que s'hi equipari també pel que fa a espais escolars, que tingui les mateixes probabilitats que tenen els sistemes educatius, ja que nosaltres estem sempre una mica mancats en aquest aspecte, i que pugui arribar a ser un sistema reconegut per part dels altres sistemes educatius. Suposo que un dels entrebancs que potser hi havia per a les homologacions i les convalidacions era que ens faltava la Llei general d'educació, no teníem una llei d'ordenament del sistema educatiu. Suposo que a partir d'ara tot anirà més de pressa, i que el tema de les homologacions i de les convalidacions s'accelererà. Jo penso que hauríem de veure la llum bastant aviat.

I ara li passaré la paraula al Casí perquè també hi digui la seva.

Casimir Font

Pràcticament ells ja han parlat de tots els apunts que havíem fet entre tots. Per completar, el que sí que voldria, abans de tocar el tema que em pertany, és parlar de la relació que hi ha d'haver, des del punt de vista dels mestres, amb els pares. En general, es pot dir que sempre ha estat positiva, el que passa és que a mesura que l'escola ha anat creixent i s'ha massificat, els pares ens hem hagut d'involucrar amb els mestres en alguns punts que potser corresponien a la conselleria, com ara donar a conèixer una mica tot el que estem fent. Aquesta lluita continua des del punt de vista polític, i tot i que s'ha d'agrair, com han dit els companys i companyes, que ha deixat de ser una voluntat política perquè actualment ja és un fet, encara continua existint una mica de reticència des del punt de vista polític. A vegades fa la sensació que parlar de l'escola andorrana provoca la discòrdia enlloc de la concòrdia, perquè, en el terreny polític, segons amb qui parles o segons la situació en què es trobi el polític, a vegades resulta que parlar d'escola andorrana és molt positiu, i d'al-

tres, en canvi, fa la sensació que fa perdre vots en el present o amb vista a ocupar un lloc de poder en el futur. Aquesta és la impressió que ens ha causat.

Pel que fa a l'opinió de la gent del carrer, sempre queda, i molt més ara que s'ha anat massificant, la idea que nosaltres som els intrusos, sobretot a les parròquies en què s'han anat creant escoles, si es pot dir així, perquè no hi havia aules, aleshores. Això va passar a Sant Julià, on hi havia l'escola francesa, l'escola espanyola i nosaltres, que, d'alguna manera, era com si imposéssim la voluntat de govern de ser allà; és a dir, podríem interpretar que l'escola andorrana s'hi ha establert sense demanar el parer dels altres que hi eren.

I sempre hi ha hagut aquesta mica de reticència que encara existeix, és, com ho diria, com una mena d'enveja, ja que és una escola creada per alguns pares i més tard consolidada pel govern. De totes maneres, la crítica que continuem tenint actualment és molt positiva, les bases sembla que es van assentant cada vegada més malgrat els canvis que hi ha hagut, sobretot de directors, que han estat, penso, massa sovintejats, perquè si un director pot trobar la manera d'encaixar la casa, un altre en trobarà una altra i no és bo de cara a un cos d'ensenyants, que en aquest cas és el que ens interessa de cara als nostres nens, assentar una base quan aquest cos té una mitjana d'edat molt jove, i això continua passant. Aleshores, és clar, quan tens un sistema d'ensenyament o has obtingut la teva carrera de magisteri a França o a Espanya o en algun altre lloc i et posen aquí, a l'escola andorrana, i has d'aplicar el que et manen perquè el sistema andorrà o l'escola andorrana és molt diferent del que fins aleshores feies, suposo que és una mica complicat, i això ho han patit els nens, que fins ara, com ha dit algú, han servit de conillots.

Sembla que actualment tot això està millorant i que les bases s'estan començant a establir, i sembla també que el cos d'ensenyants ho comença a veure més clar. Ja no hi ha aquelles disbauxes entre aules del mateix curs, ni una escola que es troba en una parròquia o en una altra, que sembla que una parli d'una cosa i l'altre d'una de ben diferent, i els nens són els mateixos.

Però, canviant una mica de tema, del que voldria parlar és d'un fet que ha preocupat molt, i deixant de banda si hi hem guanyat o hi hem perdut, ens ha portat més disgustos que alegries, si bé finalment s'ha solucionat favorablement: es tracta del tema de la cuina. L'Anna ja ens n'ha fet cinc cèntims fa uns moments. Al començament es feia portar el menjar de fora i, de mica en mica, es va anar canviant la situació –va costar molts esforços abans no tenies les aules, unes aules definitives– i de seguida vam tenir molt clar com seria això de les cuines. Més tard, i saltant algunes etapes, quan va sortir la canalla de Santa Coloma i va anar a la Mercedes ja es va fer una prova pilot de cara als menjadors. Fins aquell moment no existien, és a dir, se servien els menjars a les mateixes aules i la canalla era la que parava les taules, les desparava i feia tota una sèrie d'activitats purament de menjador.

Una mica més tard, a la Mercedes sobretot, quan la prova pilot havia estat positiva de cara al servei de menjador, es va passar directament al que és la centralització dels àpats, dels menús, tot això sempre vigilat per una dietista. Actualment ja no es vigila tant perquè tenim un programa on hi està tot introduït. El que es fa és establir una mica el menú i la seva composició, però quant a la qualitat i a la quantitat, actualment està tot molt controlat, ja sigui a través de les mestres que hi ha als menjadors, dels ajudants de cuina, de les cuineres o de la responsable de l'APA en aquests moments. Tot això està centralitzat i permet que totes les altres escoles tinguin a l'abast el que necessitin quan hi ha qualsevol mancança, tant pel que fa a quantitat com a proveïdors, etc. Tot això ha costat molt, i encara que no ho sembli, la qüestió de la cuina ha portat molts disgustos tot i que, per no entrar en detalls, ja al principi alguns comentaven que a l'escola andorrana s'hi menjava bé i això ens feia guanyar punts. Tot això és difícil de tirar endavant quan es canvia tan sovint de sistema de cuina, perquè no ho tens prou avançat, no tens els mitjans, i no els tens perquè, és clar, això ve de Govern, és Govern mateix qui equipa les cuines. Ara ja ho tenim equipat, encara falten algunes coses, però des del punt de vista material, fins que tot això no s'ha obtingut s'ha hagut de jugar una mica amb tot el que tenies i era complicat.

Jo crec que actualment està bastant consolidat tot això, i n'estem bastant orgullosos, és un tema que ens hem mig tret de sobre, perquè encara continua existint la cuina i ens preocupa que la qualitat no baixi i volem continuar essent, i que duri, una enveja per a les altres escoles i per a la gent que encara vol portar-nos els fills o té la intenció d'inscriure'ls aquí.

Això és tot per la meva part.

Neus d'Areny Plandolit

Ara parlarà un moment la Bibiana i després passarem als precis i preguntes.

Bibiana Rossa

Molt ràpidament i ja per cloure, i després del que hem explicat una mica entre tots, voldríem parlar de com veiem el futur. Doncs, bé, el futur el veiem amb optimisme, tenim força esperança. Hem estat parlant que l'escola andorrana té 10 anys, en realitat en té 12, més ben dit, és a punt de fer-los, el mes de setembre d'aquest any 1994 complirà ja el seu dotzè any d'existència. Tenim molt d'actiu acumulat, i, a més a més, unes lleis bàsiques que necessitàvem, unes lleis que, malgrat haver-se fet esperar, han arribat. Tots hem coincidit a assenyalar que han arribat amb una qualitat determinada, per tant, són molt respectables, però ara el que cal és desenvolupar-les. Fent una mica d'història d'aquestes lleis, tenim que l'any 1989 es va fer la Llei de l'escola andorrana, l'any 1993, concretament el mes de setembre, la Llei

qualificada d'educació, i ara, com ha dit la Neus, el dia 9 d'aquest mes es va aprovar la Llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà.

Sabem que que tenim un paper en tota aquesta feina feta, se'ns ha demostrat clarament amb el suport dels equips docents, des de la creació de l'escola andorrana hem necessitat un suport polític, un suport de totes les instàncies polítiques i una ferma voluntat que fins ara havia estat una mica de pares i alumnes. Ara en certa manera, en alguns nivells estem segurs que ja podem començar a invertir els termes, que podem començar a parlar d'una voluntat molt ferma d'alumnes i de pares. Perquè també els alumnes estan en edat de poder decidir, i de fet comencen a participar en alguns consells determinats i amb una capacitat determinada d'acord a la seva edat. Però també som realistes, i tot i que estem molt esperançats, sabem clarament que malgrat disposar d'unes eines, d'una feina feta i de molt bona voluntat, encara hi ha un seguit de temes pendents, i no és que estiguem impacients, sinó que pensem que és legítim de tenir-los presents, d'anar-hi treballant i de proposar-nos de continuar-hi fent aportacions, i en tot cas de continuar fer esment de la nostra bona voluntat per aportar-hi allò que bonament puguem. Sabem que s'han de continuar treballant les avaluacions i les equivalències acadèmiques, que s'han de completar els programes per nivells, per cicles, per opcions i que és urgentíssim treballar el batxillerat.

Quant a la formació professional, també sabem que s'han de prendre decisions urgents, possiblement s'hi estigui treballant, però una vegada més tornem a esmentar la nostra bona voluntat i també el nostre desig que aquesta feina es faci, en el bon sentit, com més aviat millor. Sabem també que s'han de treballar mecanismes d'inserció al batxillerat o a l'ensenyament superior després de les formacions professionals, sabem que s'ha de completar la tasca d'orientació escolar i universitària, en tot cas que s'ha de treballar més profundament i, finalment, sabem també que hi ha una important tasca a fer quant a infraestructures. No és l'únic camp en el qual s'ha de treballar, i possiblement el país estigui mancat de tota una sèrie d'infraestructures i evidentment que s'ha d'anar treballant en totes, però en el camp que a nosaltres ens pertoca avui sabem que hi ha un tema pendent que és el de previsions i de realitzacions d'espais escolars.

En tot cas, ens agradaria poder aportar alguna contribució des de la nostra posició de pares i sobretot poder veure com es fa realitat i com es garanteix aquest dret fonamental a l'educació, tot i respectant, això sí, la pluralitat d'ensenyament que reconeix la Constitució. Pensem que garantir aquest dret fonamental és assegurar a les generacions actuals i futures de ciutadans andorrans una educació intrínsecament andorrana, intrínsecament des d'una òptica nacional, i pensem que l'Estat no pot renunciar-hi de cap manera. De fet, ens està demostrant clarament que no hi vol renunciar, més aviat al contrari, hi vol treballar, com és la seva obli-

gació, en tot cas ho interpretem així, i ens adonem clarament que té la voluntat de fer-ho.

Per tant, pensem que se'ns permetrà continuar amb la nostra col·laboració i esperem poder tirar endavant tots plegats. Gràcies a tots per la vostra atenció, i ara passarem a obrir el torn de prec i preguntes.

Àngels Mach

Tenim a la vostra disposició un micròfon sense fils perquè ens pugueu fer les preguntes. Quan vulgueu ja podeu començar.

Jaume Fortó

En realitat havíem preparat una mica d'esquema, amb un ordre cronològic, i cadascun de nosaltres havia de fer la seva part, però se'ns ha *desmuntat* tot i ens hem extraviat un pèl. Us demanem disculpes perquè potser no hem estat del tot coherents perquè ens hem repetit moltes vegades, i ens hem reiterat en les mateixes afirmacions, i no era aquest l'objectiu. Això ho fa la manca d'experiència.

Intervenció del públic

Com heu estudiat el tema de les titulacions que s'exigirien en el nivell d'un batxillerat? S'ha muntat ja una estructura d'aquest tipus de titulacions? Em refereixo a la titulació dels professors i si serà equiparable als sistemes que estan funcionant a França i a Espanya.

Neus d'Areny Plandolit

Es refereix a la situació del professor que imparteix la matèria?

Intervenció (la mateixa)

Sí.

Neus d'Areny Plandolit

Nosaltres no som ningú per fer les lleis que regulen aquest aspecte, però creiem convenient que a la segona ensenyança hi hagi llicenciats i que a la primera hi hagi mestres. A partir d'aquí, correspon a Govern de regularitzar quin barem tenen per als llicenciats; però d'entrada volem que sigui una ensenyança feta per llicenciats, i la primera, com hem dit, per mestres. Almenys això és el que pensem tots. I a partir d'aquí ja queda fora de les nostres competències.

Àngels Mach

Hem vist que hi ha algunes parròquies que ja disposen de locals per a l'escola

andorrana i d'altres que encara no en tenen com veieu el futur, creieu que n'hi haurà més, o potser no convenen?

Neus d'Areny Plandolit

Parles de les parròquies on actualment hi ha escola andorrana?

Àngels Mach

Sí.

Neus d'Areny Plandolit

S'ha presentat l'informe a la conselleria i estan estudiant que l'any que ve no hi hagi cap nen sense aula i les previsions per d'aquí a dos anys són, o bé comprar terrenys o bé eixamplar els edificis que ja tenim per poder donar cabuda a tots els nens que s'hi vulguin matricular.

Podem assegurar que cap nen no es quedarà sense classe, i quant a escoles noves, s'està parlant de Canillo i el Pas de la Casa, però encara no sabem res en concret i, per tant, no en podem parlar.

Jaume Fortó

Jo penso que és bo que cada parròquia tingui l'escola com més a prop millor, el que passa és que això tampoc no hauria de suposar una sobrecàrrega, tant pel que fa a personal com a l'edifici mateix.

Potser es podrien trobar compromisos més lògics, i parròquies com ara la Massana o Ordino potser no necessiten cadascuna una escola particular, sinó que es pot trobar un terme mig, en el qual el desplaçament és mínim, ja que la distància entre aquestes dues parròquies és molt baixa, i no ho dic amb ànim de discriminar cap parròquia, sinó amb la idea d'unificar una mica més els criteris enlloc de diversificar-los. No vull dir que totes les parròquies hagin de tenir exactament tot el que tinguin les altres, sinó que cadascuna ha de tenir els equipaments adequats a les seves necessitats.

Casimir Font

Si no recordo malament, actualment hi ha prevista, i fins i tot s'han començat a fer els fonaments, si es pot dir així, la construcció aquí, a Escaldes mateix, d'una part del que ha de ser espai escolar per a l'escola andorrana. Evidentment, amb una sèrie de mancances, com patis i altres serveis, que suposa una gran incògnita per a l'escola andorrana.

També s'ha de dir que quan es van fer els barracons, o com se'n vulguin dir, en principi era previst que hi fossin uns anys determinats, crec que es va parlar de tres

o quatre anys, i em sembla que s'hi estaran força més. Les previsions s'han fet curtes i sembla que per al curs vinent faltaran aules. No sé com es farà això, sempre ha anat així, i fins a última hora no sabrem el que realment passarà, perquè quan ho demanes a la conselleria o on correspongui, ni ells mateixos no saben com ho faran perquè suposo que és molt difícil, des del punt de vista pressupostari, des del punt de vista de trobar espais, etc., adquirir un terreny o trobar un edifici. I en tot això sembla que una cosa empeny l'altra i a l'últim moment ho sabrem.

Vull dir que a hores d'ara és difícil parlar d'espais perquè no sabem com anirà.

Neus d'Areny Plandolit

Voldria contestar la pregunta que m'han fet sobre les titulacions que ha aprovat la llei pel que fa a batxillerat. Concretament, l'article 46 apartat 2 diu: *"El professorat d'aquest nivell ha de ser especialista en la seva matèria. Cal estar en possessió d'una titulació universitària de segon cicle en l'especialitat corresponent"*. Per tant, el professor ha de tenir la titulació universitària de llicenciat.

Àngels Mach

Us agrairia que utilitzéssiu el micròfon perquè estem enregistrant tota la sessió d'aquesta nit, i d'aquesta manera també podrà quedar constància de les preguntes.

Intervenció

A mi, el tema que més em preocupa és l'homologació. Dius que a la selectivitat es passa un examen, però segons tinc entès, hi ha una mitjana de BUP i de COU amb l'últim examen. Llavors, si no hi ha unes homologacions pel que fa a aquesta mitjana, els altres països poden dir que s'ha de passar una selectivitat i s'ho han de jugar tot a una carta.

Els altres tenen un avantatge i em sembla que ja seria hora que algun polític tranquil·lités una mica els pares que ens l'estem jugant sempre, cada curs a una carta i pensant a veure l'any que ve què passarà.

Sempre es parla de voluntat política, però penso que ja comença a ser hora que algun polític vingui a veure els pares de l'escola andorrana i sobretot els que estan fent l'últim curs. Perquè fins ara, jo haig d'anar llegint a la premsa, haig d'anar llegint el que es diu i intentar informar-me, però penso que ja és hora que algú em tranquil·litzi.

I sinó, em plantejaré si haig de continuar fent de conillet d'índies. A veure vosaltres que hi podeu dir.

Jaume Fortó

Jo només et puc parlar de la selectivitat, que és el que jo conec.

Europa està intentant unificar criteris a nivell de sistemes educatius, a nivell general. El que s'intenta fer és que un infant que pugui estar estudiant a Andorra pugui anar a passar la selectivitat a Alemanya, o que un alemany que està estudiant a Alemanya la pugui passar a Espanya.

Això vol dir, evidentment, que s'haurà d'establir un sistema d'homologacions. A mi, personalment, aquest tema no em preocupa tant, i no és perquè tingui el nen més petit que el teu, sinó perquè penso que l'escola andorrana ha de tenir com a objectiu anar fins al final, és a dir, anar a preuniversitari, i després, a partir d'aquí, es pot pretendre potser que Andorra tingui universitat, de dret o de qualsevol altra cosa, és igual, però potser ja serà massa complicat i no s'hi arribarà i efectivament s'haurà de sortir a fora.

Però si té els coneixements, hi pot cursar els estudis com a mínim fins a aquest nivell. Jo penso que, automàticament, a una persona que vulgui entrar a fer dret a la Universitat de Barcelona o a la de París o a qualsevol altra, el primer que li demanaran serà una selectivitat, que és el que s'està començant a fer. A partir d'aquí, es valoren els coneixements que ha adquirit el jove.

Això és el que jo conec, segurament que alguna altra persona ho podrà explicar més bé que jo.

Intervenció (la mateixa persona)

Perdó, pel que tinc entès, a la selectivitat hi ha l'examen, però, per exemple, si no hi ha l'homologació els nostres fills hauran d'anar a examen, i si tenen un bon dia passaran, i si no, doncs no passaran.

En canvi, per als que vinguin d'un sistema homologat hi haurà una mitjana de notes del que hauran fet fins ara i, per tant, tenen un avantatge sobre nosaltres, ja que nosaltres no tenim l'homologació.

Bibiana Rossa

Faig aquesta intervenció des del punt de vista d'una mare, i no pas com a expresidenta d'una junta directiva d'una associació de pares. En aquest cas, jo discrepo del meu company Jaume, perquè penso que amb les homologacions, si bé possiblement els exàmens de l'entrada a la universitat s'hauran de passar igual, el que compta, evidentment, per damunt de tot, és el contingut, l'aptitud que es pugui tenir, els coneixements adquirits que permetran poder fer un bon examen. Pel que fa a l'homologació, els estudis realitzats han de tenir un reconeixement, hi ha d'haver una equivalència, si més no, hi ha d'haver una equiparació de continguts pel que fa a les diferents branques.

A aquest efecte la llei que va aprovar la setmana passada el Consell General diu, textualment, en el seu article tres: "*Correspon al govern*", després hi ha una enu-

meració, i al punt set, hi diu: *“Elaborar els quadres d'equivalències acadèmiques amb d'altres programes escolars”*. Jo no sóc especialista en la matèria i continu dient, i ho dic com a mare, que a mesura que l'ensenyament vagi avançant, suposo que el contingut, i això hi ha persones especialistes a la sala que potser ens ho podrien precisar, equivaldrà a un altre contingut determinat seguit en un altre sistema educatiu.

Anna Riberaigua

No xerraré gaire Sr. Jaume.

Jo voldria dir-te que em sembla que el reconeixement d'estudis és una cosa que s'està gestionant en aquests moments, ja que per començar-ho a fer calia que estigués aprovada la Llei d'ordenament educatiu o del sistema educatiu, i dijous que ve hi ha una reunió informativa amb la consellera, que ens ha dit que ens explicarà com s'organitzarà el batxillerat i com funcionaran les equivalències i el reconeixement d'aquests estudis. Però jo crec que sí, que el Govern o qui sigui gestionarà el reconeixement dels estudis, i independentment de les proves d'exàmens que cada país faci per entrar a les seves universitats, és el nostre govern qui ho ha de gestionar amb els altres governs, em sembla a mi.

Roser Bastida

Jo, de fet, avui venia com a públic, la veritat és que no tenia ganes de treballar perquè ja ho he estat fent tot el dia.

Però sí que voldria primer de tot mostrar el meu agraïment als diferents presidents de les associacions de pares, amb els quals he tingut el gust de col·laborar i treballar en diferents nivells de responsabilitat durant aquests anys.

I tot i que no volia intervenir, ja que penso que els protagonistes aquesta nit justament són els pares, sí que voldria dir alguna cosa sobre l'últim tema, és a dir, les homologacions d'estudis. M'agradaria afegir algunes precisions a les que ja s'han dit. L'Anna Riberaigua ha recordat la reunió informativa que demà passat la mateixa ministra d'Educació farà a l'escola andorrana de Santa Coloma per a tots els pares, que, com és lògic, esteu preocupats per les equivalències dels estudis dels vostres fills, però malgrat tot, sí que voldria aclarir que pel que fa a les homologacions, a nivell de Govern es necessitaven, per poder equiparar els estudis amb els dels països veïns de França i Espanya, dues eines fonamentals.

Una que era la Llei qualificada d'educació i l'altra que era la Llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà. Ara ja fa vuit dies que podem dir que disposem de totes dues, i és a partir d'aquí que començarem a treballar en els tràmits, els contactes, si menys no oficiosos, ja que fins ara no disposàvem del marc legal adequat per fer-ho.

Pel que fa a Espanya, la taula d'equivalències s'elaborarà i se signarà molt ràpidament. I pel que fa a França, i també dins de la mateixa estructura que preveuen els convenis d'educació amb França i Espanya, on queda explicat que aquests dos països es comprometen a l'homologació dels estudis amb els propis del sistema educatiu andorrà, es procedirà de la mateixa manera.

És a dir, independentment de les opinions del Sr. Jaume Fortó o de la Sra. Bibiana Rossa, i pel que fa a la preocupació de tenir o no les homologacions, sí que us puc dir que les equiparacions de l'escola andorrana molt aviat seran una realitat, el que passa és que hem de ser realistes i si Andorra no posseïa el marc legal adequat no podríem tenir els quadres administratius i els quadres d'homologacions necessaris.

Joan Mingorance

Només vull fer una precisió sobre l'examen de selectivitat, els alumnes espanyols també s'ho juguen bastant a una carta. Vénen amb una mitjana que només compta si hi ha una diferència de 2 punts. Per exemple, una persona ve amb una mitjana d'un 9 i té a l'examen un 5, doncs li comptarà només com si tingués un 7 i treuria un 6 de la mitjana de tot.

Espanya té convenis perquè la selectivitat és invalidable, o sigui, la selectivitat s'ha de fer sempre i no hi ha possibilitat de convalidació. L'ha de fer qualsevol alumne que vulgui anar a Espanya a estudiar si ha estudiat en un altre lloc.

Hi ha convenis amb sistemes educatius estrangers i això ho està utilitzant molt la gent que ha estudiat al col·legi francès, o sigui, a França. Aquestes persones, de les quals aquest any per exemple se n'han matriculat 50, faran la selectivitat espanyola o bé perquè volen anar a estudiar a Espanya o bé pel que sigui. I la faran el 21 i 22 d'aquest mes a la Seu d'Urgell, i els compta també la mitjana que tenen en el seu expedient, i no és una selectivitat específica, sinó que valora bastant el nivell general de l'alumne.

I, per tant, si amb la convalidació dels estudis espanyols que suposo que farà Andorra poguéssim entrar en aquesta mateixa legislació que té Espanya, o en el conveni que té Espanya amb França, aniria molt bé per als alumnes que surtin de l'escola andorrana. Molt més bé que als alumnes que estudien al col·legi espanyol, perquè els que estudien al col·legi espanyol tenen una selectivitat molt *dura*, perquè hi ha una selectivitat més *tova* i una altra de més *dura*. I en la convalidació d'estudis estrangers es fa una selectivitat *tova*.

Antoni Pol

Sí, jo també aprofitaria per fer un comentari com a pare a la vista de tot el que heu exposat de les comissions, que personalment trobo que són molt interessants.

I desitjaria que continuessin i que les properes juntes les mantinguin, perquè a part dels temes que són competència específica dels pares, hi ha tot un altre àmbit de matèries que és bo que els pares coneguem i en fem un seguiment.

Em sembla que hi ha una evolució que s'ha desenvolupat en tots els camps tret d'un, que és el dels espais escolars. És un tema que crec que és endèmic, però valdria la pena donar-hi un nou impuls aprofitant aquests deu anys d'escola andorrana.

La infraestructura escolar és molt important en tots els sentits: continguts, resultat d'aquests continguts i imatge de l'escola. S'ha de donar una imatge de l'escola de qualitat, i actualment, amb els espais tan heterodoxos que tenim, i totalment diversos, pot semblar que no poden encabir les mateixes funcions. És a dir, crec que hi ha una coherència de contingut, i cada dia està més afirmada i tot. I no s'entén com la mateixa matèria i el mateix contingut es poden impartir en uns mateixos barracons, aquí, en un centre urbà residual, un espai marginal sense equipaments esportius de cap tipus, ni un entorn determinat, entorn que es pot donar en unes escoles dels anys 1960.

Em sembla que en aquest aspecte, potser no tan important com d'altres, no hi ha hagut gaire evolució. Sembla que les idees no estiguin tan clares.

La infraestructura de l'escola andorrana sempre ha estat deficitària, és un fet que el país ha crescut molt ràpidament, però jo trobo a faltar una visió de quin és l'espai que ha d'anar lligat a l'escola andorrana, perquè si existís, hi ha certes coses que trobo rebutjables, és a dir, no s'ha de caure en l'error continuat d'acceptar un edifici aquí a Escaldes, del qual una part serà per a l'escola andorrana, i després a Santa Coloma n'hi haurà una altra part, i així sempre.

Pel que fa als continguts, inicialment semblava tot més relacionat amb el medi natural, amb la muntanya, que és una gran riquesa que el país pot oferir; per tant, no entenc perquè les mancances d'espais s'han de satisfer amb edificis urbans sovint mal situats.

M'agradaria que aquesta fos una de les comissions que se seguís amb més insistència i que es fos molt exigent, perquè crec que es pot fer d'una altra manera.

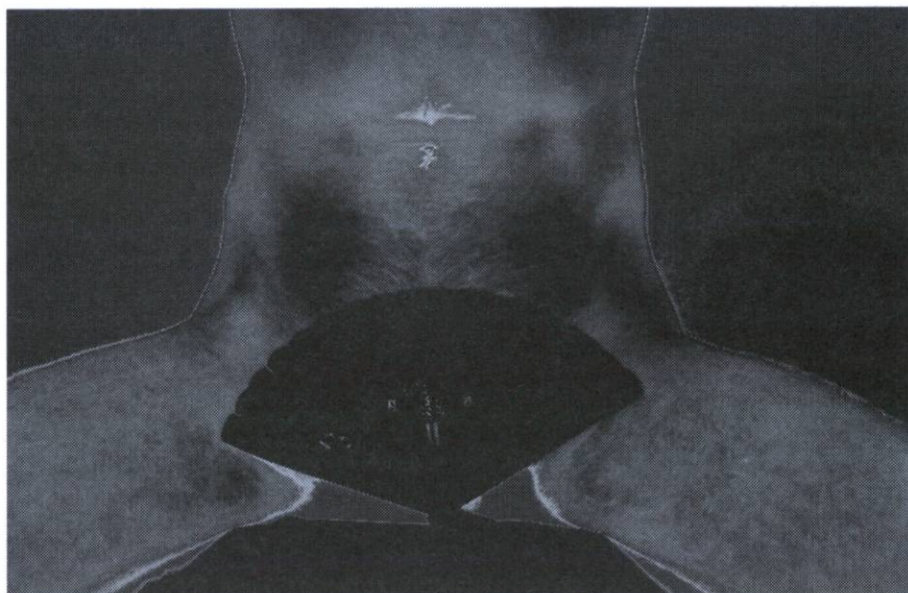
Anna Riberaigua

Jo voldria afegir-hi que em sembla que també és molt important que, tenint en compte aquesta concepció d'escola diferent, s'intenti evitar la massificació, això també es perd molt de vista, no podem crear grans escoles, grans monstres de secundària o fins i tot de primària. S'ha de tenir molt en compte que aquesta planificació s'ha de fer a partir de la idea d'escoles petites i mai de centres massificats, perquè a mi em fa por que amb aquesta planificació això pugui arribar a passar. S'han de crear petites escoles que funcionin, perquè els grans centres no arriben a funcionar mai bé.

Neus d'Areny Plandolit

Agraïm l'assistència del públic i donem les gràcies a la Societat Andorrana de Ciències per haver-nos deixat parlar aquesta nit. Hem intentat ser explícits a l'hora de resumir-vos els 10 anys, o més ben dit, 12, d'escola andorrana, 3 de maternal i 9 de primària i secundària, primera ensenyança i segona ensenyança.

Us estem molt agraïts per la vostra assistència. Bona nit a tothom.

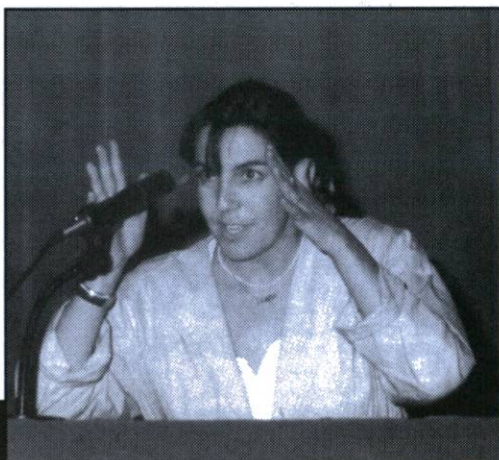

Clixé 3 / 94 - Original en color - Joan Bugués i Martisella.

10 anys d'estudis, i ara què?

- 18 de juny a les 19.30h
- Sala d'actes del Centre Cultural del comú d'Escaldes-Engordany

Marta Aymerich

▲ Currículum

- Expresidenta de l'Associació d'Estudiants de Ciències de la Salut
- Llicenciada en medicina i cirurgia el 1992.

D'entrada us he de dir que no és fàcil definir què és un títol. Quan l'il·lustre Dr. Vilanova em suggeria l'epígraf de la xerrada: *Ja tinc el títol, i ara què?*, de seguida se'm va acudir la continuació... i ara, què... dic?

O sigui, que com a bona aprenent vaig anar a la biblioteca de casa i vaig estirar el volum de l'Enciclopèdia Catalana que conté les paraules que comencen per "t". La definició de "títol" ocupa gairebé una plana sencera i amb diferents accepcions. Tota una autèntica muntanya de lletres es plasmen a les meves retines, però jo, ferma, ho llegeixo tot detingudament i elimino aquelles que no s'adiuen amb el que el Dr. Vilanova m'havia demanat. De ben segur penso que no es devia pas referir a la definició que enuncia el "títol" com *"la fracció de massa que correspon al vapor sec respecte a la massa total de la mateixa substància"*. Tampoc no es devia referir al *"nombre de parts de llet quallada per cada part de quall"*. I estic del tot convençuda, que encara que a Andorra us dividíu administrativament en parròquies, tampoc no volia fer-me parlar del títol que es defineix com el nom donat a cadascuna de les antigues esglésies de Roma encomanades per un prevere o diaca.

Llegint, llegint, enmig de tot el garbuix de descripcions he trobat la que deu ser l'adequada: *"Document expedit per l'administració pública per a l'exercici d'una professió a favor de les persones que n'han cursat els estudis corresponents, han passat les proves pertinents i han satisfet els drets que pertoquen a tal títol"*.

Després, un cop discernit el primer dilema, calia fer-ne l'anàlisi profunda. De la primera part de tan acurat joc de paraules, n'he tingut pocs dubtes, val a dir, però, que en enregistrar "document" al sistema nerviós central, m'han passat per les circumvolucions cerebrals tot un seguit de documents: Es tracta d'un certificat?, és una mena de rebut?, un carnet?, un justificant?, o potser una butlla? I sense ànim d'encaparrar-m'hi més he recordat, talment es tractés d'un flaix d'il·luminació, les paraules d'un científic de gran renom, per cert andorrà, que ho definia sàviament així:

"Per a aquells que no n'hagin vist cap, un títol té les característiques físiques següents: és sempre de paper, però de consistència més aviat rígida, color esvaït (entre groguenc icterícia hemolítica i blavós saturnisme lleu) i passablement adornat, generalment amb un gust més que dubtós (...)."

L'explicació segueix, amb un estil magistralment acurat, però si en voleu cap referència en teniu l'artífex aquí mateix: l'il·lustre Dr. Vilanova.

Ara bé, quan de debò s'ha atabalat la meva escorça cerebral ha estat amb la darrera frase: aquella de *"han satisfet els drets que pertoquen a tal títol"*. Fidel a la meva condició d'estudiant insatisfeta amb el punt de mira situat a la recerca del saber, no m'ho he hagut de pensar ni dos cops i he obert l'Enciclopèdia Catalana per on deia "dret" i a part de descobrir que el Dret (port Dret) és una depressió geogràfica situada entre la vall de la Valira i la de l'Arièja, no he pogut saciar la meva ànsia de coneixement. Decebuta per no haver-hi trobat la resposta adequada, he

recorregut a la consulta jurídica d'un advocat; i així és com n'he tret l'aigua clara. El dret, tal com aquí s'expressa, és una taxa, aquella quantitat de diners que cal pagar per obtenir determinat "document".

O sigui, que jo podria haver estudiat sis anys de carrera, ser coneixedora de tots els ets i uts de la medicina (que consti que només parlo hipotèticament) i si no hagués "satisfet els drets", és a dir, no hagués pagat (bé, els meus pares no haguesin pagat) les onze mil pessetes que val el tros de paper que ho certifica, ara no seria metgessa...

Bé, potser n'he fet un gra massa, potser no m'he expressat del tot correctament, potser no he utilitzat els mots adients. En realitat, sense "haver satisfet els drets del títol" *sí* que *seria* metgessa, però el meu problema seria fer-ho creure a algú. Ni els mateixos professors que m'han examinat, ni els meus pares que m'han vist patir d'èczema de colzes se'm creurien sense tenir l'esmentat paperot en mà.

Per sort, encara no hem arribat a l'extrem contrari, per sort no hi ha ningú –això espero!– que es digui professional només per haver "satisfet els drets del títol" sense haver estat mai estudiant de la professió en qüestió.

I és precisament en fer aquest comentari que se m'acut una reflexió –si em permeteu, és clar, posar-me un xic transcendental–. El raciocini, però, no és pas de collita pròpia, és d'algú que, com jo, també va decidir estudiar medicina, però ell va decidir deixar-ho a mig camí convençut que les malalties es podien curar amb alguna cosa més que amb medicaments. I la història ens demostra que amb aquesta actitud va guarir molt més que un grapat de pacients; va guarir tot un poble. Us parlo de Mohandas Gandhi.

Gandhi té un llibre anomenat *Guia per a la salut*, que lluny de ser la panacea de la salut física ho és ben bé de la salut espiritual. Tanmateix, com que crec que és difícil separar l'una de l'altra, us en proposo la lectura. I si ho feu, en una de les planes hi podreu llegir: "*A ningú no se li acut dir que una rosa de paper substitueix perfectament una flor natural; perquè és evident que el que és l'essència de la flor, el seu perfum, no pot ser imitat*".

I per molt que ens pugui semblar estrany, sovint oblidem l'essència, el perfum, i tenim més en compte si el nostre títol és de tal Universitat o de tal altra, de tal país o de tal altre. Massa sovint s'oblida que el més important no és l'acumulació de títols sinó l'acumulació –si és que se li pot dir així– d'essència: de bona formació, d'instruït coneixement, de saviesa. De totes maneres, tan difícil és aconseguir aquesta fita com demostrar-la. A les facultats, s'afirma que hi rebem formació, però com diu un bon amic meu –i professor universitari–, més que formació hi rebem *in*formació. Personalment, crec que la formació corre, ara per ara, a càrrec de cada individu –tret de comptades i excel·lents excepcions d'autèntic *professoram formador*–. Un ha de procurar elaborar el seu propi criticisme, aprendre a pensar, a discernir el que és

informació del que és desinformació, a saber que el que és més important no és recordar totes les dades que algun dia han passat davant els nostres ulls, sinó que el que és realment rellevant és saber on, quan i com anar a cercar-les.

No obstant això, amigues i amics, això que per a qualsevol professional hauria de ser l'essència *gandhiana* no és el que es demana als exàmens de la facultat, ni el que es reflecteix al títol, ni tampoc el que es demanarà mai per demostrar la teva saviesa. L'exemple més clar és el MIR, QIR, FIR o BIR, i des d'ara també el PIR per als psicòlegs. Aquests exàmens que aquests professionals de la salut poden fer per accedir –un cop titulats degudament, és clar– a l'especialització depenent de l'administració pública, només et demanen que vomitis informació que has pogut empaquetar durant anys al cervell.

Molt sàviament una companya, tot augurant el seu futur professional, em comentava: “Jo em presentaré a la feina i diré: Miri senyor, jo sóc metgessa, però l'únic que he après és a estudiar, o sigui que doni'm tot el que vulgui, que jo m'ho estudiaré de cap a peus”.

I el cas és que tant és que estudiïs història de l'art com veterinària, medicina o infermeria. Tots memoritzem grans totxos de llibres (és clar que malgrat que són igual de cars tots tenen el color de la tapa diferent) i també tots –és clar!– fem pràctiques: els uns miren edificis, quadres i pintures; els altres, animals, vertebrats o invertebrats, aus o mamífers, humans o no, tant se val. El més important és assolir el títol independentment que n'hagis vist molts o pocs, que els hagis pogut tocar o no, que hi siguis destre o poc hàbil.

Al final, però, obtindràs un flamant títol que et servirà per quan, en un semàfor de la ciutat et trobis un vell amic de l'institut –que va decidir no fer carrera– amb un cotxe descapotable i t'expliqui que se'n va de vacances a Kenya, tu li puguis dir amb el cap cot que ja has acabat la carrera, que estàs a l'atur i que és precisament a l'estiu quan pots treballar substituint algú altre que també deu ser a Kenya, al Carib, a fer un creuer per la Mediterrània o a esquiar a l'Argentina.

Però el títol també el pots utilitzar per entrar a ocupar la vacant d'una gestoria o d'una caixa registradora d'uns grans magatzems. No pots esperar tota la vida a fer la primera pela! Als qui et contractaran els serà igual el tipus de totxo que t'hagis empassat, els enlluernarà el teu títol color de gos quan fugi. El que hi diu no compta gaire, allà deixa clar que has estudiat i t'has examinat (i has pagat, és clar); i tant li fa de què.

L'única interpretació d'aquesta situació que se m'acut és que estem tornant enrere en el temps, indefectiblement enrere. Al meu poble ja ho diu la gent gran: “Aquest xicot té estudis!” (de què, no és pas important).

Precisament la meua àvia m'explicava l'altre dia que per als problemes de salut consultaven les missioneres perquè “elles tenien estudis”. Mentre m'ho deia, la meua

cara es transformava i adquiria l'expressió del qui s'escolta un relat amb interès i fent una cara amb una mena de somriure amb la boca semioberta i les parpelles més nervioses que mai, la mateixa cara que es pot fer en veure una carpa explicant-li les seves aventures a un pollastre o en veure el bisbe de la Seu esquiant amb calces curtes i *walkmans*. En fi, la mateixa cara de sorpresa que quan algun eurodiputat gosa dir amb tota la convicció del món que el Parlament Europeu "decideix". Davant la consternació de la meua àvia per la meua expressió facial, em decideixo a fer la pregunta sense embuts: "Estudis de què, iaia?" –la meua cara encara es manté en la ridícula actitud– I ella em contesta desconcertada, però serenament: "Estudis". I jo que faig: "Aaah!", i ràpidament, fent una associació d'idees amb el moment actual, el gest del meu rostre vira de sorpresa a tristor, i a un profund sentiment d'indefensió.

Aquests relats i asseveracions que poden semblar un xic còmics –per no dir inexactes, hiperbòlics o fins i tot fal·laços– no deixen de ser una caricatura de la sensació que tot exestudiant recent té del que pot servir el seu títol. És una sensació que en els moments en què vivim és més acusada del que ho podia haver estat en d'altres èpoques, vivim una crisi. Però una crisi que no és només econòmica i en la qual, com en tota crisi, s'estan forjant uns canvis a tots nivells, però penso que aquesta, en especial, està produint canvis estructurals, profunds, del propi esquelet econòmic, social, polític i moral. Penso que som els protagonistes d'una nova orientació sociòhumana (encara que dir això sigui una tautologia perquè l'ésser humà és per definició un animal social).

I això, aquesta situació d'incertesa vers el futur ens fa sentir febles, alguns manifesten obertament la seva basarda en no poder-se agafar a pilars estables, però el cas és que hi hem de veure tot el contrari. El nostre futur, en tant que diferent als futurs d'altres generacions que coneixem per la història o amb les quals convivim, és esperançador. Ens ha de semblar molt més ple de possibilitats perquè la seva exploració és a la nostra mercè. És clar que resulta menys costós avançar per camins ja marcats, però és molt més creador –i per tant més gratificant– ser-ne els pioners del traçat. Que el nostre futur sigui diferent, no vol dir necessàriament –ni de bon tros!– que sigui pitjor. És diferent i prou. I això més que decebedor és engrescador. Però també requereix més esforç, més ardidesa. Amb tot, però, ens farem més forts i assolirem la solidesa que ens cal. És veritat que amb una diplomatura o una llicenciatura costa, com ja he expressat, de sentir-se realment format, amb el títol a la mà; els mateixos responsables teòrics de la formació et demanen després que demostris el que mai no t'han ensenyat i és així que no és pas difícil veure titulats universitaris ocupant llocs que requereixen aptituds de formació professional, sobretot entre la població femenina (que consti que no ho dic perquè sóc una dona, són dades sociològiques objectivament fiables). També és veritat que trobem joves descontents o descontentes amb la feina que fan i que malden per aquest món nos-

tre amb el títol a la butxaca desitjant trobar allò amb què havien somniat abans de començar a estudiar: treballar per uns objectius que permetin la realització professional i assolir una vida mínimament estable per encetar o continuar mantenint relacions personals, sense el verí de la inestabilitat que les corrompi. Aquesta inestabilitat que és deguda, inexorablement, a la competitivitat; que a dosis lleugeres ajuda a l'autoconfiança, però una sobredosi de la qual pot portar a l'excés d'individualisme i a la destrucció de l'altre i, per tant, a l'autodestrucció (recordem que l'ésser humà és social o no és).

Tot això, però, no ens ha pas de confondre. Aquestes “veritats” que acabo d'enumerar poden ser fàcilment titllades de negatives, utilitzades per justificar el no moure's, per voler seguir pels “camins marcats” encara que no responguin a la realitat i no traçar-ne de nous. Però fixem-nos-hi bé, aquests aspectes tenen molt més de positiu que de negatiu. Reconèixer els errors de les coses (els propis, els de la societat existent, els inherents al sistema) és de ben segur el primer pas per poder avançar. El descontentament de les persones no és res més que el moviment que s'experimenta envers el nou ordre, és la condició *sine qua non* per progressar en una vida que és viva en tant que és dinàmica; que és dinàmicament canviant. Deixeu-me en aquest precís moment citar una frase (que alguns dels presents ja m'hauréu sentit algun altre cop) d'un altre savi de la humanitat, sant Agustí, i que corroborarà el que amb paraules planeres intento transmetre-us: “Que sempre et desagradi el que ets per tal que un dia siguis el que encara no ets. Perquè el dia que deixis d'avançar i diguis: fins aquí prou, aquell dia estaràs mort”.

En definitiva, poc o molt, som conscients en algun moment, en alguna situació, de la qüestionabilitat del títol, del que hem estudiat, del que ens hem estat preparant, però això és precisament el que permet formar-nos, fer servir la informació per a la formació i no pas entendre-la com a substitutòria. Així és com hem d'utilitzar la dosi d'individualisme, com aquella sort que fa que hi esmercem els nostres propis esforços i no pas precisament per passar per sobre dels altres (hi ha lloc per a tothom encara que ens facin creure el contrari), sinó per construir amb els altres el futur que ens mereixem, que no serà cap altre que el que nosaltres mateixos voldrem i que si som prou coherents ha d'anar forçosament encaminat a salvar les incongruències que hem detectat en aquest present. Però per fer-ho és inevitable que ens hàgim de preparar molt bé: per poder donar, primer hem de tenir, i si aquest “acúmul de saviesa” que cal tenir no ens el facilita la facultat, la societat o el sistema, demanem-li, però no oblidem que amb això no n'hi ha prou, nosaltres també podem assolir-ho individualment. Com vaig dir en una altra ocasió, allò que es necessita no s'aconsegueix només parant la mà, sinó utilitzant aquesta mateixa mà per gratar i començar a cercar.

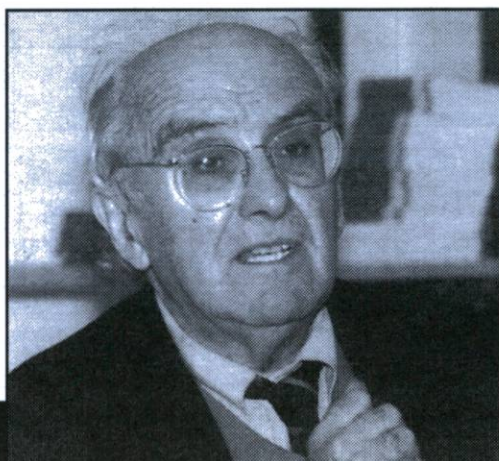
Moltes gràcies.

Clixé 4 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

Els orígens lligats de la vida i càncer

- 22 de setembre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Alfred Giner Sorolla

▲ Currículum

Alfred Giner i Sorolla va néixer a Vinaròs (Baix Maestrat) el 1919; és professor de farmacologia a la facultat de medicina i membre del programa d'immunologia del col·legi de medicina a la Universitat de South Florida, a Tampa (EUA). La seva especialitat de recerca és el disseny, la síntesi i l'assaig d'agents quimioteràpics i antivirals, juntament amb l'estudi de la carcinogènesi química ambiental i la prevenció.

Es va llicenciar en ciències químiques a València i en farmàcia a Madrid. Va obtenir el doctorat en farmàcia a la Universitat de Barcelona, on va ser instructor. Des del 1954 resideix als Estats Units, on va anar com a membre associat al Memorial Sloan-Kettering Cancer Center a Nova York per investigar sobre quimioteràpia experimental anticancerosa.

Després de doctorar-se en bioquímica a la Cornell University Medical College de Nova York, va marxar tres anys a la Universitat de Cambridge (Anglaterra) a investigar sobre antimetabòlits anticancerosos. De retorn al Sloan-Kettering, va ser nomenat cap de laboratori de recerca (Drug Development), fins que es va traslladar a Florida, el 1982.

És membre de la Societat Catalana de Biologia, d'Acció Cultural del País Valencià, de l'Institut d'Estudis Catalans i d'altres societats científiques. El seu esforçat nacionalisme l'ha portat a ser present a la Universitat catalana d'estiu a Prada de Conflent any rere any.

La seva producció literària prèvia va consistir en dos treballs de prosa inèdits,

premiats als Jocs Florals de Vinaròs el 1956. Ha escrit més de 80 articles científics com a bioquímic de recerca. Ha publicat en català una part de *Monografies Mèdiques* sobre quimioteràpia experimental, assaigs sobre temes científics a la revista *L'Espill*, i fins i tot va participar en un programa de TV, La Clave, sobre un tema de càncer juntament amb altres científics destacats.

Juntament amb la seva producció literària científica, ha publicat també quatre llibres de poesia –per aquesta raó, l'escriptor Joan Fuster l'anomenava científic-poeta–, i dos d'assaig de divulgació científica:

Dol duen les flames, València 1972, Vinaròs 1982

Amunt i avall, Vinaròs 1982

Obra poètica, Vinaròs 1994

Galàxies (poesies de l'espai-temps), Vinaròs 1995

Un nou Gènesi, Barcelona 1983

L'ombra i els somnis, Universitats de Castelló, València i Alacant 1993.

És aficionat a l'astronomia i a la paleontologia, que anomena cacera de fòssils. Va participar a Andorra en el Tretzè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana el novembre de 1988, on va pronunciar la conferència magistral *Síntesi i utilització de molècules anàlogues en els àcids nucleics*.

És soci honorífic de la SAC.

LA HISTORIA DE LA CIENCIA ENS DEMOSTRA
SENSE DUBTE QUE ELS AVENÇOS
REALMENT SIGNIFICATIUS I REVOLUCIONARIS
NO PROVENEN D'UN ESTRICTE EMPIRICISME,
SINO DE LA FORMULACIÓ DE NOVES TEORIES

J.B. CONANT

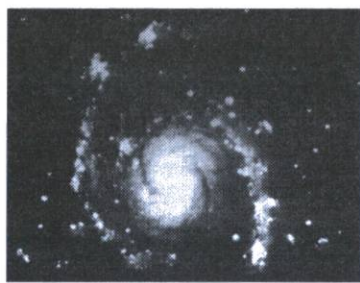
Una frase del professor J.B. Conant, de la Universitat de Harvard, diu que sense cap dubte, els avenços més significatius que es fan en ciència no provenen de l'empirisme –l'empirisme vol dir anar triant, anar provant, ara surt, ara no surt, ara surt bé, ara no surt bé–, sinó de la formulació de teories. He posat un esquema breu, gràfic, en què dic tot el desenvolupament, des que es fa una idea primària, una observació d'un fenomen que es veu, fins que es comprova totalment aquesta hipòtesi mitjançant fonamentació, la prova experimental.

Teoria de l'origen de l'univers.

Investigacions que van desenvolupar fa anys el Dr. Bendich de l'Sloan-Kettering, amb el Dr. Oro de la Universitat de Houston, demostren que el càncer té un origen remot i un origen còsmic. És a dir, de les dues parts, una serà l'origen de la vida i l'altra serà l'origen del càncer des del punt de vista còsmic.

En no parlar d'història des de l'origen del càncer i de l'origen de la vida, és natural que vulgui fer una introducció mostrant l'evolució global. Així com he dit origen de la vida, no podem parlar d'origen de la vida sense dir primer origen de l'univers, que com se sap és la teoria més prevalent. Aquesta teoria està comprovada experimentalment. Si no fos així, diríem que és una hipòtesi. És la famosa teoria del Big Bang, del moment inicial de la creació, de fa uns 15.000 milions d'anys fins al dia d'avui.

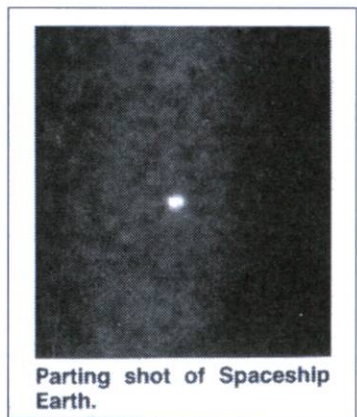

Imatge d'una galàxia similar a la que està situada la Terra, més difícil de fotografiar perquè hi estem immersos.

Nosaltres també sortim d'una galàxia, d'una galàxia on hi ha 200.000 milions de sols, i un d'aquests sols és el nostre. I el nostre està col·locat precisament en un dels punts extrems de la galàxia, no estem al mig, sinó en una cantonada.

La Terra vista des de la Lluna.

La Terra vista des del Pioneer X des de més enllà de Plutó.

La pròxima diapositiva que us vull mostrar és d'on som nosaltres: la Terra vista des de la Lluna pels astronautes.

Una altra diapositiva mostra la Terra des del Pioneer X, un vehicle de la NASA, vista des de més enllà de l'òrbita de Plutó, o sigui, al final del nostre sistema solar; la Terra és com un punt semblant a un estel llunyà. Això ens pot fer reflexionar una mica sobre el que podem representar enmig de l'univers.

Els diversos sistemes o les diverses creences que s'han formulat a l'entorn que l'origen de la vida és la creació; totes les mitologies, totes les religions, presenten sempre una cosmogonia, és a dir, una explicació de l'origen de la vida.

Constitueixen la doctrina del creacionisme. La teoria de la panspèrmia còsmica: la vida no s'ha originat a la Terra, sinó fora del sistema solar.

La teoria més prevalent avui dia és la que desenvoluparem més tard, la de l'origen autòcton, és a dir, que s'ha produït aquí, a la Terra. Si la vida s'ha originat a la Terra, hi ha una sèrie d'autors que diuen que s'ha produït per una espècie de replicació, uns altres que creuen que s'ha originat per RNA catalític.

LIFE ORIGINATED ON EARTH!	
PROMOTER	ARGUMENT
Eigen, Orgel	random replicators, hypercycles
Gilbert, Cech	self-catalytic RNA
Oparin	coacervates
Fox	proteinoids
Dyson, Shapiro, Margulis	double origin, parasites
Cairns-Smith	clay

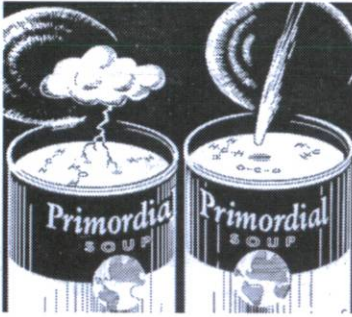
TABLE 2.1 Summary arguments for the Prosecution

Arguments per demostrar que l'origen de la vida fou en la Terra.

TEORIES DE BIOPOESIS

	Nº de biopoesis	Característiques	Doctrines històriques o teories cosmològiques corresponents
Creació	1	<u>Intervenció sobrenatural</u> en la formació dels éssers vivents	Mitologies, religions revelades
Generació espontània	∞	<u>La vida com un esdeveniment màgic</u> ; procés espontani quan l'ambient és favorable	Pensament clàssic i migeval
Panspermia còsmica	0	<u>La vida, eterna i universal</u> ; els materials creadors de vida són transferits continuament per tot l'Univers. Origen extraterrestre proposat per Richter, Pàsteur, Liebig	Univers estable i etern (Hoyle, 1950)
Evolució	1	<u>La vida originada de la matèria inert</u> per un Procés inevitable, en estadis a la Terra primitiva. (Darwin, Wallace, Huxley, Tyndall, Haldane, Oparin, Bernal, Urey)	Atom primordial, expansió de l'Univers (De Sitter, Lemaitre, (1925). Explosió, expansió i con-

Diversos sistemes que s'han proposat per a l'origen de la vida.

Teoria de les descàrregues elèctriques sobre una "sopa" de molècules biogèniques.

De les teories proposades per explicar la formació de la Terra i de la vida, n'hi ha de dues classes: una, que és la més prevalent avui dia, que creu que és deguda a un procés autòcton, que s'ha produït a la Terra a partir d'una *sopa*, i segons la qual hi ha hagut unes descàrregues elèctriques a l'atmosfera primitiva de la Terra, que tenia una composició adient per poder formar molècules biogèniques, és a dir, molècules que poden generar la vida.

Per a l'origen de la vida fora de la Terra es presenten altres teories. Una d'elles considera que hi ha hagut una espècie de sembra de gèrmen extraterrestres, que hi ha hagut un núvol amb matèries orgàniques; altres investigadors creuen que té un origen sobrenatural, com ara que van venir uns ovnis i van portar éssers humans, éssers vius d'altres sistemes solars. Pures fantasies i supersticions.

El creacionisme, interpretació literal de la Bíblia com a origen de la vida.

LIFE ORIGINATED ELSEWHERE!	
PROMOTER	ARGUMENT
<i>("natural origins")</i>	
Criek	extraterrestrial seeding
Hoyle and Wickramasinghe I	interstellar clouds and comets
<i>("supernatural origins")</i>	
Hoyle and Wickramasinghe II	silicon-chip Creator, diseases
Morris, Gish	creationism

TABLE 2.2 Summary arguments for the Defense

Arguments per defensar l'origen de la vida fora de la Terra.

També hi ha la creença que pretén una interpretació literal de la Bíblia com a origen de la vida, del món i de l'home, que com ja hem esmentat és el creacionisme, és la interpretació de la doctrina tradicional del judeocristianisme.

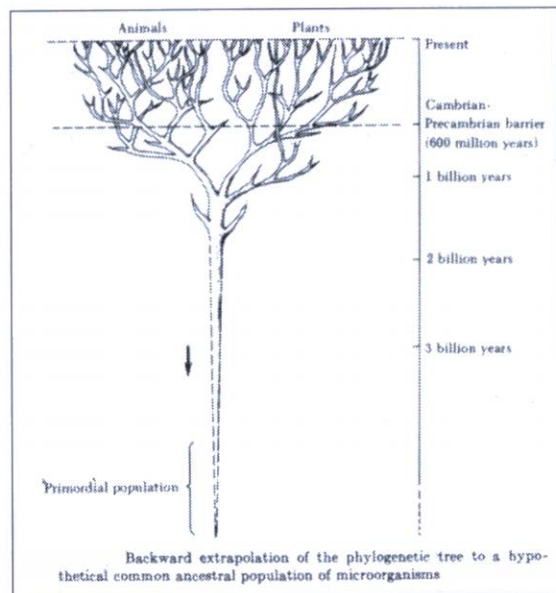

El segle passat va sorgir la innovació més formidable en la ciència: la publicació del llibre *L'origen de les espècies* de Darwin, segons la qual les espècies han anat evolucionant fins a crear uns éssers superiors.

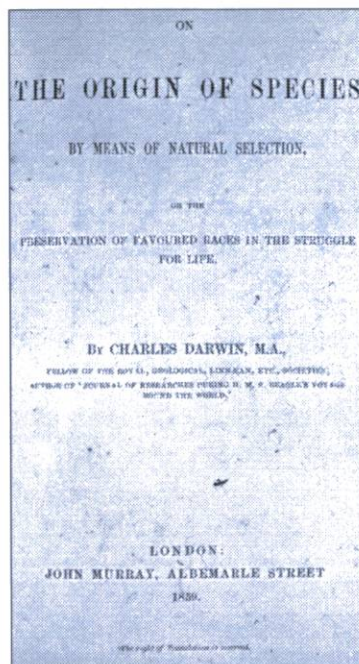
«Hom ha dit ben sovint que les condicions per a la producció d'un organisme viu existeixen en l'actualitat. Ara bé, si (i quin gran "si") hom pogués concebre un toll petit escalfat amb tota mena de sals fosfòriques, amoniac, llum, electricitat, calor, etc. i que un compost proteínic es formés químicament, llest per a experimentar canvis més complexos, avui dia aquest compost seria devorat instantàniament per organismes o absorbit, cosa que no hauria succeït abans de formar-se les primeres creatures vives.»²⁴

Paràgraf de "L'origen de les espècies".

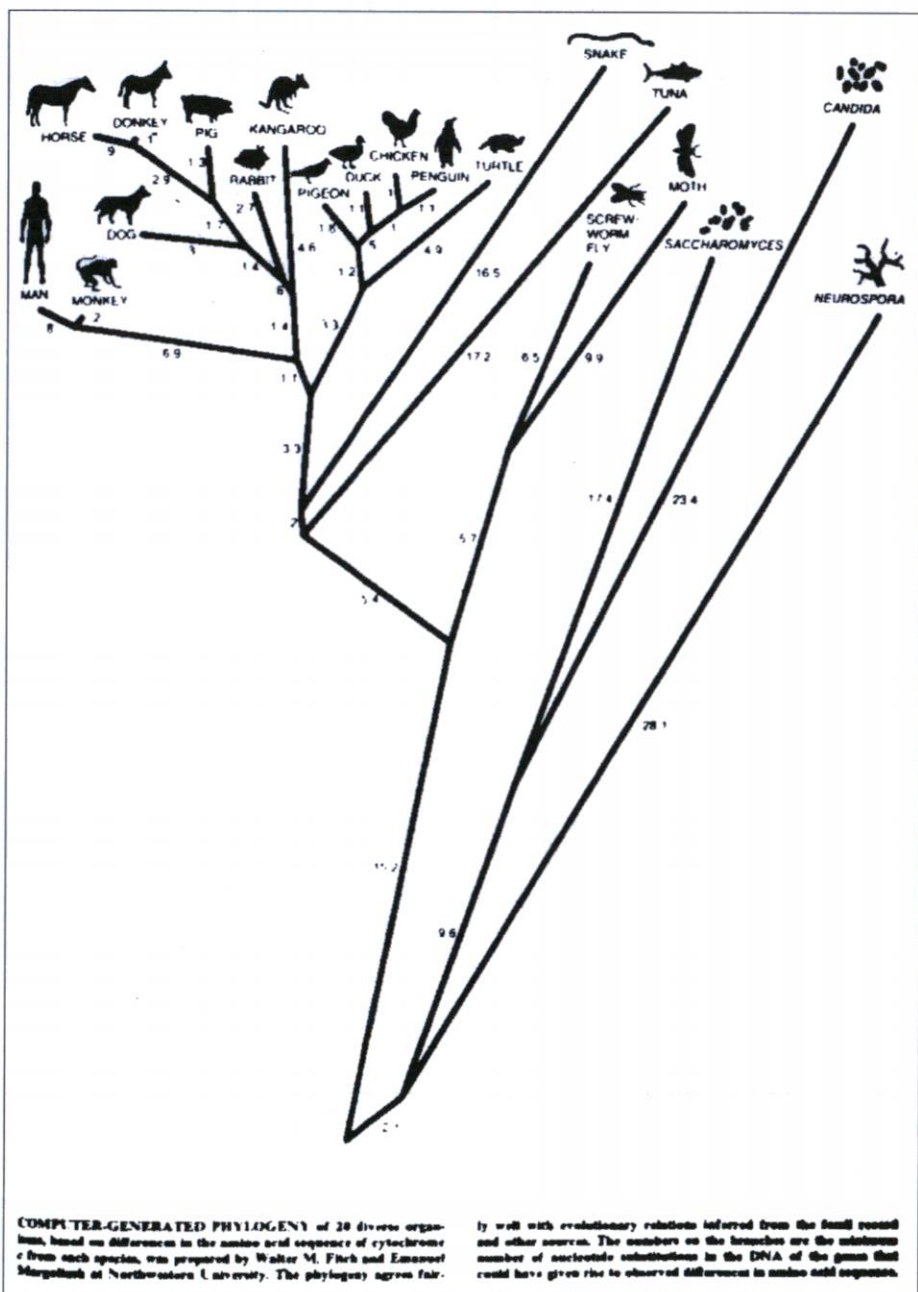
Avui dia no es podrien repetir les condicions que existien a la Terra primitiva perquè, si sorgís una molècula autoreplicable, una manera de crear vida nova, què es produiria? Els microbis que hi ha en l'ambient la destruirien, per tant, no podem demostrar si avui dia la vida continua formant-se a la Terra.

Extrapolació de l'arbre filogenètic cap a una hipotètica ancestral població de microorganismes.

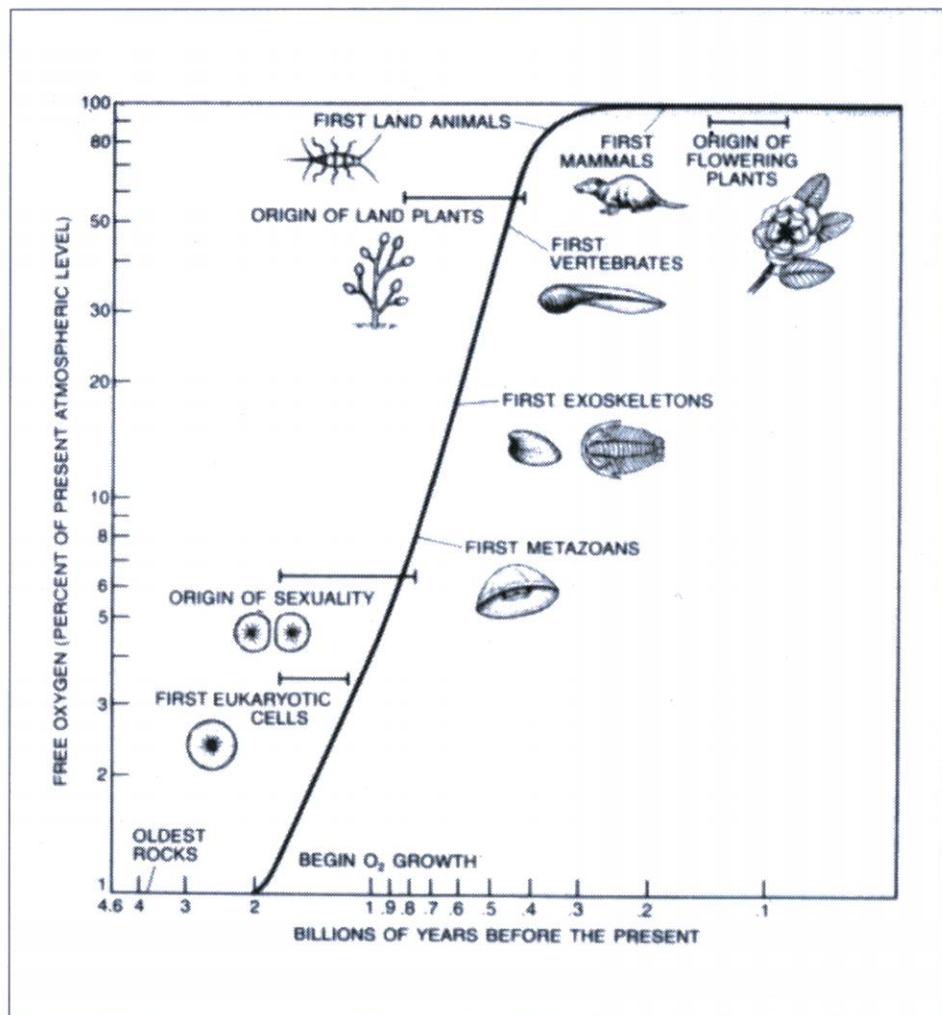

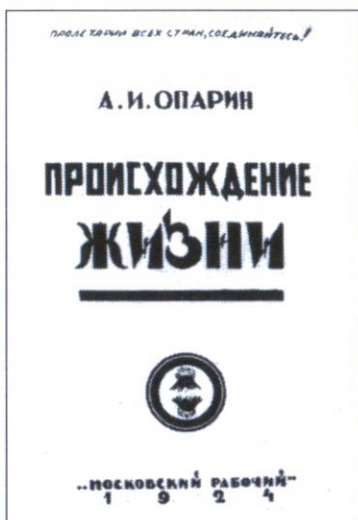
Portada del llibre de Charles Darwin.

Filogenia computeritzada.

Si considerem el registre fòssil de complicació biològica cada vegada més decreixent, arribariem a un punt en què sorgiria la vida. Darwin va enunciar que els fòssils que trobem a la Terra, a mesura que anem descendint en la crosta terràquia, són cada vegada més senzills i menys abundants.

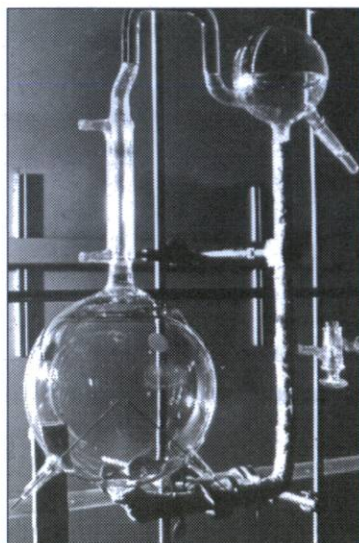

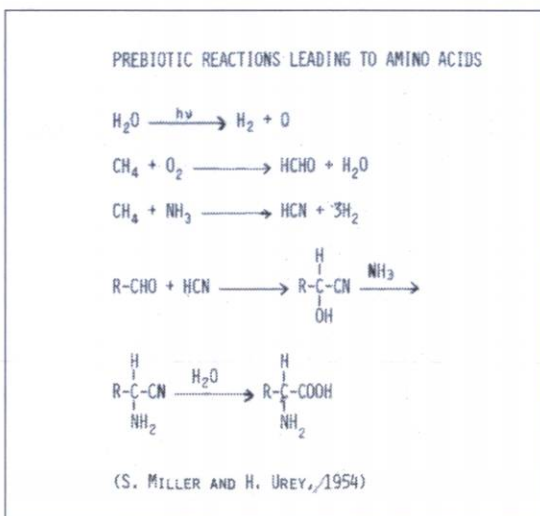
L'origen de la vida publicat per Oparin.

L'any 1924, Oparin va publicar un llibre a la Unió Soviètica. Segons aquest autor, l'origen de la vida es va produir a la Terra i d'una manera lentíssima. En ciència hem de pensar que hi ha diverses opinions sobre totes les coses, especialment sobre l'origen de la vida, i també n'hi ha sobre l'origen del càncer. Una de les hipòtesis que es formulen avui dia és d'aquest Oparin, de qui s'han complert enguany els 100 anys del naixement i que va demostrar que la vida podia haver sorgit a la Terra.

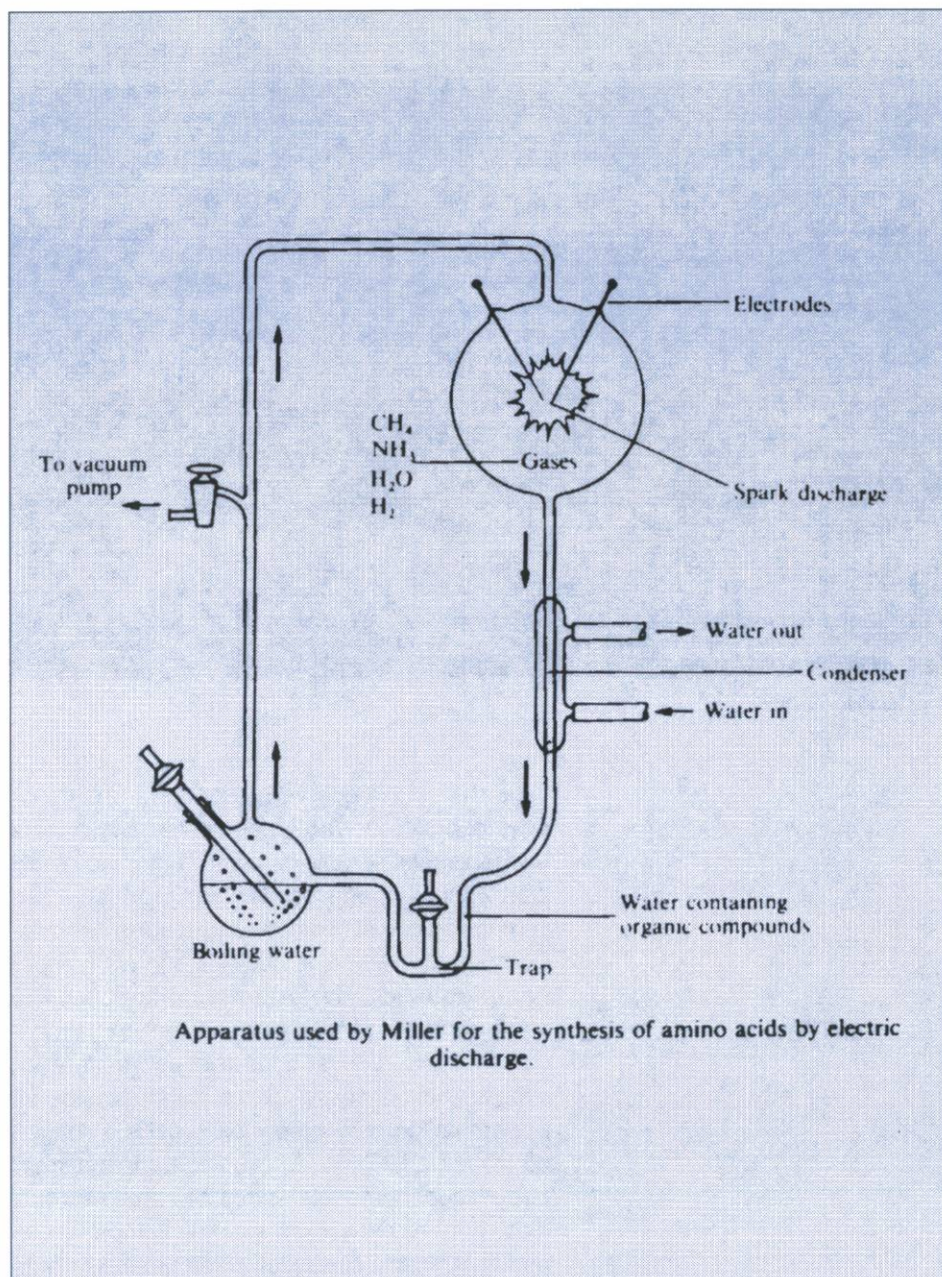
La Terra primitiva, fa uns 4.000 milions d'anys, contenia uns gasos, metà, amoníac, i aigua i, a més, tenia àcid cianhídric. El professor Stanley Miller va poder comprovar experimentalment l'any 1952 que si es barregen aquests components i se'ls sotmet a l'acció d'una descàrrega elèctrica, al cap d'uns dies es produeixen tota una sèrie de productes orgànics, molts d'ells biogènics. Aquest experiment va constituir una veritable fita.

Fotografia de l'aparell creat per Miller.

Raccions prebiòtiques conculents a la formació d'aminoàcids, segons Miller.

Aparell utilitzat per Miller per a la síntesi d'aminoàcids mitjançant descàrregues elèctriques.

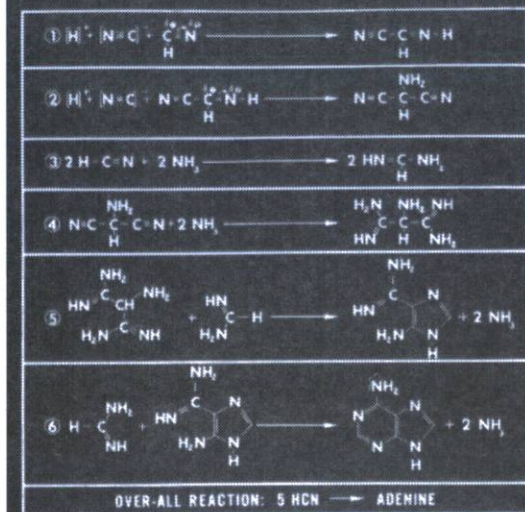
TABLE 2
Major prebiotic synthetic pathways*

1. CO H ₂	FTT Catalysis	→ Hydrocarbons Fatty acids
2. CH ₂ O	Base catalysis	→ Ribose (glycerol)
3. CH ₃ CHO CH ₂ O	Base catalysis	→ Deoxyribose
4. RHCO HCN NH ₃	Strecker synthesis	→ Amino acids Hydroxy acids
5. As 4 above CHL ₂ S or CH ₃ SH	Strecker synthesis (+ condensation)	→ Cysteine, methionine
6. HCN	Base catalysis	→ Adenine, guanine
7. HC ₃ N Urea	Condensation	→ Uracil, cytosine
8. As 7 above CH ₂ O	Hydrazine or H ₂ S	→ Thymine
9. Amino acids	Condensation	→ Oligopeptides
10. Mononucleotides	Condensation	→ Oligonucleotides
11. Isoprene	Condensation	→ Polyisoprenoids
12. Fatty acids Glycerols Phosphate Bases	Condensation	→ Neutral lipids Phospholipids

* Adapted from Lazcano Araujo and Oró (1981).

Vies de síntesi prebiòtica.

En la síntesi que va presentar fa uns trenta anys el professor Oró va demostrar que en uns elements molt senzills com són l'amoniac i l'àcid cianhídric es poden sintetitzar productes tan complexos com els components d'àcids nucleics. Com se sap, els àcids nucleics són els components genètics, de fet determinen la nostra manera de ser, la reproducció i l'origen del càncer. Per això, aquest tipus d'investigació té un interès enorme perquè en un parell de dies es pot arribar de productes molt senzills a l'origen de la vida a la Terra. Si avui dia podem afirmar que d'aquest producte senzill s'hi arriba en dos dies, podem dir que en molt de temps també podem arribar a sintetitzar altres productes més complexos.

OVER-ALL REACTION: 5 HCN $\rightarrow$ ADEMINA

* * * * * Synthesis of adenine from hydrogen cyanide

Transformació de l'àcid cianhídric en adenina.

En la segona part s'han de tractar una sèrie d'hipòtesis, probables experimentalment i per tant gràfiques, de fa uns 25 anys, quan en col·laboració amb el Dr. Bendich de Sloan-Kettering vaig dissenyar el que podria molt ben ser l'origen còsmic del càncer.

Vull començar definint què és el càncer. Hi ha dues maneres de definir-ho. La primera és que és un conjunt nombrós de malalties que es caracteritzen per un creixement desorbitat, una expansió de cèl·lules anormals. La segona consideració és del professor del Sloan-Kettering Lewis Thomas, segons el qual apareix com a absolutament certa la noció que el càncer no consisteix en un gran nombre de malalties dife-

L'ORIGEN DEL CÀNCER EN UN CONTEXTE EVOLUTIU I CÒSMIC

EL CÀNCER ÉS UN CONJUNT NOMBRÓS DE MALALTIES CARACTERITZADES PER UN CREIXEMENT INCONTROLAT I L'EXPANSIÓ DE CÈL·LULES ANORMALS.

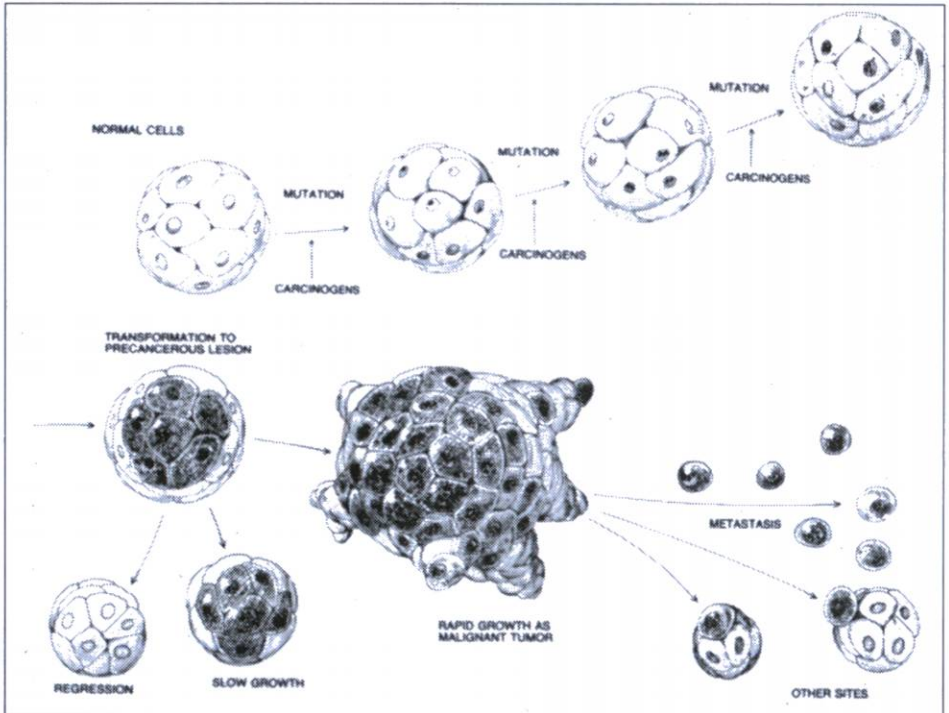
(AMERICAN CANCER SOCIETY, 1988)

APAREIX COM ABSOLUTAMENT CERTA LA NOCIÓ QUE EL CÀNCER NO CONSISTEIX EN CENTENARS DE MALALTIES DIFERENTS, SINÓ EN UNA ALTERACIÓ COMUNA DESENCADENADA PER UNA PERTURBACIÓ DE LA INFORMACIÓ GENÈTICA CONTINGUDA EN TOTES LES CÈL·LULES DELS SERS VIUS.

LEWIS THOMAS, 1986

Definicions de càncer.

rents, sinó que és una alteració comuna que es desencadena per una pertorbació de la informació genètica continguda en totes les cèl·lules vives.

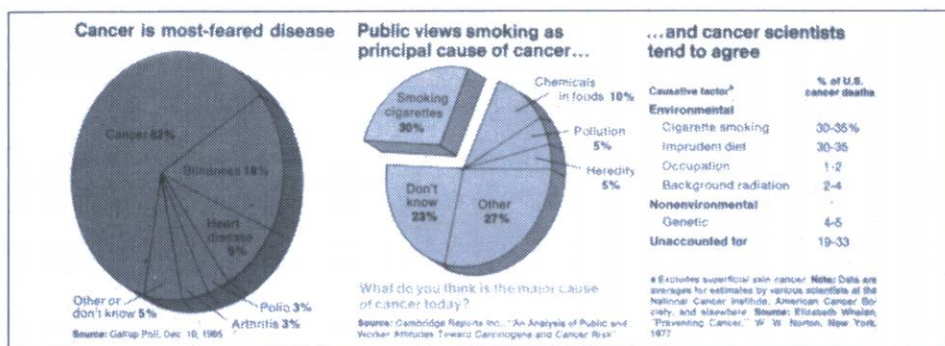

Transformació de les cèl·lules en canceroses.

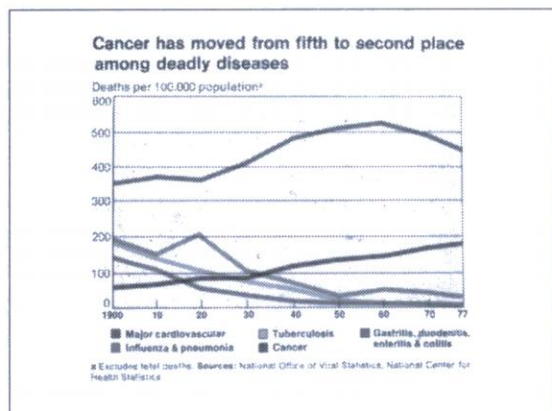
El càncer té més incidència i provoca més mortalitat avui dia que a començament de segle, a causa de la major longevitat, que indueix a una major susceptibilitat a l'atac dels carcinògens, i de la disminució de defenses causada per l'edat. El càncer és una malaltia de l'envelliment.

L'explicació que vaig donar fa temps observant el sistema periòdic, la recopilació de tots aquells elements que constitueixen l'univers. Si

Representació gràfica de la perillositat del càncer i de les seves causes.

El càncer ha passat de ser la cinquena a la segona malaltia causant de la mort.

El càncer és una conseqüència inevitable de la interacció d'agents carcinogènics - exògens o endògens - amb la complexa organització dels éssers vius.

Dins del contexte de l'evolució global cal considerar la hipòtesi proposada amb la col·laboració d'Aaron Bendich i Joan Oro sobre l'existència de carcinògens arreu l'univers i de llur remot origen. Hom pot afirmar, per tant, que el càncer no és pas "una malaltia de la civilització", com generalment es creu.

Si s'examina el sistema periòdic dels elements hom pot constatar que més de la meitat són carcinògens, bé per si mateix o en combinació en animals d'experimentació i/o en l'home. En contrast a la presència de més de 50 elements carcinogènics constituents de la matèria de l'univers, tan sols una vintena en són els integrants dels sers vius, el que indicaria la tendència de la Natura a "no ser benigna".

s'examina el sistema periòdic, es pot constatar que més de la meitat dels elements són cancerígens, bé per si mateixos o en combinació, en animals d'experimentació o en l'home. Hi ha una curiosa excepció que és l'arsènic, que és l'únic element que s'ha demostrat que produeix càncer en l'home però no en produeix en els animals.

En contrast amb la presència de més de cinquanta elements cancerígens constituents de la matèria de l'univers, tan sols una vintena són integrants dels éssers vius; fixeuvos-hi, hi ha més de cinquanta elements que són capaços de produir càncer, però només n'hi han vint que consten com a components dels éssers vius; què vol indicar, això? Potser indica la tendència que la Natura no és benigna, malgrat que alhora origina i sosté la vida.

Hi ha altres elements que són radioactius, són els de l'última fila. Són summament carcinogènics, com el plutoni, que encara que el va produir artificialment fa uns seixanta anys Glenn Seaborg, que va guanyar el premi Nobel per això, també s'ha trobat que existeix en la Natura.

En l'espai interestel·lar s'han trobat una gran quantitat de productes orgànics. Quan es va fer

PERIODIC CHART OF THE ELEMENTS

IA	IIA	IIIB	IVB	VB	VIB	VII	VIII	IX	X	XIA	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	INERT GASES
1 H 1.008																1 H 1.008	2 He 4.00260	
3 Li 6.941	4 Be 9.0122									5 B 10.81	6 C 12.01	7 N 14.0064	8 O 15.9994	9 F 18.9984	10 Ne 20.179			
11 Na 22.9898	12 Mg 24.305									13 Al 26.9815	14 Si 28.086	15 P 30.9738	16 S 32.06	17 Cl 35.45	18 Ar 39.948			
19 K 39.102	20 Ca 40.08	21 Sc 44.9559	22 Ti 47.88	23 V 50.9414	24 Cr 51.996	25 Mn 54.938	26 Fe 55.845	27 Co 58.9332	28 Ni 58.71	29 Cu 63.546	30 Zn 65.37	31 Ga 69.72	32 Ge 72.59	33 As 74.9216	34 Se 78.96	35 Br 79.904	36 Kr 83.80	
37 Rb 85.4678	38 Sr 87.62	39 Y 88.9058	40 Zr 91.22	41 Nb 92.9064	42 Mo 95.94	43 Tc 98.9062	44 Ru 101.07	45 Rh 102.9055	46 Pd 106.4	47 Ag 107.868	48 Cd 112.40	49 In 114.82	50 Sn 118.68	51 Sb 121.75	52 Te 127.60	53 I 126.9054	54 Xe 131.30	
55 Cs 132.9055	56 Ba 137.34	57 La 138.9055	58 Hf 178.49	59 Ta 180.9478	60 W 183.85	61 Re 186.2	62 Os 190.2	63 Ir 192.22	64 Pt 195.08	65 Au 196.9665	66 Hg 200.59	67 Tl 204.37	68 Pb 207.2	69 Bi 208.9804	70 Po (210)	71 At (210)	72 Rn (222)	
87 Fr (223)	88 Ra (226)	89 Ac (227)	104 (260)	105 (260)														
Lanthanides series																		
	58 Ce 140.12	59 Pr 140.9077	60 Nd 144.24	61 Pm (147)	62 Sm 150.4	63 Eu 151.96	64 Gd 157.25	65 Tb 158.9254	66 Dy 162.50	67 Ho 164.9303	68 Er 167.26	69 Tm 168.9342	70 Yb 173.04	71 Lu 174.967				
Actinides series																		
	90 Th 232.0381	91 Pa 231.0369	92 U 238.0289	93 Np 237.0482	94 Pu (244)	95 Am (243)	96 Cm (247)	97 Bk (247)	98 Cf (251)	99 Es (254)	100 Fm (257)	101 Md (258)	102 No (259)	103 Lr (260)				

Taula periòdica on s'assenyalen els 20 elements que consten com a components dels éssers vius.

PERIODIC CHART OF THE ELEMENTS

IA	IIA	IIIB	IVB	VB	VIB	VII	VIII	IX	X	XIA	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	INERT GASES
1 H 1.008																1 H 1.008	2 He 4.00260	
3 Li 6.941	4 Be 9.0122									5 B 10.81	6 C 12.01	7 N 14.0064	8 O 15.9994	9 F 18.9984	10 Ne 20.179			
11 Na 22.9898	12 Mg 24.305									13 Al 26.9815	14 Si 28.086	15 P 30.9738	16 S 32.06	17 Cl 35.45	18 Ar 39.948			
19 K 39.102	20 Ca 40.08	21 Sc 44.9559	22 Ti 47.88	23 V 50.9414	24 Cr 51.996	25 Mn 54.938	26 Fe 55.845	27 Co 58.9332	28 Ni 58.71	29 Cu 63.546	30 Zn 65.37	31 Ga 69.72	32 Ge 72.59	33 As 74.9216	34 Se 78.96	35 Br 79.904	36 Kr 83.80	
37 Rb 85.4678	38 Sr 87.62	39 Y 88.9058	40 Zr 91.22	41 Nb 92.9064	42 Mo 95.94	43 Tc 98.9062	44 Ru 101.07	45 Rh 102.9055	46 Pd 106.4	47 Ag 107.868	48 Cd 112.40	49 In 114.82	50 Sn 118.68	51 Sb 121.75	52 Te 127.60	53 I 126.9054	54 Xe 131.30	
55 Cs 132.9055	56 Ba 137.34	57 La 138.9055	58 Hf 178.49	59 Ta 180.9478	60 W 183.85	61 Re 186.2	62 Os 190.2	63 Ir 192.22	64 Pt 195.08	65 Au 196.9665	66 Hg 200.59	67 Tl 204.37	68 Pb 207.2	69 Bi 208.9804	70 Po (210)	71 At (210)	72 Rn (222)	
87 Fr (223)	88 Ra (226)	89 Ac (227)	104 (260)	105 (260)														
Lanthanides series																		
	58 Ce 140.12	59 Pr 140.9077	60 Nd 144.24	61 Pm (147)	62 Sm 150.4	63 Eu 151.96	64 Gd 157.25	65 Tb 158.9254	66 Dy 162.50	67 Ho 164.9303	68 Er 167.26	69 Tm 168.9342	70 Yb 173.04	71 Lu 174.967				
Actinides series																		
	90 Th 232.0381	91 Pa 231.0369	92 U 238.0289	93 Np 237.0482	94 Pu (244)	95 Am (243)	96 Cm (247)	97 Bk (247)	98 Cf (251)	99 Es (254)	100 Fm (257)	101 Md (258)	102 No (259)	103 Lr (260)				

Elements carcinogènics constituents de la matèria de l'univers.

TABLE 2.— MOLECULES OBSERVED TO DATE IN THE INTERSTELLAR MEDIUM^a

H₂, CH, CH⁺, CN, CO, CS, OH, SiO, NS, SO, SiS, NO, CO⁺, HCl
 H₂O, H₂S, HCN, HCO⁺, HCO, HNC, HN₂⁺, CCH, OCS, SO₂, HNO, HCS⁺, COH⁺
 NH₃, H₂CO, H₂CS, HNCO, CCCN, HNCS, HCCH, CCO
 CH₄, CH₂CO, CCCCH, H₂CNH, H₂NCN, HCOOH, HC₃N, SiH₄
 CH₃OH, CH₃CN, HCONH₂, CH₃SH, C₂H₄
 CH₃NH₂, CH₃CCH, CH₃CHO, C₂H₃CN, HC₅N
 HCOOCH₃, CH₃CCCN
 CH₃OCH₃, CH₃CH₂OH, HC₇N, CH₃CH₂CN, CH₃CCCH
 HC₉N
 HC₁₁N

^aIncludes IR observations of circumstellar sources (CH₄, C₂H₂, C₂H₄, SiH₄) and a microwave observation (HC₁₁N) of such a source.

Molècules observades en el medi interestel·lar.

aquesta descoberta, el professor Oró ho va plasmar en una frase lapidària: "L'univers és essencialment orgànic". En ser essencialment orgànic, estava destinat absolutament a originar vida. La vida pot estar present en les substàncies orgàniques que existeixen per tot l'univers. I el més curiós és que alguns d'aquests productes són els que es diuen precancerígens, substàncies que poden donar lloc a substàncies cancerígenes mitjançant una activació enzimàtica.

Cal afegir que per anàlisi de Joan Oró s'ha detectat la presència de compostos carcinogènics en meteorits, indicant així que aquestes substàncies ja existien fins i tot abans de la formació del sistema solar. Dintre dels elements que formen el sistema periòdic, l'oxigen ha posseït el paper d'element vital per excel·lència i al mateix temps, és l'agent essencial per activar la carcinogenitat de moltes substàncies.

El professor Oró analitzava, fa uns trenta anys, els meteorits. Precisament vaig estar en aquell moment al laboratori i vaig veure que els meteorits, que són els cossos que ens vénen de fora de l'espai, com ens ha passat enguany amb el famós meteorit que ha caigut a Júpiter, són components de la nebulosa solar, són components dels materials que van formar la Terra. Tant els meteorits com els cometes contenen matèria orgànica; algun dels seus components i també certs metalls són cancerígens.

MAJOR ORGANIC COMPOUNDS REPORTED FROM CARBONACEOUS METEORITES

SATURATED HYDROCARBONS:

N-ALKANES

BRANCHED CHAIN ALKANES

ISOPRENOIDS

CYCLOALKANES

AROMATIC HYDROCARBONS:

ALKYL BENZENES

NAPHTHALENE

ACENAPHTHENES

ACENAPHTHYLENES

PHENANTHRENES, ANTHRACENES

PYRENES

CARBOXYLIC ACIDS:

STRAIGHT-CHAIN FATTY ACIDS

BENZENE CARBOXYLIC ACIDS

HYDROXYBENZOIC ACIDS

HETEROCYCLIC COMPOUNDS:

PYRIMIDINES

PURINES

GUANYLUREA

TRIAZINES

PORPHYRINS

NAGY, 1968

Compostos orgànics trobats en els meteorits.

TABLE 5.—OBSERVED SPECIES IN COMETARY SPECTRA

Organic ^a	Inorganic ^b	Metals ^c	Ions ^d	Dust ^e
C	H	Na	C ⁺	Silicates
C ₂	NH	K	CO ⁺	
C ₃	NH ₂	Ca	CO ₂ ⁺	
CH	O	V	CH ⁺	
CN	OH	Mn	H ₂ O ⁺	
CO	H ₂ O	Fe	OH ⁺	
CS	S	Co	Ca ⁺	
HCN		Ni	N ₂ ⁺	
CH ₃ CN		Cu	CN ⁺	

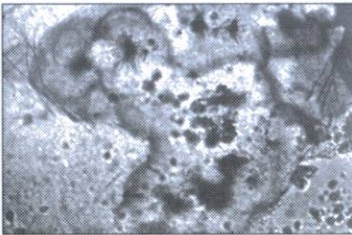
^{a,b}Seen in cometary heads as visual or UV emission lines or bands; except for HCN, CH₃CN, and H₂O, which are seen as pure rotation lines at radio frequencies. Signal-to-noise ratio poor for CH₃CN, very poor for H₂O.

^cSeen as visual lines in semi-Sun-grazing comets only (except Na, which is seen in many comets, even outside 1 AU).

^dSeen as visual or UV lines or bands at onset of plasma tails.

^eSeen as IR emission bands at onset of dust tails.

Compostos trobats en els cometes.

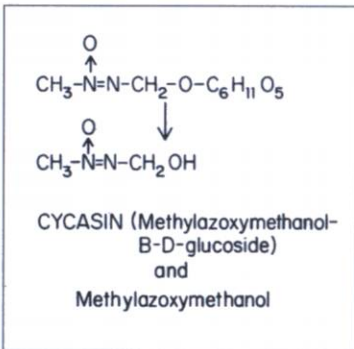

Imatge de la penicil·lina vista al microscopi electrònic.

Fent una mica marxa enrere, hem vist tot el que es produeix fora de l'espai, els materials orgànics han estat els maons en la formació de materials que poden induir al càncer. Però passa una cosa curiosíssima, un descobriment que es feia l'any 1960 a la Universitat de Harvard. Uns científics van investigar que roques primitives de la terra, de fa 3.000 a 3.500 milions d'anys, contien uns microorganismes que són els mateixos que avui dia produeixen antibiòtics com la penicil·lina. Alguns antibiòtics són cancerígens molt potents. Vol dir que, a l'origen de la vida, existien microorganismes que van ser els iniciadors de la vida a la Terra, mitjançant aquest salt

Les substàncies que tenen la propietat de curar càncer i induir càncer es diuen radiomimètiques, és a dir, són similars a raigs X. S'aprofiten les propietats de la radiació, curatives i cancerígenes, com ara les de l'estreptozotocina, que està indicada per al càncer renal. Les altres no són tan utilitzades, són microorganismes que, per fermentació, produeixen la penicil·lina i altres productes antibiòtics.

Fórmula química de la cicasina, carcinogen produït per palmeres existents des de fa 70 milions d'anys fins a l'actualitat.

L'N-òxid azoximetanol és un cas molt especial d'una substància química molt senzilla que es troba en les plantes que es diuen cicadates. Al parc de la Ciutadella i a la plaça de Catalunya de Barcelona hi ha unes palmeres molt petites que creixen molt lentament. Aquest tipus de plantes eren summament abundants fa 70 milions d'anys. Avui dia, el 95% de les plantes que hi han al món són del tipus de les angiospermes, però en temps remot, fa 100 milions d'anys, les que prevalien eren les gimnospermes i la majoria contien substàncies cancerígenes molt potents. Aquestes substàncies quasi no existeixen en les plantes modernes, a penes un 1x1000 de plantes contenen substàncies cancerígenes, i encara són de poca potència: és a dir, la tesi que hem presentat és que tal com es va produir l'evolució, aquest canvi transcendent de passar d'unes plantes que contien uns productes químics cancerígens a unes que no en contien, devia facilitar l'evolució dels mamífers. De la mateixa manera que, fa 70 milions d'anys, l'impacte d'un meteorit va afavorir l'evolució amb la destrucció dels dinosaures, l'eliminació de substàncies tòxiques de les plantes –l'evolució de les plantes que són tòxiques a les que no ho són–, va causar que nosaltres, la humanitat, estiguem aquí.

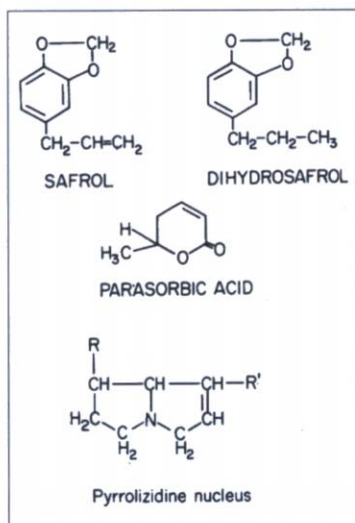

L'aparició i difusió de les noves plantes, les angiospermes, que formen la gran majoria de les plantes actuals, contenen una baixa proporció d'espècies amb productes carcinogenètics de reduïda potencia. Per tant, hom pot afirmar que es va produir una detoxificació de la Natura que ha estat interrompuda per l'adveniment de la revolució industrial des del segle XVIII amb la creixent introducció de productes carcinogenètics, que segons la hipòtesi de Epstein, seria la causa principal de la incidència de càncer.

Es pot afirmar que després es va produir com una mena de detoxificació, de les plantes tòxiques que hi havia es va passar a les no tòxiques, un procés natural en el procés evolutiu propi de la natura, però que ha estat interromput per l'esdeveniment de la revolució industrial i la consegüent producció de contaminants.

La revolució industrial està contaminant l'aire, les aigües, els menjars, i és el que produeix que avui hi hagi, a més del que us he dit, una major longevitat, la gent viu més i estem més exposats que mai a productes cancerígens de tota mena. La radiació, el fumar, certs tipus d'aliments, poden produir càncer.

De les plantes modernes, 1 de cada 1000 conté substàncies que produeixen càncer, però aquest tipus de productes cancerígens que veieu expressats són de reduïda toxicitat, es necessita menjar una gran quantitat d'aquestes coses perquè puguin provocar càncer. Per exemple, les pirrolidines, que és aquesta que es veu aquí, són substàncies que existeixen en les plantes que es diuen compostes, per exemple les mar-

Productes carcinogenètics continguts en plantes de la família compostes.

garides. Es dóna la gran paradoxa que l'oxigen, que és l'element que ens sosté a nosaltres, el 21% que estem respirant ara, el mateix oxigen que ens dóna vida, és l'element indispensable per convertir certes substàncies que són no tòxiques en substàncies tòxiques i cancerígenes.

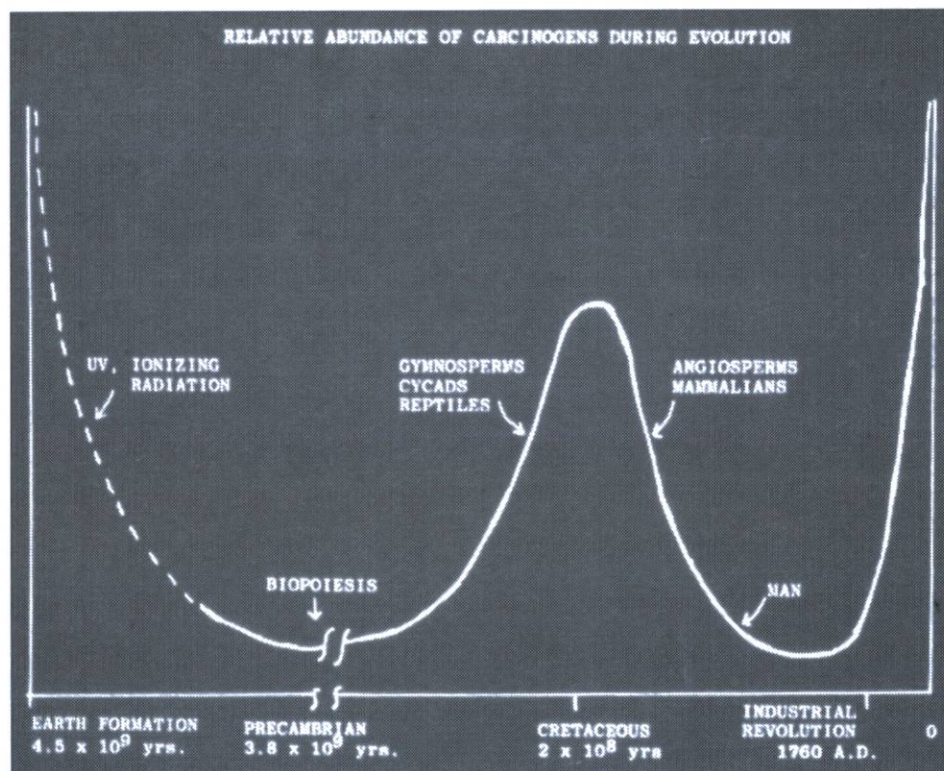
El fum del tabac conté moltes substàncies carcinogèniques del tipus dels hidrocarburs aromàtics insaturats, que necessiten una oxidació per exercir la seva activitat. Aquesta oxidació enzimàtica es produeix al fetge, on forma un diol, una parella de grups OH- que són molt reactives i que són el que es diu carcinogen immediat.

El Sol que ens il·lumina i ens dóna la vida a la Terra està majorment compost d'hidrogen; aquest hidrogen s'està consumint en la quantitat de 5 milions de tones per segon i es converteix en heli, i produeix aquesta energia que incideix en el nostre sistema solar. El Sol necessita carbó i nitrogen per convertir l'hidrogen; és la paradoxa, els mateixos elements que poden originar la vida per un cantó, com són el carbó, l'hidrogen i el nitrogen, per l'altre, quan es tracta del Sol, en el que es diu el cicle solar, es necessiten com a elements catalítics per produir aquesta reacció atòmica.

Durant el període Mesozoic, la Terra contenia una densa flora. No sé si vosaltres col·leccioneu fòssils, però si examineu el carbó mineral, fixeu-vos que hi ha fulles de planta; al carbó es troben fulles de plantes, el petroli també s'ha originat majorment de restes d'animals, d'organismes, etc.

Vaig anar al Museu d'història natural de Nova York. Em van deixar uns llibres magnífics que es van fer fa uns 100 anys. Exploradors americans

que havien anat a la part de Dakota del Sud van desenterrar una sèrie de fòssils d'animals i van observar que ja tenien càncer ossi, és a dir, que fa 70/80 milions d'anys existia el càncer. Més recentment, s'ha donat un cas més interessant; Zimmerman, un investigador americà, mentre feia autòpsies de mòmies d'Egipte, del Perú i de cadàvers congelats a Alaska, va trobar que aquestes persones no tenien càncer de pulmó. Per què? Perquè tenien una alimentació sana, no tenien la contaminació que patim nosaltres, ni fumaven.

Abundància relativa dels carcinògens durant l'evolució.

GEOLOGICAL EVIDENCES OF PALEOPATHOLOGY					
YEARS B. P. x 10 ⁶	ERAS	PERIODS	MAIN ANIMAL GROUPS	MAIN FLORA	FINDINGS OF PALEOPATHOLOGY
62	CENOZOIC	QUATERNARY	MAN	ANGIOSPERMS	ABUNDANT LESIONS IN FOSSIL MAN; OSTEOSARCOMAS. NUMEROUS DISEASES
		TERTIARY			
250	MESOZOIC	CRETACEOUS	MAMMALS		LESIONS IN BONES OF MOSASAURS, PLESIOSAURS, DINOSAURS AND OTHERS SIMILAR TO HEMANGIOMAS, NECROSIS AND OSTEOMAS
		JURASSIC	REPTILES	CYCADS	
		TRIASSIC			
600	PALEOZOIC	PERMIAN		GYMNOSPERMS	NO EVIDENCE OF DISEASES
		CARBONIFEROUS	AMPHIBIANS		
		DEVONIAN	FISHES	FERNS	
		SILURIAN			
		CARBONIFEROUS			
600	PRECAMBRIAN	PROTEROZOIC	PRIMITIVE INVERTEBRATES	ALGAE	
		ARCHEOZOIC		BACTERIA, ACTINOMYCETALES	
3,800					

(ADAPTED FROM D. BROTHMELL AND R. L. MIDDLE (1968))

Evidències geològiques de paleontologia.

SYNOPSIS OF THE OCCURRENCE OF MUTAGENS AND CARCINOGENS DURING COSMIC AND PLANETARY EVOLUTION			
LOCALE/ EVENT	YEARS (B.P.)	AGENT	SUBSTRATE
INTERSTELLAR MATTER		FORMALDEHYDE, NITROXYL, METHANEIMINE	-----
METEORITES	4.5×10^9	BENZENE, FORMALDEHYDE, POLYCYCLIC AROMATIC HYDROCARBONS, CYANURIC ACID	-----
PREBIOTIC EARTH	4.5×10^9	RADIOISOTOPES, ULTRAVIOLET RADIATION, HYDRAZINE, HYDROXYLAMINE, PURINE PRECURSORS	-----
PRECAMBRIAN ENVIRONMENT	3.8×10^9	SECONDARY METABOLITES (ANTIBIOTICS) POLYCYCLIC HYDROCARBONS (FROM VOLCANIC ACTIVITY)	-----
MESOZOIC FLORA	4×10^8	TOXIC PRODUCTS IN FERNS, CYCADS, FUNGI	REPTILES
MODERN ANGIOSPERMS	1.5×10^8	SAPROL, FLAVONES	MAMMALIANS
INDUSTRIAL REVOLUTION	1760 (A.D.)	METALS, ASBESTOS, AROMATIC AMINES, ALKYLATING AGENTS, NITROSAMINES, POLYCYCLIC HYDROCARBONS, RADIATION	MAN

Incidència de mutàgens i carcinògens durant l'evolució còsmica i planetària.

Dins del nostre procés evolutiu, fa 450 milions d'anys va aparèixer un virus que va atacar una cèl·lula normal i hi va introduir un oncogen. L'oncogen és un gen que pot induir càncer; tots els éssers vertebrats tenim uns gens amb la capacitat de produir càncer per una radiació, un producte químic o per efectes genètics.

L'ésser humà és suficientment resistent al càncer, perquè el 85% de la gent no mor de càncer, només ho fa el 15%. Malgrat que tots tenim aquest marcador, el gen espera una ocasió, sigui el fum de tabac, sigui una radiació, sigui una alimentació excessiva, o altres, per destapar-se i iniciar el procés de cancerogènesi.

Finalment, com a resum del que estic dient, la natura no és gens benigna, ja que conté l'enemic, aquest gen que produeix càncer.

La Natura no és benigna: la majoria dels elements de l'univers són carcinogènics per si mateix o en combinació. La detecció en l'espai interestel·lar i en meteorits de substàncies carcinogèniques, l'aparició durant el Paleozoic d'oncògens en els vertebrats i l'existència en la flora primitiva d'agents carcinogènics, indiquen que el càncer no és una malaltia de la civilització com pretenen diversos investigadors, sinó que llur presència és ubiqua i de remota existència.

Es pot deduir que pel fet que els elements cancerígens existeixen en major nombre que els no cancerígens, el procés cancerigen seria intrínsec a la matèria: la matèria porta en si el procés del càncer, que indica la seva remota existència i origen còsmic.

Pel que precedeix, hom pot formular una hipòtesi segons la qual, la primera cèl.lula cancerosa s'hauria originat en el Mesozoic degut a l'aparició dels oncògens i l'abundància de carcinògens en el regne vegetal. Per altra banda, l'aparició d'oncògens fa uns 400 milions d'anys ajudaria a confirmar aquesta hipòtesi. Hom pot deduir, que degut al fet que els elements carcinogènics existeixen en major nombre que els biogènics, el proces de carcinogènesi seria intrínsec a la matèria, i que la presència de carcinògens en l'espai exterior (meteorits, intergalàxia) indica la remota existència, origen còsmic, i l'ubiquïtat dels agents inductors de càncer.

Facultat de medicina de Tampa.

Departament de recerca sobre el càncer situat al costat de la facultat de medicina de Tampa.

Voldria, com a epíleg, contar una anècdota. Els rectors de les universitats de Barcelona i València van venir fa uns anys a un congrés de la Societat Catalano-Americana, NACS (North American Catalan Society), a la Universitat de Tampa, i els vaig dir: "Us vull ensenyar un edifici que està fet de fum i cendra". "Construït amb cendra? com pot ser?" "És així i és magnífic, va guanyar el primer premi d'arquitectura de l'any 1986". L'explicació és la següent: a l'equivalent del Sr. Xicoy, que és el president del Parlament de Catalunya, al president del Parlament de Florida se li van morir tres amics de càncer de pulmó per ser fumadors empedreïts. Va augmentar la taxa sobre les cigarretes i amb els milions que en va treure va construir un gran edifici. Això és molt curiós, molt americà, ho han fet en més d'un lloc, s'estila molt crear centres d'investigació i tractament de càncer augmentant els impostos sobre el tabac.

Tobacco Tax Financing New Cancer Institute in Florida

By DUDLEY CLENDINEN

Special to The New York Times

TAMPA, Fla., Dec. 3 — In the mid-1970's, Joseph Lumia, a prominent young accountant and civic leader here, developed cancer and slowly, painfully, began to die. He was the close friend and campaign treasurer for a State Representative from Tampa named H. Lee Moffitt. "I saw the anguish and deterioration, and the pain he endured," Mr. Moffitt said. "It hit me very hard."

Then George Edgecomb, a young attorney, the first black judge in this county, and a friend of Mr. Moffitt's

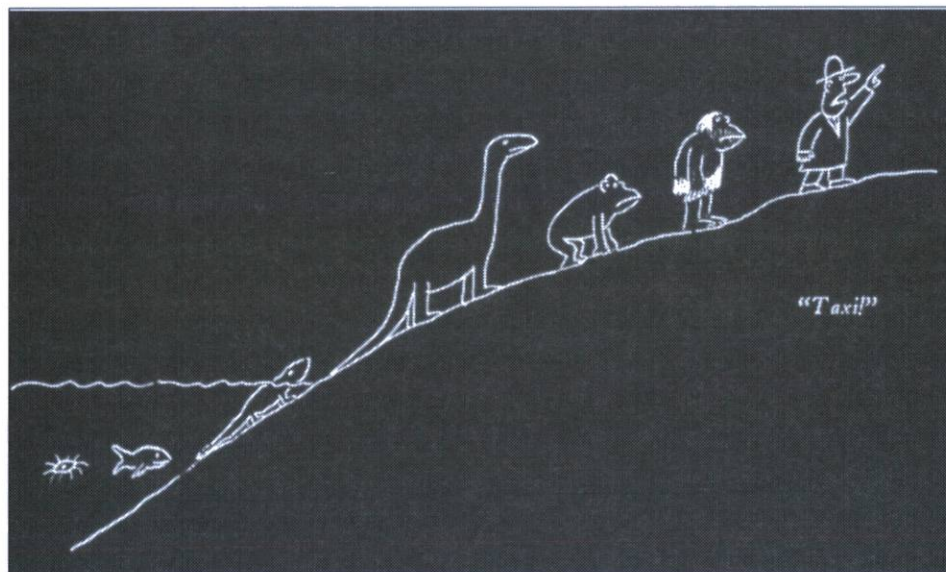
Its chief proponent was hit 'very hard' by the deaths of three friends from the disease.

from Big Brother work, developed cancer and began to die. Then the young woman who was Mr. Moffitt's legislative aide, a gospel-singing Baptist from Mississippi, developed cancer and began to die. All three of them died, and Mr. Moffitt became possessed of the feeling that something had to be done.

In 1981, he gained the power to do it. He was designated Speaker of the Florida House of Representatives, which writes the budget in the state with one of the highest cancer death rates in the nation. And so last month, the 162-bed H. Lee Moffitt Cancer Center and Research Institute opened its doors on the University of South Florida campus here, in a new building designed to reflect the needs and feelings of the patients it serves.

It is the first free-standing cancer treatment and research center authorized by the State of Florida. It is the only such institute in the nation directly financed by a tax on tobacco, and its establishment, its funding and its architecture all represent instruction in breaking new ground

La creació d'una nova taxa sobre el tabac finança un nou Centre de recerca del càncer a Florida.

Darrera anècdota sobre el procés evolutiu.

Il·lusió 1 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys de justícia i dret a Andorra

- 11 d'octubre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Jordi Jordana

▲ Currículum

- Nascut a Canillo.
- Es va llicenciar en dret a la Universitat de Barcelona l'any 1985.
- Va ser secretari del Jutjat d'Apel·lacions i el Tribunal de Corts del 1982 al 1986.
- L'any 1986 va ser nomenat batlle del Copríncep francès, un dels primers batlles amb carrera universitària.
- Des del primer de gener de 1994 és el president de la Batllia d'Andorra.

Presentació

La conferència que a continuació ofereixo tracta de la justícia i el dret al Principat d'Andorra dels darrers deu anys. El *dret* ha estat definit com el conjunt de normes vigents en una comunitat i que afecten els diferents sectors de les relacions jurídiques (mercantils, civils administratives etc.) i la *justícia* s'utilitza sovint per a referir-se a un valor que distingeix allò que es considera just del que és injust. La relació entre ambdós conceptes és que la finalitat que hi ha darrere del dret és servir a l'ideal de justícia que en cada moment es considera apte per a la comunitat a la qual va destinada i, en definitiva, la justícia, com a activitat humana, no es més que l'aplicació del dret, conclusió que obeeix principalment a criteris de seguretat jurídica i d'igualtat davant la llei.

Dic això perquè sovint la *legalitat* pot no coincidir (cas Nècora) exactament amb el que es considera més o menys just o injust, sobretot si es té en compte que la legalitat depèn de la llei escrita i del fet que se'n faci una aplicació correcta; mentre que la *justícia*, com a valor, depèn de criteris subjectius, de sentiments favorables o desfavorables de la realitat que ens envolta i, fins i tot, d'apassionaments per censurar o defensar uns determinats fets; i el jutge, complint la seva missió, s'ha de basar en criteris objectius, amb l'equitat i els marges de valoració que la pròpia llei li permeten, però sense que es deixi guiar pels seus propis sentiments o per elements externs. Això és essencialment vàlid en una societat que modifica ràpidament l'escala de valors i de conductes, i en la qual normalment la llei no es modifica al ritme necessari per regular els nous conflictes que els canvis necessàriament comporten.

L'*activitat jurisdiccional* que té per missió aplicar i fer complir la llei es realitza a través de quatre grans àmbits d'actuació, que són el marc institucional, que defineix el poder judicial enfront dels restants poders estatals; el marc funcional, que regula l'estructura, composició i funcionament dels tribunals; el dret material, format pel conjunt de normes utilitzades pels jutges per resoldre els conflictes que sotmeten al seu coneixement, i el dret processal, que preveu els procediments aplicables.

Certament, en els darrers deu anys s'han produït canvis i modificacions importants en tots aquests aspectes al Principat d'Andorra, encara que en diferent proporció quantitativa i a diferent ritme temporal: mentre que els *marcs institucional i funcional* han sofert una transformació radical i sobtada amb l'aprovació de la Constitució i l'aplicació posterior de la Llei qualificada de la justícia, el *dret material i el processal* han experimentat canvis menys dràstics, més progressius i adaptats al moment concret de la realitat quan el legislador ha pensat que era necessari modificar determinats aspectes de l'ordenament jurídic; tot això sense oblidar que el conjunt de conflictes i situacions sotmeses als coneixements dels tribunals són

conseqüència directa de l'evolució social i econòmica que tota societat experimenta i que a Andorra s'ha fet especialment rellevant pel creixement constant dels sectors turístics i de serveis, que han abocat el país a un mercantilisme creixent ben diferent dels sectors primaris en què tradicionalment s'havia basat la seva economia.

El marc institucional

L'aprovació de la Constitució per referèndum el dia 14 de març de 1993 és un moment històric d'Andorra, que si bé no representa una ruptura amb el passat, sí que permet diferenciar-lo clarament del present; i el passat arrenca dels *Pariatges* de 1278 i 1288, que com a textos inicials més rellevants van configurar l'Estat andorrà amb dos coprínceps sobirans als quals corresponia el poder judicial, tant pel que respectava a la funció pròpiament jurisdiccional com a les facultats legislatives; aquest *poder sobirà* dels coprínceps s'ha mantingut essencialment invariable durant vuit segles i n'ha derivat el nomenament de batlles i magistrats, prerrogatives en matèria d'ordre públic, la més visible de les quals era el comandament de la policia tant en matèria judicial com governativa, la possibilitat d'acudir en queixa davant dels delegats permanents contra reglamentacions i ordinations dictades pel Consell General, i la possibilitat de recórrer davant els mateixos delegats permanents contra actes administratius dictats pels comuns o el mateix Govern.

Aquestes prerrogatives, entre altres dels coprínceps i dels seus serveis, unides a la facultat de legislar, comportaven *confusions* dels diferents poders, ja que una mateixa autoritat podia actuar al mateix temps com a titular de funcions executives, legislatives o judicials, confusió que arribava fins i tot als mateixos *batlles* que, a més de jutges de primera instància i instrucció, podien actuar també en matèries governatives i d'ordre públic com a delegats dels veguers.

Aquest sistema institucional peculiar va començar a ser qüestionat per part de la població andorrana a partir de l'any 75, en què ja es demanava una reforma de les institucions, i la necessitat de canvi va ser cada vegada més patent a partir d'aquell moment, i sobretot durant els darrers deu anys. La inadequació de l'estructura institucional del país va ser també objecte de debat en organismes internacionals, fins que després de múltiples vicissituds es creà, farà uns tres anys, una comissió tripartida amb representants del Consell i dels Coprínceps, que van elaborar un text constitucional consensuat inspirat en la clàssica doctrina de separació de poders legislatiu, executiu i judicial. Amb tot, malgrat les limitacions i inadequacions d'aquell sistema, *l'activitat jurisdiccional va complir amb la missió pròpia de qualsevol Estat avançat*; la seva independència, que formalment podia ser discutida, no deixava de ser una independència real en el moment de prendre decisions i de dictar les resolucions escaients, tenint únicament per guia la llei aplicable, de manera que la credibilitat i

objectivitat de l'administració de justícia i d'aquells que la impartien no pot ser posada en dubte de manera generalitzada basant-se en un sistema institucional no adaptable a les teories modernes del dret públic.

Els *principis proclamats en la Constitució* han suposat una *renovació absoluta del sistema tradicional*: la sobirania resideix en el poble andorrà, que l'exerceix per mitjà de les diferents classes de participació i de les institucions que estableix la Constitució. Els coprínceps queden també sotmesos a la Constitució en l'exercici de les seves funcions, i pel que fa a la justícia, es defineix com una organització única, administrada en nom del poble andorrà per jutges independents, inamovibles, sotmesos únicament a la Constitució i a la llei en l'àmbit de les seves funcions jurisdiccionals. Pel que fa a aquells aspectes no pròpiament jurisdiccionals, com les tasques de representació, govern i administració de l'organització judicial, queden atribuïdes al Consell Superior de la Justícia.

L'*aplicació d'aquestes normes fonamentals* va tenir com a *primera conseqüència* de caràcter pràctic el Decret de Govern del 9 de juny de 1993, pel qual quedaven sota l'autoritat directa del cap de Govern totes les competències en matèria d'ordre públic, el cos de policia i el centre de detenció, i es reservava únicament als jutges la direcció de la policia en matèria judicial, que comparteixen amb el ministeri fiscal, i s'ha de recalcar que el cos de policia assumeix ambdues funcions judicials i governatives sense necessitat de crear cossos separats.

El marc funcional

És, doncs, a partir d'aquella data que el poder judicial va quedar destinat a complir funcions pròpiament jurisdiccionals, i, respecte al marc funcional, l'*estructura, composició i funcionament dels tribunals* es va veure àmpliament afectat pel nou marc institucional i jurídic; el nomenament tradicional dels batlles pel copríncep respectiu pel sistema de la setena va quedar definitivament derogat, de la mateixa manera que van desaparèixer els nomenaments alternatius dels coprínceps, del fiscal i del jutge d'apel·lacions que presidia també el Tribunal de Corts; el pas del temps i l'increment de causes penals havia fet necessari crear un tribunal específic per jutjar els delictes menors, mentre que el dret al recurs en tota classe de processos penals va fer necessari crear l'any 1990 el Tribunal Superior de Corts per resoldre en segona instància les apel·lacions contra sentència del Tribunal de Corts; tots aquests tribunals, juntament amb els tres graus de jurisdicció en l'àmbit civil i els tribunals instaurats l'any 1991 de la jurisdicció administrativa i fiscal, configuraven un sistema judicial força complex i en alguns aspectes disgregat.

La Constitució i la Llei qualificada de la justícia han suposat la unificació i la *fusió* de tots aquells tribunals en dos graus de jurisdicció en tots els àmbits, *civil, penal i*

administratiu. La *Batllia d'Andorra* és la jurisdicció de primera instància i instrucció en tots els àmbits jurisdiccionals i és competent per jutjar tots els afers contenciosos a excepció dels delictes majors en matèria penal; exerceix també la jurisdicció voluntària i li competeix també la tramitació i resolució dels procediments urgents i preferents fixats en els articles 9 i 41 de la Constitució; l'augment del nombre de batlles és, doncs, plenament justificat si es té en compte que la Batllia absorbeix gran part de l'activitat jurisdiccional que es realitza al país. El *Tribunal de Corts* jutja en primera instància els delictes menors i en grau d'apel·lació les resolucions dictades pels batlles en matèria de contravencions penals i delictes menors. Finalment, el *tribunal superior de justícia*, dividit en tres sales, és competent per jutjar tots els recursos interposats contra resolucions adoptades en primera instància per la Batllia en matèria civil i administrativa i, en matèria penal, pel Tribunal de Corts.

Juntament amb les anteriors característiques de l'organització i estructura dels tribunals, s'han de destacar algunes *notes respecte al seu funcionament*, que han suposat una transformació important: enfront de la possibilitat d'*escollir* batlle i d'acudir en tercera sala al Tribunal Superior de la Mitra o de Perpinyà que elegien els litigants en matèria civil, s'ha passat a un sistema de designació del jutge competent per mitjà d'un *tom* prèviament establert, i si a aquest sistema, s'hi afegeix que segons la Llei qualificada de la justícia el càrrec de batlle i magistrat és incompatible amb qualsevol forma d'*assessorament* jurídic, aplicant literalment aquest principi queda eliminada no solament la possibilitat d'*escollir* batlle sinó fins i tot la possibilitat de consultar-lo prèviament al començament de qualsevol procediment: la diferència entre un i altre sistema és clara i afecta principalment el *paper que el batlle ha de tenir*, enfront el batlle tradicional, accessible, la intervenció del qual se sol·licitava sovint per resoldre conflictes sense necessitat d'acudir a un procés, es tendeix a un batlle més tècnic, la missió del qual és resoldre els assumptes que se li plantegen a partir de les al·legacions de les parts i de les proves practicades en el marc d'un procediment, i anirà quedant progressivament minimitzada la seva condició d'home bo o de mitjancer que tradicionalment havia tingut. La diferència també té una *altra lectura* de caràcter històric: abans el súbdit acudia a la justícia del copríncep amb qui més confiança tenia o que més convenient li podia semblar, mentre que amb el nou sistema els ciutadans acudeixen a l'administració de justícia com a servei públic únic.

El dret material i processal

Com he dit anteriorment, el dret material i el processal durant els darrers deu anys no han tingut la mateixa transformació ni quant a la seva extensió ni tampoc pel que fa al ritme amb què s'ha produït. El dret vigent, particularment en matèria *civil*, és encara avui dia el que va ser definit pel *Manual Digest* quan indica que el

jutge ha d'observar el *dret comú*, que és el que s'observa a les Valls d'Andorra, menys en aquelles qüestions en què és derogat per alguna llei pàtria o contrària consuetud, que han de ser aplicades amb prioritat, i s'ha d'incloure en el concepte de llei pàtria el dret català anterior a la promulgació del Decret de Nova Planta a l'any 1704; així doncs, les sentències pronunciades pels tribunals andorrans continuen fonamentant-se en els usos i costums del Principat d'Andorra, en el dret romà i el canònic, essent escasses les modificacions legals en qüestions civils; s'ha de citar, per la seva importància, la *Llei de 31 de juliol de 1989 sobre reforma del dret de successions*, que estableix l'usdefruit vidual al consort sobrevivent i la *Llei d'arrendament de finques urbanes de data 3 de setembre de 1993*. Ambdues lleis mereixen un especial comentari per tal com representen adaptacions puntuals de les normes de dret civil promulgades, la primera, pels delegats permanents com a poder legislatiu en l'anterior marc institucional, i la segona, pel Consell General com a parlament en l'actual Estat constitucional.

El *dret penal* no ha quedat apartat en la darrera dècada de reformes importants; l'ordenament penal del Principat s'havia basat principalment en la jurisprudència del Tribunal de Corts, i es procedia progressivament a la tipificació de certs delictes de caràcter específic, com els referits a la conducció sota la influència de begudes alcohòliques, protecció penal del xec o defraudació de la propietat literària o artística; totes aquestes disposicions eren regulacions fragmentàries del dret penal que, juntament amb el codi de delictes menors i contravencions penals, constituïren l'antecedent immediat del Codi Penal promulgat pels veguers, especialment facultats pels coprínceps en data 11 de juliol de 1990: aquest text significa un pas decisiu cap a la *sistematització i codificació* del dret penal, i complia un requisit bàsic pel que fa al *principi de legalitat*, segons el qual no existeix delicte sense que prèviament la llei tipifiqui les conductes delictives i les penes aplicables. S'ha de dir igualment que l'esmentat Codi Penal va ser *innovador* en determinades matèries com ara la *tipificació dels delictes informàtics*, *l'incompliment de deures familiars*, *principalment referits a l'impagament de les pensions alimentàries*, o el *delicte ecològic*, encara que alguns d'aquests delictes no han estat objecte encara d'interpretació suficient per part dels tribunals penals. S'ha d'assenyalar igualment que el Codi Penal tipifica diverses formes modernes de delinqüència, la més rellevant de les quals va ser el *blanqueig de diners* procedent d'activitats il·lícites, principalment del tràfic de drogues, que mereix un ampli examen en els articles 145 i següents.

Les normes de dret administratiu van quedar completades amb la promulgació del codi de l'administració el març de 1989 i la posterior instauració de la jurisdicció administrativa i fiscal per llei dels delegats permanents de 15 de novembre de 1989, dret que té per missió regular els actes administratius i resoldre els conflictes sorgits entre l'administració i l'administrat, i que va suposar igualment un precedent impor-

tant de la separació de poders i una transformació del que fins aquell moment s'havia practicat al país en aquesta matèria, tant pel que fa als usos i costums que tradicionalment s'havien aplicat com als nous tribunals competents en aquests conflictes, que actualment són una part més de l'estructura judicial del país, tant pel que fa a la primera instància de la Batllia com al tribunal superior de justícia.

Els *procediments civils* aplicables van ser objecte d'una adaptació significativa durant l'any 1986, en què a part del tradicional procediment ordinari per a reclamacions de major quantia o quantia indeterminada es regulà novament el procediment abreujat i es creà un procediment de mínima quantia simple i àgil per a reclamacions de petites quantitats. Va ser també aquell any que es reconegueren les *funcions del Col·legi d'Advocats* i se n'establí la *intervenció obligatòria en els procediments civils*, i es reconegué la *defensa d'ofici* als qui ho sol·licitaren, prèvia declaració de pobresa i insolvència per part del batlle.

Especial atenció mereixen els *drets fonamentals* de la persona reconeguts en la Declaració Universal dels Drets de l'Home del 10 de desembre de 1948 que, en part, han propiciat les reformes introduïdes al país durant la darrera dècada: el decret de modificació del Codi de Procediment Penal de 16 de febrer de 1989 ja feia esment, en la seva exposició, de motius que es *consolidaven i s'augmentaven* substancialment el *nombre de garanties de la persona detinguda* o inculpada, i s'evitava qualsevol mesura que pogués estimar-se que no s'ajustava als principis que regeixen els ordenaments moderns i en especial les normes que emparen els drets de la persona, i se citava, com a més significatives, la *reducció dels terminis establerts per decretar acte de processament* i els *límits imposats al període de presó preventiva o a la incomunicació*.

Per *Llei dels Delegats Permanents de 29 de març del 1989* s'incorporaren aquells drets fonamentals a l'Ordenament Jurídic Andorrà i es va manifestar en l'exposició de motius que, malgrat ser ja reconeguts pels Usos i Costums aquells drets i reconeguts pel propi Consell General l'any 1978, es creia convenient inserir-los en les tècniques modernes d'expressió i de protecció jurídica.

La *Constitució*, en el capítol III del Títol II, fa una enumeració detallada dels drets fonamentals de la persona i de les llibertats públiques, contràriament a algunes tesis que s'havien sostingut en el sentit de fer-ne una remissió general a la Declaració Universal sense necessitat de detallar-los, i *en garanteix l'efectivitat*, d'una part, amb la possibilitat de ser invocats directament davant dels tribunals a títol de dret directament aplicable i, de l'altra, amb l'elaboració de *procediments urgents i preferents* regulats en la llei T. de P. J. ja sigui amb la finalitat que un òrgan judicial es pronunciï sobre la legalitat d'una detenció en el termini de 24 hores o amb la finalitat que es garanteixin aquells drets o es faci cessar la situació il·lícita, procediment aquest darrer que se segueix en dues instàncies amb un termini de resolució no superior a

dos mesos, recursos que juntament amb el d'empara davant del Tribunal Constitucional completen un sistema de garantia eficaç de protecció dels drets fonamentals, i més tenint present la recent *incorporació al Tribunal Europeu de Drets Humans amb seu a Estrasburg*.

Malgrat tot, s'ha de remarcar que durant el present any 1994, dels anteriors recursos contra drets fonamentals, únicament se n'han interposat dos.

Amb aquesta exposició he intentat resumir l'experiència judicial viscuda durant els darrers deu anys des dels diferents àmbits que afecten l'administració de justícia. Ha estat una dècada amb nombroses modificacions legislatives i profundes transformacions del marc institucional i jurídic del Principat. El nou model judicial ha començat a funcionar a partir del primer de gener de 1994 amb una nova estructura dels tribunals en aplicació del que preveu la Constitució i, més concretament, la Llei qualificada de la justícia, que s'ha denominat correntment com de *transició de l'antic al nou sistema*. Aquesta transició no ha provocat cap problema insuperable, però cal dir també que no ha estat —ni és encara— fàcil ni senzilla i que ha plantejat diferents dificultats d'ordre pràctic, a més dels previsibles canvis de procediments i funcionament dels tribunals derivats de la nova regulació i dels dubtes que s'han pogut plantejar a causa del nou marc jurídic, ja que s'ha hagut de fer front a la unificació dels anteriors tribunals, trasllat a les noves dependències i assignació dels mitjans materials i humans necessaris. En aquest sentit, s'ha d'afirmar clarament que els temes relatius a la infraestructura, funcionament i gestió de l'administració de justícia no poden ser tractats ni resolts com un departament més de l'administració de l'Estat. La missió específica que el poder judicial té encomanada exigeix que els tribunals tinguin un interlocutor vàlid que, salvats els controls escaients, no impliqui cap subordinació als restants poders de l'Estat; en aquest aspecte s'ha de remarcar que la Constitució atribueix al Consell Superior de la Justícia les funcions de representació, govern i administració de l'organització judicial.

D'aquestes qüestions, en depèn també la independència de la justícia en el seu sentit més ampli; i el detallat règim de responsabilitats civils, penals i disciplinàries del conjunt de magistrats i de batlles mereix com a contrapartida la confiança necessària perquè l'activitat jurisdiccional es pugui complir amb plenitud i normalitat.

Els propers deu anys no comportaran canvis ni modificacions tan profundes de l'organització judicial però tindran especial importància quant a la interpretació i fixació del dret que correspon al model d'Estat derivat de la Constitució i dels principis que conté, amb la finalitat de crear un sistema judicial eficaç que redundi en benefici de la societat andorrana a la qual va destinat.

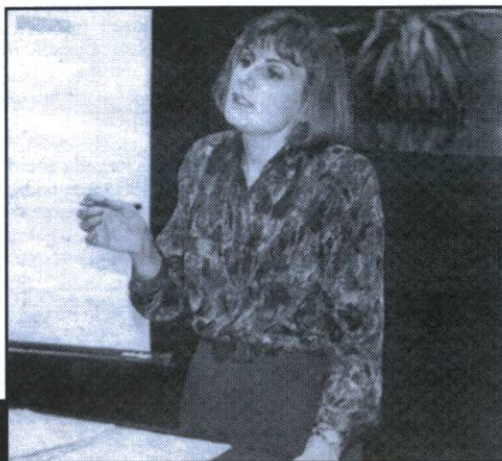

Il·lustració 2 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys de genètica i evolució

- 20 d'octubre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Pilar Aluja

▲ Currículum

Graduada en Ciències per la UAB.

Doctora en biologia (antropologia)

Professora titular d'antropologia/biologia humana de la UAB

Actualment, és directora de la Unitat d'Antropologia. Facultat de Ciències de la UAB.

Professora a segon cicle de la llicenciatura de biologia i als programes de màstratge d'especialització professional de biologia humana (UAB), màstratge europeu i programa de doctorat.

Membre de les institucions següents:

–Institució Catalana d'Història Natural

–Societat Espanyola d'Antropologia Biològica

–European Anthropological Association

–Societat Catalana de biologia, i actualment vocal de recerca d'aquesta societat.

Investigació bàsicament en el camp de la immunohematologia aplicada a la genètica de poblacions humanes; concretament, estudi del polimorfisme de les poblacions humanes, amb un especial interès per les poblacions del Pirineu d'ambdós vessants. També ha treballat en l'estructura i l'evolució de les poblacions pirinenques mitjançant estudis de consanguinitat i mobilitat matrimonial, i també en la confrontació d'elements etnolingüístics. En tots dos casos, i a fi d'incorporar l'estudi d'ambdós vessants, col·labora des de fa uns anys amb grups francesos, principalment de les universitats d'Ais de Provença i Tolosa.

Introducció

Els avenços en genètica que s'han fet en aquests deu darrers anys van molt lligats als descobriments científics que han tingut lloc en altres àrees de la biologia, concretament en el camp de la biologia molecular i de l'enginyeria genètica.

En aquest breu comentari només se citaran aquells progressos relacionats amb la genètica de poblacions humanes i la seva aplicació en els aspectes mèdics i poblacionals, començant per recordar alguns conceptes bàsics que introduiran el tema.

Com ja és sabut, en els éssers vius la informació genètica la porten unes molècules anomenades àcids nucleics, concretament en l'home és l'àcid desoxiribonucleic, més conegut com ADN o DNA, que està constituït per una doble cadena d'unes unitats discretes anomenades nucleòtids.

La major part de l'ADN humà és en el nucli de la cèl·lula i fa uns dos metres de llargada. Considerant que l'home té tres bilions de cèl·lules, resulta que en el nostre organisme existeixen sis bilions de metres d'ADN nuclear que representen uns 3.000×10^9 nucleòtids

Quan una cèl·lula somàtica ha de dividir-se, aquests dos metres d'ADN cel·lular es fragmenten en trossets, són els anomenats cromosomes, que es van descriure ja fa més de cent anys. L'home en té 46, 23 de procedència paterna i 23 de materna.

Doncs bé, durant el procés de divisió cel·lular, en un estadi anomenat metafase, els cromosomes agafen forma de X si el centròmer (regió cromosòmica implicada en la correcta segregació del nombre de cromosomes de la cèl·lula mare a les dues cèl·lules filles resultants) està en posició central, o de V si el centròmer és en un dels extrems. La mida global de cada cromosoma, la situació del centròmer i la proporció dels braços superiors o curts (p) i inferiors o llargs (q) serveixen per ordenar els cromosomes en set grups, i constitueixen el cariotip (fig. 1).

Dels 23 parells de cromosomes (genoma haploide), 22 són autosomes i no varien depenent del sexe de l'individu. L'altre és el parell de cromosomes sexuals que es diferencia segons es tracti d'un home (XY) o d'una dona (XX) (fig. 2).

La informació genètica dels cromosomes s'organitza en unitats anomenades gens que no són res més que petits, molt petits, fragments d'ADN. De fet, la localització i l'estudi d'un gen humà dins del conjunt del genoma correspondria en proporció a la mida d'un petit insecte comparat amb l'alçada de l'Everest.

Fins fa uns anys, es creia que tota la seqüència de nucleòtids d'un gen era utilitzada per sintetitzar una proteïna, però actualment no és tan clar ja que les seqüències del cromosoma que porten informació útil per codificar una proteïna (exons) estan separades per unes seqüències de funció mal coneguda (introns) i el seu nombre varia segons la molècula formada. Per exemple, les molècules de les globines

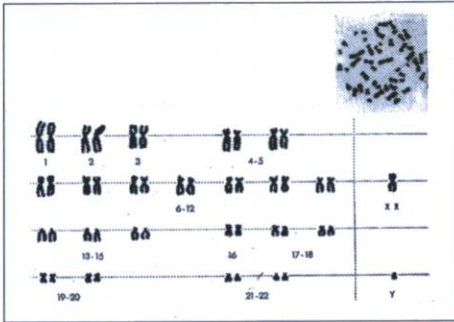

Fig. 1.- A la part superior dreta s'observa l'aspecte d'una metafase masculina. A la part inferior es pot veure el cariotip del mateix individu (46,XY) amb els cromosomes ordenats en 7 grups: A (1-3), B (4-5), C (6-12), D (13-15), E (16-18), F (19-20), G (21-22). El parell sexual (XY) apareix a banda, però de fet el cromosoma X s'inclou dins el grup C i l'Y en el G.

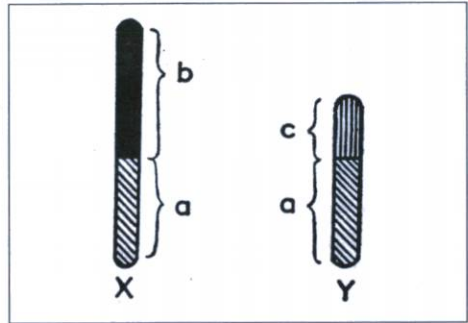

Fig. 2.- Diagrama esquemàtic dels cromosomes sexuals X i Y. La part homòloga d'ambdós cromosomes està indicada amb la lletra a. Les fraccions diferencials són b i c.

humanes estan formades a partir de 2 exons, mentre que en la síntesi del col·lagen alfa n'hi intervenen més de 50.

A més, hi ha fragments d'ADN que són repetits molts cops en el genoma humà. Un exemple és l'anomenada seqüència Alu de l'ADN (fragment altament repetitiu) que en l'home es troba repetit entre 300.000 i 500.000 vegades per genoma haploide (Strickberger, 1988).

En canvi, els mitocondris (òrgans citoplasmàtics amb genoma autònom del genoma nuclear) presenten un ADN (anomenat mt-ADN) que no sol tenir aquest tipus de seqüències repetides, ni del tipus intró, i les regions intragèniques acostumen a tenir més de 10 parells de bases. De fet, dels 16.569 parells de bases que té l'mt-ADN, només un 7% de seqüències són no codificadores, davant el més del 95% de l'ADN nuclear. Per tant, aquest genoma es caracteritza per una gran economia d'organització (Anderson et al., 1981).

Tècniques habitualment emprades en genètica molecular

Desxifrar la informació que conté un determinat fragment d'ADN, sigui genòmic o mitocondrial, només es pot aconseguir a través de les tècniques emprades per la biologia molecular. Així, per exemple, es coneix perfectament l'organització del genoma mitocondrial humà, el qual presenta un elevat grau de polimorfisme (variants alternatives d'un mateix gen -al·lel-) en la seva regió variable que és degut a unes elevades taxes de mutació (canvis en la seqüència de nucleòtids del material genètic).

Aquest polimorfisme es pot determinar (genotipificació), tant en l'ADN nuclear com en l'mt-ADN, per diferents tècniques, cadascuna de les quals presenta diverses variants que es poden combinar entre elles. La utilització d'una o altra sovint depèn dels laboratoris, ja que totes presenten algun avantatge que no tenen les altres. A títol d'exemple se citarà la tècnica de RFLP (polimorfisme en la longitud dels fragments de restricció) i la PCR (reacció en cadena de la polimerasa).

L'anàlisi per RFLP comporta la segmentació de l'ADN mitjançant enzims de restricció o endonucleases de restricció, que són unes molècules que actuen com a tisores i tallen ambdues cadenes d'ADN. Cadascun d'aquests enzims reconeix només una seqüència de diversos nucleòtids de l'ADN (ADN diana), que és per on talla. Posteriorment, els trossos obtinguts se separen per electroforesi (migració en un camp elèctric de les diferents porcions obtingudes) segons la seva mida.

Mitjançant la tècnica del Southern-Blot, els diferents fragments es transfereixen a un suport de nitrocel·lulosa, després de la separació prèvia (per escalfament o emprant una substància química, un àlcali) de les dues cadenes dels fragments d'ADN. La membrana de nitrocel·lulosa es cova en un líquid que té incorporada una sonda marcada, que no és més que una seqüència d'ADN complementària a la que està en estudi. En produir-se el refredament, la sonda s'aparellarà amb la seqüència homòloga (hibridació) i aquest fragment marcat i hibridat serà detectable, en general per autoradiografia o quimiluminiscència (Bianco Sivestroni, 1992) (fig. 3).

Així s'obtenen un conjunt de bandes d'hibridació, el patró de les quals serà més o menys característic de cada variant polimòrfica o al·lel. La complexitat i el nombre de RFLP ha fet necessària una nomenclatura formal, a fi de donar una referència estàndard a cada lòcul, a cada grup d'al·lells i a la longitud dels segments, facilitant d'aquesta manera l'enteniment entre les diverses àrees del coneixement científic.

Per exemple, en el cas del polimorfisme de la cadena β de l'hemoglobina (Williams, 1989), ens expressaríem de la manera següent:

símbol del segment del gen	localització cromosòmica	enzim	sonda	kb dels al·lells definits	genotips
HBB	11p15.5	MstII	Bam HI (1.8-1.3)	*D1 (1.1) *D2 (1.3)	HBB*D1/*D1 HBB*D1/*D2 HBB*D2/*D2

A la figura 4 es pot veure que l'enzim de restricció (MstII) reconeix en el braç curt del cromosoma 11, en el lloc 15.5, 2 o 3 dianes, donant com a resultat fragments d'1.3 o bé 1.1 i 0.2 kilobases (kb). El fragment d'1.1 kb caracteritza l'hemoglobina normal (HBB*A), mentre que el segment d'1.3 kb indica la variant S de l'hemoglobina (HBB*S).

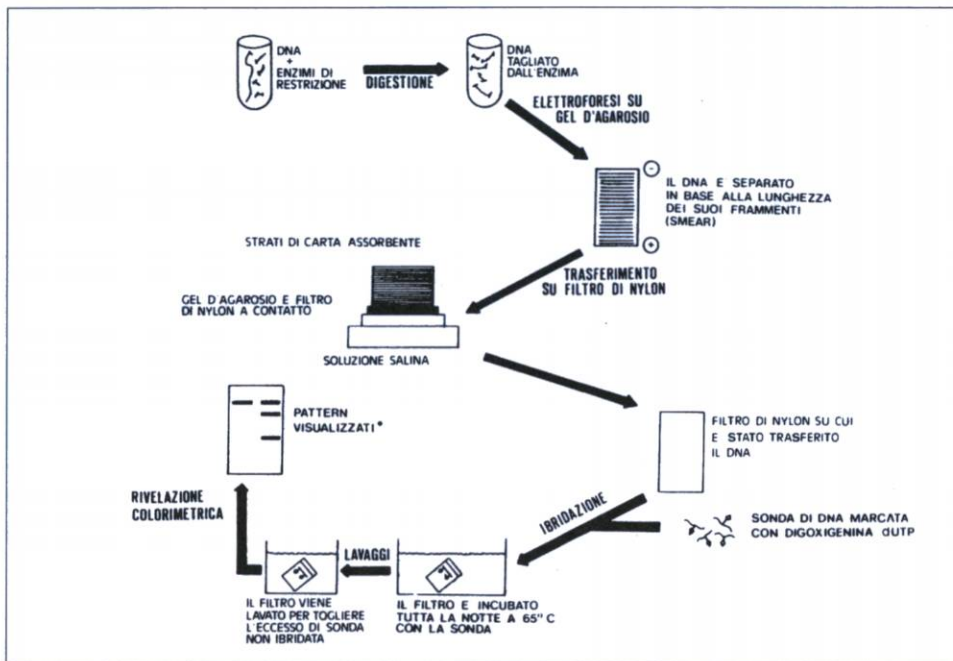

Fig. 3.- Fases de l'anàlisi per RFLP emprant la tècnica de Southern-Blot.

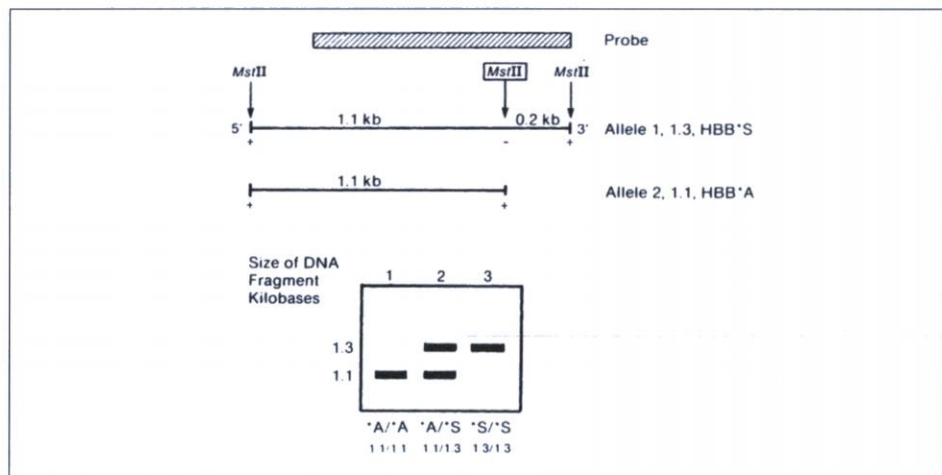

Fig. 4.- Il·lustració que mostra els fragments de restricció obtinguts en l'electroforesi després de digerir el gen de la cadena B de l'hemoglobina amb l'enzim MstII. La seqüència diàna que en aquest gen és polimòrfica està emmarcada amb un quadrat. L'al·lel S és el més llarg (1,3 Kb) mentre que l'al·lel A té 1,1 Kb.

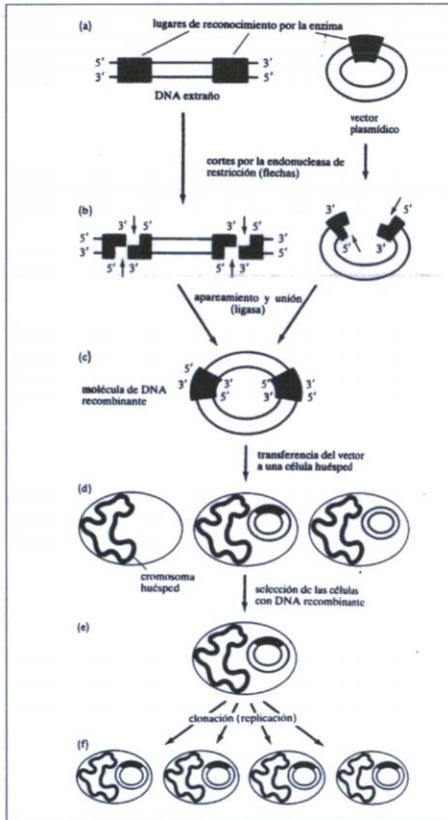

Fig 5.- Esquema general que indica com construir un clon de molècules d'ADN recombinant emprant plasmidis i endonucleases de restricció.

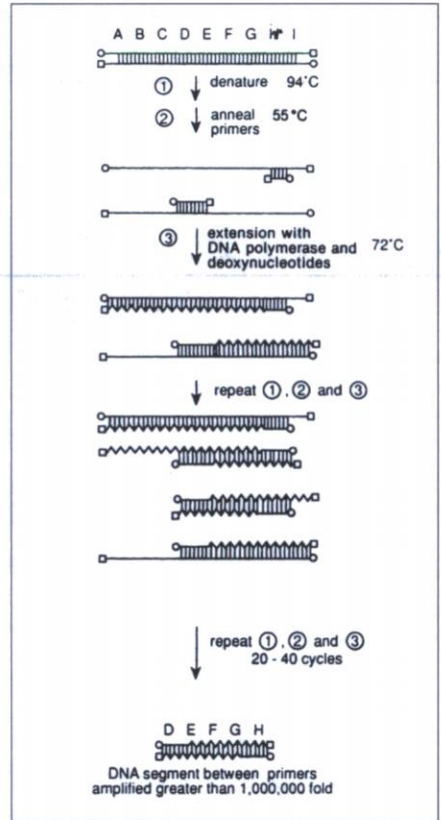

Fig. 6.- Actuació de la reacció en cadena de la polimerasa. L'amplificació té lloc en els fragments pre-seleccionats d'ADN pels primers o cebadors.

Aquest mètode, no obstant això, presenta una limitació, ja que no s'obté una bona resolució pels RFLP menors de 500 parells de bases (pb). Darrerament, s'ha aconseguit seqüenciar els fragments polimòrfics de restricció. Aquest procés permet identificar quins nucleòtids hi ha en els segments d'ADN obtinguts i en quina posició es troben. Cal dir però que la seqüenciació només té sentit perquè la homologia del fragment d'ADN amb la sonda no sempre és d'un 100%.

Un cop identificat un gen o fragment donat, se'n poden obtenir còpies a través del clonatge dels gens. Aquest procés consisteix a inserir el tros d'ADN que interessa en un plasmidi bacterià (molècules d'ADN circular que es multipliquen independentment del cromosoma del bacteri), a fi d'obtenir-ne nombroses còpies. La

molècula que en resulta es coneix com ADN recombinant. Aquesta inserció és possible per l'acció entre l'ADN-ligasa que uneix els extrems complementaris del fragment d'ADN i del plasmidi. Posteriorment, la molècula d'ADN recombinant s'introdueix dins del bacteri. Aquest procés s'anomena transformació (fig. 5).

Pel que fa a l'anàlisi de l'ADN emprant la PCR, cal destacar, com a diferència fonamental amb la tècnica anterior, l'amplificació del fragment que es vol estudiar (obtenció de còpies). D'aquesta forma, quan es realitzi l'electroforesi s'obindrà un segment més nítid que es reflecteix amb una banda electroforètica més marcada.

La tècnica consta d'una sèrie de cicles amb diferents passos que reproduïxen artificialment el procés de replicació de l'ADN. Necessita l'ajuda d'un enzim, el Taq-polimerasa, que actua a una temperatura molt elevada (72°C), i de dues seqüències curtes de nucleòtids, anomenades *primers* o cebadors, que són complementàries de la part inicial i final del segment que es vol copiar. En aquest procés hi tenen un paper fonamental els canvis de temperatura. El primer pas consisteix a incrementar la temperatura fins a uns 94°C per tal d'aconseguir que les dues cadenes de l'ADN se separin (desnaturalització de l'ADN). Tot seguit, s'abaixa la temperatura (entre 45°-65°C) amb la qual cosa es permet que els cebadors s'enganxin al segment a copiar. El tercer pas consisteix a incrementar-la encara una mica perquè continuï la còpia fins a completar el segment (Rogan and Salvo, 1990). El darrer pas, en realitat, és el primer del següent cicle: elevar novament la temperatura i aconseguir la separació, aquesta vegada, de les dues cadenes que ara tenim (fig. 6).

Tot aquest procés en teoria es podria seguir amb infinits cicles, però en realitat el nombre de cops que es pot fer està limitat, d'una banda perquè s'acaben els nucleòtids que es necessiten per a la reacció i d'altra banda perquè com més temps funciona, més possibilitats hi ha que es produeixin errors en la còpia o quimera.

Amb la quantitat d'ADN que ara es té, es poden aplicar les mateixes tècniques que en el cas anterior (enzims de restricció, hibridació, seqüenciació, clonació).

Així doncs, es podria trobar el que s'anomena PCR senzilla (també denominada PCR-específica o PCR-SSP *primers* o *cebadors específics de seqüència*), o bé la PCR amb hibridació (PCR-SSO, també anomenada PCR-ASO, PCR-oligohibridació o Dot-hibridació), també PCR amb digestió enzimàtica, que inclou els fragments de restricció (PCR-RFLP o PCR-AFLP) i PCR amb seqüenciació (PCR-SBT, *tipificació basada en la seqüenciació*), per citar-ne unes quantes.

Aplicacions biomèdiques

1) Diagnòstic de malalties genètiques

Quan un individu pateix o sospita que és portador d'una malaltia genètica, per tant hereditària, pot sortir de dubtes demanant una diagnosi. Algunes de les malal-

ties més preocupants són les autosòmiques recessives lligades al cromosoma X, ja que això implica que si el pare és afectat, el 100% de la descendència femenina en serà portadora, mentre que si la mare és portadora de forma heterozigota (en un sol dels dos cromosomes homòlegs) hi ha una probabilitat del 50% que els fills siguin afectats i les filles portadores. Aquest és el cas, per exemple, de malalties com l'hemofília o el daltonisme (ceguesa dels colors) (Strickberger, 1988).

La determinació d'aquestes anomalies a escala molecular sovint es fa emprant sondes específiques per a la malaltia en qüestió. Per exemple, en el primer cas, el de l'hemofília, que és molt més preocupant donada la gravetat de la malaltia (ja que origina freqüents hemorràgies difícils de contenir), actualment ja es pot estudiar l'ADN fetal a partir de les 5 o 12 setmanes d'embaràs, i es pot fer un diagnòstic prenatal a partir d'una anàlisi de líquid amniòtic o d'una biòpsia de còrion.

En alguns casos es pot practicar el que s'anomena teràpia gènica (Cohen, 1994), que consisteix en la introducció de material genètic (un gen) en les cèl·lules de l'individu afectat, amb la finalitat de curar, alleujar o prevenir la malaltia.

Sempre que és possible, per a la teràpia gènica s'utilitzen cèl·lules hematopoètiques (formadores de sang), ja que aquestes cèl·lules tenen una elevada capacitat de divisió, i així es generen bilions de cèl·lules sanguínies que portaran, i en teoria expressaran, el nou gen.

Per introduir els gens a l'interior de les cèl·lules s'utilitzen diferents tècniques, que sovint van associades a la mida del gen que es vol transferir. Es coneix, per exemple, la transfecció (introducció de l'ADN, que ha d'estar en solució, emprant fosfat càlcic); una altra forma és a través de liposomes (petites esferes de greix en les quals s'introdueix el gen i que posteriorment es fonen amb la membrana cel·lular alliberant el gen a l'interior de la cèl·lula); o bé per vectors vírics que semblen ésser els més eficients, però només són efectius si el gen no és gaire gran.

Les malalties en què més sovint es practica la teràpia gènica són l'hemofília, la talassèmia, l'anèmia falciforme, la fibrosi quística, la deficiència per l'ADA (enzim adenosindesaminasa), etc.

2) Manipulació d'embrions en tècniques de reproducció assistida.

En les tècniques de reproducció assistida, també es pot practicar aquesta mena d'anàlisi. Realitzada la fecundació *in vitro* del major nombre possible d'òcits (cèl·lula reproductora femenina) es practica una diagnosi pre-implantatòria (Monk, 1991) a partir d'una sola cèl·lula embrionària. La tècnica més emprada habitualment és la d'*hibridació in situ fluorescent*, que fa servir un tipus de marcat quimioluminiscent. Posteriorment, només es transfereixen a l'úter matern els embrions seleccionats (els primers nadons—dues nenes bessones—provinents de la selecció d'embrions d'una mare portadora del gen de l'hemofília nascuts a l'estat espanyol com a resultat de

l'aplicació d'aquestes tècniques són del març de 1994). Aquesta mateixa tècnica (hibridació *in situ* fluorescent) també es pot practicar per determinar la presència d'anomalies genètiques, ja siguin numèriques, com ara les aneuploidies (dotació anò-mala d'un parell cromosòmic), la més coneguda de les quals és la síndrome de Down (presència de 3 cromosomes 21), o anomalies d'una altra mena (translocacions, inversions):

3) Diagnòstic en processos neoplàssics

Quan una cèl·lula es transforma en maligna es continua reproduint quan les altres cèl·lules normals ja han deixat de fer-ho. En alguns casos, això es produeix perquè falla la inhibició per contacte i es creen altres àrees de creixement no controlat (metàstasi). Tots els teixits del cos poden donar cèl·lules canceroses i morfològicament s'assemblen a cèl·lules normals immadures. De fet una cèl·lula maligna pot créixer indefinidament.

Aquesta malignitat la hi donen els oncògens, que són gens normals (protooncògens) que s'han transformat per alguna alteració, mutació, etc. concretes.

Una cèl·lula normal també pot integrar nous gens procedents d'un virus, si és infectada. Com a resultat, uns virus inicialment benignes es converteixen en malignes capaçes de produir càncer.

Per exemple, en el limfoma de Burkitt, la transformació és causada pel virus Epstein-Barr, i en el cariotip dels individus que la pateixen s'evidencia una translocació cromosòmica d'un segment del braç llarg del cromosoma 8 al braç llarg del cromosoma 14 [t(8;14) (q13;q32)]. El resultat és un tumor que afecta els limfòcits.

Aquest mateix tipus d'anomalia (translocació) pot aparèixer en algunes leucèmies, com ara la mieloide crònica; en aquest cas es pot evidenciar l'anomenat cromosoma Filadelfia [t(9;22) (q34;q11)].

4) Estudi de la compatibilitat en els processos de trasplantament.

En aquests casos, fonamentalment, es determina la compatibilitat entre donant i receptor dels fenotipus eritrocitaris pel sistema de grups sanguinis ABO i els antígens del sistema HLA.

Cal dir que quan es tracta d'implantació de medul·la òssia, la compatibilitat necessària és superior a l'exigida en els trasplantaments d'òrgans. Per tant, és freqüent l'anàlisi a nivell d'ADN de les molècules de classe II del sistema HLA, essent la PCR en qualsevol de les seves variants la tècnica habitual més emprada. Recentment ja es parla de realitzar també la genotipificació, per aquest sistema, de les molècules de classe I.

5) Producció sintètica de substàncies d'interès terapèutic

En aquests casos cal destacar la importància del clonatge de gens. Tant és així, que ja es parla de *patents de gens* i de l'expectativa comercial que aquest fet desperta, ja que a part de l'interès comercial, els productes resultants (proteïnes la majoria de les vegades) estarien lliures, amb tota seguretat, de substàncies susceptibles de produir qualsevol tipus d'infecció.

A través de la genètica molecular s'han produït vacunes com la de l'hepatitis B o s'han sintetitzat substàncies com la insulina, el factor VIII de coagulació, etc. Cal destacar potser, el primer pas que s'ha fet recentment, l'octubre del 1994, en la síntesi de la vacuna contra la malària (malaltia infecciosa produïda per protozous del gènere *Plasmodium* i transmesa per la picada del mosquit *Anopheles*) (Alonso et al., 1994).

Aplicacions a l'estudi de poblacions humanes

1) Estudis de variació individual i poblacional

La determinació de polimorfismes, tant a nivell bioquímic com molecular, s'ha incrementat tant en els darrers deu anys que actualment es pot arribar a la identificació genètica individual. Aquest fet és particularment important en dos aspectes d'aplicació legal: la investigació biològica de la paternitat, i molt excepcionalment de la maternitat, i en criminologia.

Pel que fa al primer punt, cal dir que la investigació dels progenitors en tots els països d'Europa es realitza tenint present les anàlisis d'ADN, a més, lògicament, de les anàlisis fetes emprant marcadors clàssics (Rittner and Schneider, 1991).

Pel que fa al segon aspecte, en alguns països s'ha parlat d'obrir un fitxer genètic d'individus amb antecedents penals. L'ètica d'aquest projecte ha estat àmpliament debatuda.

Lògicament, la caracterització genètica també es pot dur a terme a nivell poblacional, i si el nombre de poblacions analitzades és suficient es pot arribar a tenir una idea de la diversitat humana actual.

Els primers estudis de diversitat humana actual emprant les darreres tècniques que ens ofereix la genètica es van fer analitzant l'ADN nuclear amb la tècnica RFLP-Southern-Blot (Denaro et al., 1981; Johnson et al., 1983). Les poblacions analitzades eren africanes, europea, xinesa i ameríndia. Els resultats obtinguts van indicar l'existència de dos grups ben diferenciats; d'una banda, les poblacions africanes, i de l'altra, la resta de poblacions.

Més recentment, a través de les anàlisis practicades en l'mt-ADN (Excoffier and Langaney, 1989; Excoffier, 1990), mitjançant Southern-Blot, es va arribar a la mateixa conclusió. Això indicaria la gènesi africana de la humanitat, la qual prové del lli-

natge mitocondrial d'una sola dona. Això és el que es coneix com la *teoria de l'Eva negra* (Stoneking and Wilson, 1989; Gibbons, 1992). Cal aclarir, però, que aquest fet no indica que tots nosaltres provinguem d'una sola dona. Cal considerar que moltes altres dones podrien haver estat contemporànies a Eva, però el seu llinatge mitocondrial es deuria extingir.

Els estudis de poblacions realitzats fins ara abracen tot el món (Cavalli et al., 1995) i lògicament també han arribat a la Península Ibèrica i concretament al Pirineu (Aluja et al., 1993; Moreno et al., 1986).

2) Reconstrucció de les migracions històriques

El patrimoni genètic de les diferents poblacions humanes porta l'empremta dels grans esdeveniments del passat. El repartiment o la distribució de les freqüències gèniques (ja comentat en l'apartat anterior) permet inferir els processos evolutius que han tingut lloc fa milers d'anys. Per exemple, permet analitzar grans moviments poblacionals del passat, com ara les migracions que durant el Neolític van estendre l'agricultura per Europa, o bé els grans moviments indoeuropeus, durant l'edat dels metalls. El ritme al qual avançaren aquestes onades migratòries s'ha calculat en un km/any, cosa que representa 25 km/generació, generant-se unes clines descendents de les freqüències al·lèliques a mesura que la població es desplaça (al·leloclina). Un dels marcadors genètics pel qual s'ha trobat una clina ben definida a Europa és la mucoviscidosi. El gen que produeix aquesta malaltia, també anomenada fibrosi quística (FQ), es va identificar per primera vegada el 1989 i les persones afectades (una de cada 2.500 caucàsiques) tenen alterada la proteïna reguladora de la conductància de la transmembrana, que està implicada en el transport dels ions clorur a través de les membranes cel·lulars, i l'individu afectat sovint mor abans dels 20 anys.

Actualment es coneixen més de 500 mutacions que manifesten diversos graus de gravetat. Una de les més freqüents és la variant AF508, que és la responsable del 70% del casos de FQ i la seva distribució geogràfica indica que la mutació es deuria originar al Pròxim Orient i s'hauria difós pel continent europeu amb els corrents migratoris que durant el Neolític van introduir l'agricultura (Serre, 1990; Morral et al., 1993).

Per acabar, només cal assenyalar que, a part de les tècniques que s'han comentat com a més habituals per realitzar estudis de genètica i evolució humanes, també se n'han anat incorporant d'altres. Una de les que probablement té més futur és la que determina el polimorfisme genètic en els microsatèl·lits.

Els microsatèl·lits són repeticions de petits fragments d'ADN situats en tàndem al llarg del genoma nuclear. Per aquesta raó, també s'anomenen STR, Short Tandem Repeats. La seva mida pot variar entre 1 i 5 pb i el nombre de vegades que

es repeteix cada fragment en un lloc determinat (locus) també és variable, la qual cosa fa que els microsatèl·lits presentin un elevat polimorfisme.

Les tècniques que s'han comentat, a part de poder-se aplicar en biomedicina i ajudar a conèixer els fets evolutius en el desenvolupament de les poblacions humanes, també es poden fer servir per determinar genealogies i distàncies genètiques entre espècies. Fonamentalment pel que fa al nostre camp d'estudi, cal citar el camí evolutiu entre els diferents primats no humans i l'home (Devor, 1992).

Bibliografia

Alonso, P.L. et al. (1994): "Randomised trial of efficacy of SPf66 vaccine against Plasmodium Falciparum malaria in children in Southern Tanzania". *The Lancet*, 8931(344): 1175-1181.

Aluja, M.P. et al. (1993): "Positioning of the Autochthonous Aran Valley Population among Basque and Pyrenean People by Means of ABO, Rh(D) and Duffy Blood Group determinations". *Hum. Hered.*, 43: 265-271.

Anderson et al. (1981): "Sequence and organization of the human mitochondrial genome". *Nature*, 290: 457-465.

Bianco Silvestroni, I. (1992): *Microcitèmie e anemia mediterranea*. T. B. Today. Vol.18, Supl. 2.

Cavalli-Sforza, L.L.; Menozzi, P.; Piazza, A. (1995): *The history and geography of human genes*. Princeton University Press.

Cohen, D. (1994): *Los genes de la esperanza*. Ed. Seix Barral.

Denaro, M. et al. (1981): "Ethnic variation in HPAI cleavage patterns of human mitochondrial DNA". *Proc. Natl. Acad. Sci. EUA*, 78(9): 5768-6772.

Devor, E.J., editor (1992): *Molecular Applications in Biological Anthropology*. Cambridge University Press.

Excoffier, L. (1990): "Evolution of human mitochondrial DNA: evidence for departures from a pure neutral model of populations equilibrium". *J. Mol. Evol.*, 30: 125-139.

Excoffier, L. and Langaney, A. (1989): "Origin and differentiation of human mitochondrial DNA". *Am. J. Hum. Genet.*, 44: 73-85.

Gibbons, A. (1992): "Mitochondrial Eve: Wounded, But Not Dead Yet". *Science*, 257: 873-875.

Johnson, M.J. et al. (1983): "Radiation of human mitochondria DNA types analysed by restriction endonuclease cleave patters". *J. Mol. Evol.*, 19: 255-271

McPherson, M.J. et al. (1991): *PCR. A. practical Approach*. IRL Press at Oxford Univ. Press.

Monk, M. (1991): "Diagnosis of Genetic Disease in Preimplantation Embryos". A: *Etiology of Human Disease at the DNA Level*. Lindsten, J. and Petterson, U. Editors. Raven Press.

Moreno P.; Moral, P.; Panadero, A.M. (1986): "Sistemas de grupos sanguíneos ABO, Lewis, RH, Kell, Duffy y P en el Pallars Sobirà". *Trab. Antropol.*, 20: 333-350.

Morral, N. et al. (1993): "Microsatellite haplotypes for cystic fibrosis: mutation frameworks and evolutionary tracers". *Hum. Mol. Gen.*, 7(2): 1015-1022.

Rittner, C. and Schneider, P.M., editors (1991): *Advances in Forensic Haemogenetics*. Ed. Springer Verlag.

Rogan, P. K. and Salvo, J. J. (1990): "Study of Nucleic Acids Isolated from Ancient Remains". *Yearbook of Physical Anthropology*, 33:195-214

Serre, J.L. (1990): "Los orígenes de la mucoviscidosis". *Mundo Científico*, 108(10): 1247-1249.

Stoneking, M. and Wilson, A.C. (1989): *Mitochondrial DNA. A: The Colonization of the Pacific. A Genetic Trail*. Hill Adrian, V.S. and Serjeantson S.W. Oxford Clarendon Press.

Strickberger, M.W. (1988): *Genética*. Ed. Omega S.A.

Williams, R.C. (1989): "Restriction fragment length polymorphism". *Yearbook of Physical Anthropology*, 32: 159-184

Il·lusió 3 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

El naixement d'una nova era

- 27 d'octubre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Daniel Bastida

▲ Currículum

- Nascut el 1954.
- Enginyer industrial.
- Ha treballat a la multinacional informàtica Hewlett-Packard durant set anys en diferents llocs de responsabilitat.
- L'any 1985 va ser nomenat director del CNIA i actualment és també director de l'Escola universitària d'informàtica i administrador del Butlletí Oficial del Principat d'Andorra.
- Va ser coordinador del Pla estratègic d'Andorra l'any 1992.
- És vocal de la junta de la SAC des del juny de 1987.

És evident que, en aquests temps, estem vivint profundes transformacions econòmiques i socials. Les empreses, per aconseguir ser competitives, han d'incrementar la seva productivitat utilitzant els recursos disponibles i, alhora, el mercat laboral està sofrint canvis importants en la definició dels llocs de treball i en la seva estabilitat.

De fet, el que passa és que l'*Era de la informació* s'obre pas deixant enrere l'*Era industrial*. Ja mai més res no tornarà a ser com abans i es necessiten nous paràmetres per afrontar aquestes profundes transformacions.

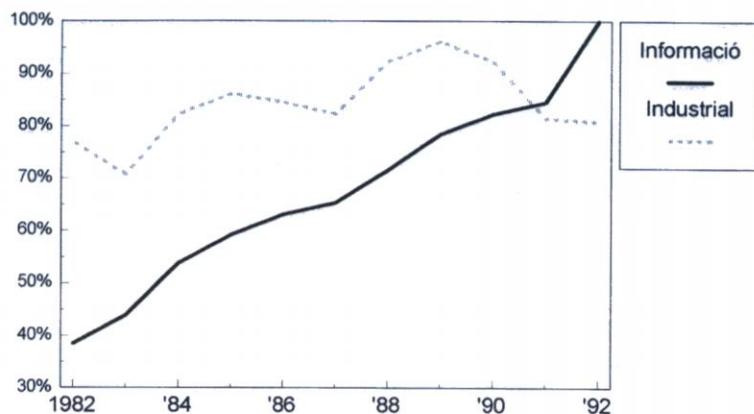
Cada cop més, l'economia es dirigeix cap als serveis i els intangibles. A tall d'exemple, a la recent Ronda Uruguai del GATT, va ser més important la discussió sobre intangibles (recordem, per exemple, les discussions entre els Estats Units i França pels drets d'autor) que sobre el comerç de productes industrials.

Econòmicament, l'*Era de la informació* ja ha arribat. Actualment, les empreses estan invertint més en comunicacions i en informàtica —els actius d'aquesta nova era— que en equipament industrial i aquesta tendència no fa més que incrementar-se, en gran part per la major rendibilitat obtinguda amb aquest tipus d'inversions.

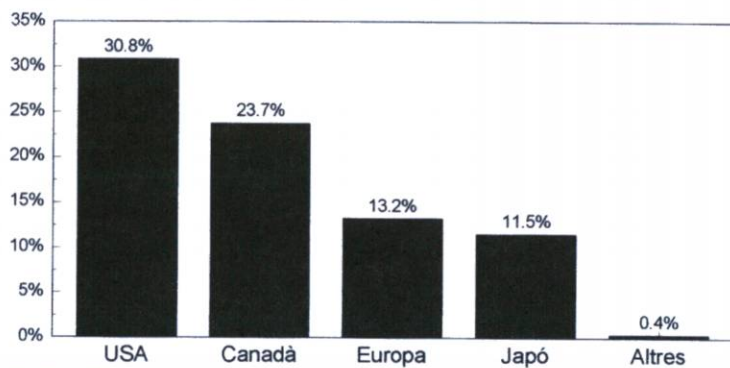
Aquesta transformació s'ha anat donant al llarg del final d'aquest segle, però actualment ho està fent a una velocitat accelerada. Pot semblar sorprenent però avui, en un automòbil, costen més els components electrònics que conté que l'acer amb què està construït. En un altre sector completament diferent, pràcticament totes les editorials s'estan plantejant l'edició electrònica dels llibres, com a element indispensable per accedir al mercat en un futur immediat (en un disc òptic es pot emmagatzemar el contingut de diversos volums d'una enciclopèdia, incloent-hi imatges, fotografies, so i vídeo, amb un accés instantani a qualsevol informació).

Els desenvolupaments de la microelectrònica (els xips) han permès el creixement vertiginós de la informàtica i de les telecomunicacions, que són elements clau d'aquestes evolucions.

Inversió en actius: Informació / Industrial

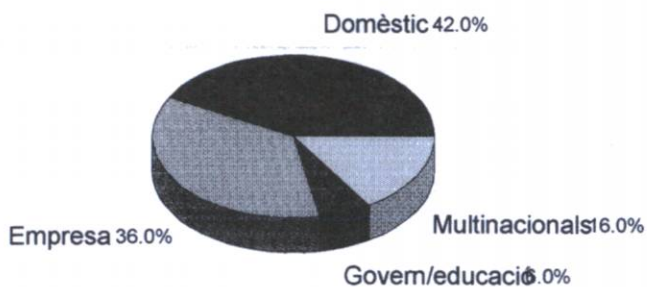

Ordinadors personals

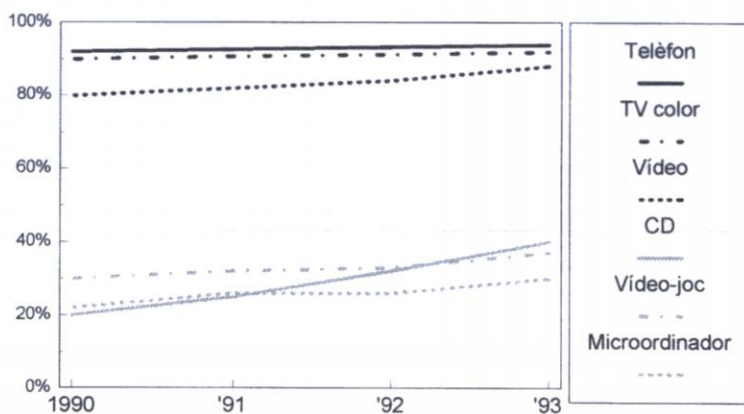
[Nombre d'ordinadors personals respecte a la població total]
1992

Microinformàtica: mercat de consum

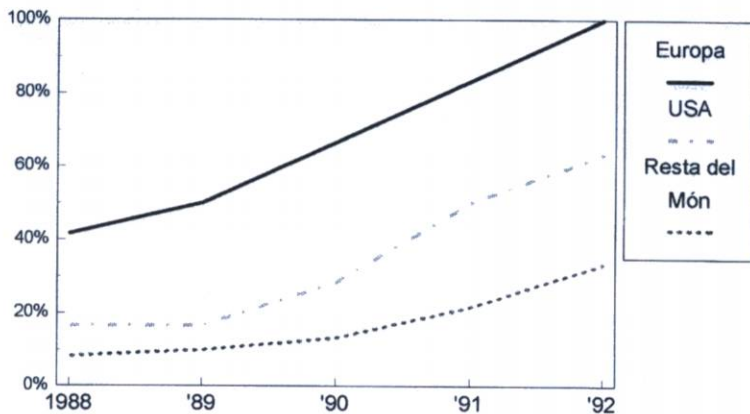

Projecció per a 1996: 46 milions d'unitats (USA)

Equipaments electrònics

Mesures d'estalvi d'energia

Capacitat de memòria

1 CD-ROM

500 Disquets

350.000 Pàgines de text

=

=

Il·lustració 4 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

La predictibilitat de l'ecologia: entre l'ordre i el caos

- 25 de novembre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Jordi Flos

▲ Currículum

Nascut a Barcelona l'any 1950, va cursar els estudis de biologia a la mateixa ciutat. Format científicament entre l'Institut de Ciències del Mar i el departament d'ecologia de la Universitat de Barcelona, es va doctorar el 1980 amb un treball sobre el material en suspensió oceànic a la Mediterrània occidental, dirigit pel professor R. Margalef.

Actualment, és director del departament d'ecologia de la facultat de biologia de la Universitat de Barcelona, on ha impartit diverses assignatures d'ecologia i d'oceanografia, essent actualment professor de l'assignatura ecologia teòrica. La seva recerca científica està centrada en l'ecologia marina del sistema pelàgic i en problemes teòrics relacionats amb la dinàmica planctònica, però també té una dedicació important en l'ecologia aplicada, especialment en qüestions relacionades amb el litoral.

Interessat en la divulgació de la ciència, ha escrit nombrosos articles, guions de vídeos interactius, audiovisuals i exposicions, i ha col·laborat amb diverses institucions museístiques, entre elles el Museu Nacional de Ciències Naturals de Madrid i el Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (Terrassa).

Ha escrit els llibres *Ecología: entre la magia y el tópico* (Edicions Omega, 1984) i *Al ritmo de la naturaleza* (Ed. Algaida, 1994), i ha coordinat el llibre col·lectiu *Ordre i caos en ecologia* (Publicacions Universitat de Barcelona, 1995).

1. Introducció

La feina del científic comença bàsicament tractant dues qüestions fonamentals, un cop s'ha establert un marc de referència espàcio-temporal: la primera és identificar i descriure els estats del sistema que es vol estudiar; la segona, emetre unes hipòtesis que permetin establir quines són les interaccions que determinen l'evolució del sistema. Aquestes interaccions, que també podríem anomenar genèricament *forces*, es poden formalitzar sovint mitjançant sistemes d'equacions diferencials. Com més elements o entitats formen el sistema, o com més descriptors requereixen els estats del sistema, més interaccions s'han de tenir en compte. Les referències espàcio-temporals ens poden permetre d'establir una cinemàtica, el coneixement dels estats ens permet considerar una estructura i una complexitat, mentre que el coneixement de les lleis d'interacció ens duu a considerar la dinàmica.

Tenim ben arrelada la idea que causes senzilles han de donar lloc a processos o dinàmiques senzills, i que les dinàmiques complexes han de ser conseqüència de causes complexes. Així ens ho havia fet creure la ciència clàssica que havia conreat, sobretot, sistemes que eren formalitzables amb equacions diferencials lineals. L'estudi de sistemes no lineals ens ha mostrat, en canvi, que es poden generar dinàmiques extraordinàriament riques o complexes a partir d'unes poques interaccions ben senzilles. L'interès per l'estudi d'aquests sistemes es deu evidentment al fet que hi ha molts sistemes naturals que s'han de formalitzar mitjançant sistemes d'equacions diferencials no lineals, o mitjançant sistemes d'equacions amb retards temporals, o amb difusió en l'espai. Es veu, llavors, que alguns sistemes deterministes amb un nombre reduït d'interaccions senzilles es comporten d'una manera impredecible, si no a curt termini, sí a mitjà i llarg termini. El coneixement sempre limitat de l'estat d'un sistema en un moment determinat (de les condicions *inicials*) fa que ràpidament es pugui perdre la capacitat de predicció que en principi hauria d'estar assegurada pel caràcter determinista de les equacions. Dit en altres paraules, el fet d'afegir precisió en les observacions d'un cert fenomen no ens fa augmentar la nostra capacitat de predicció, ja que les petites diferències que existeixin entre dues suposades condicions *inicials* s'amplifiquen i les dues trajectòries (successió d'estats del sistema al llarg del temps) divergeixen ràpidament. Aquest fet és el que s'anomena *sensibilitat a les condicions inicials*.

Fins ara, aquelles dinàmiques que se'ns mostraven complexes i impredecibles es deixaven per *impossibles*. De fet, en el fons estem acostumats a extreure regularitats de les nostres observacions de la natura, de la nostra experiència. Veiem millor l'ordre que el caos, i sempre hem intentat reconèixer un ordre en qualsevol circumstància, també en situacions clarament caòtiques. Allò que se'ns ofereix ordenat ens sembla (i en general és) més reductible que el que no ho és. La ciència

busca expressions sintètiques i generals que continguin, com a premisses deduïbles, les observacions o fets concrets i particulars. Ara, en canvi, sabem que és possible que dinàmiques extraordinàriament complexes responguin a sistemes relativament senzills, i per tant, reductibles o expressables de manera sintètica.

A partir del segle divuit, la ciència ha anat atrevint-se a tractar problemes cada cop més difícils. Primer va ser la simplicitat organitzada de la mecànica newtoniana, després, al segle dinou i a través de la mecànica estadística, es va atrevir a tractar el problema de la complexitat desorganitzada; al segle vint i entrant al vint-i-u, la ciència ha començat a tractar el que podríem anomenar la complexitat organitzada.

La natura tal com se'ns presenta s'ha vist sempre com quelcom d'harmonios i sorprenent. La biologia, i en particular l'ecologia, tracta sistemes extraordinàriament complexos que tenen dues cares que conviuen clarament, per exemple, en qualsevol paisatge que vulguem imaginar: el desordre i l'organització. Veure l'un o l'altre depèn del filtre de l'observador. Alhora conviuen aspectes que són impredecibles i s'observen regularitats inevitables. Els sistemes ecològics contenen un nombre tan gran d'elements i d'interaccions entre aquests, moltes clarament no-lineals, que tenen tots els números per presentar dinàmiques caòtiques, en el sentit del caos determinista. Tanmateix, de moment no sembla que la natura sigui precisament caòtica, encara que no falten exemples biològics en els quals és present el caos determinista.

1.1 Què espera el públic de la ciència?

El públic en general identifica la ciència moderna per mitjà d'uns quants trets:

– *La ciència ofereix models quantificables.* És a dir, permet fer càlculs i, per tant, obtenir uns resultats mitjançant manipulació de dades obtingudes en part de la natura (observació) i en part de coneixements previs (paràmetres o constants dels models ja provats).

– *La ciència és experimentalista.* És a dir, permet fer experiments reals, a partir de suposicions o hipòtesis enunciatades formalment, i regles de derivació també formalitzades.

– *La ciència permet fer prediccions.* És a dir, prediu observacions que mai no s'han fet amb anterioritat.

D'una banda, hi ha els models mecanicistes basats en lleis deterministes que donen resultats *exactes*. En aquest cas s'espera que petits errors en les dades inicials donaran petits errors en els resultats, però si el model no és lineal, els petits errors es poden amplificar i el model ens pot donar una dinàmica caòtica (això no passa necessàriament).

D'una altra, admet models estocàstics o basats en lleis de probabilitat. Llavors els resultats seguiran una distribució de probabilitats que han estat predites pel model. En altres paraules, si fem un nombre gran d'assaigs (o experiments) la distribució de freqüències dels resultats possibles seguirà una llei predita.

1.2 Què se li demana a l'ecologia?

L'ecologia és la ciència que estudia la natura de manera integrada, que relaciona els organismes amb el medi físic i els organismes entre ells. Com a qualsevol ciència, a l'ecologia se li demana que faci prediccions, i sovint el nivell de precisió de les prediccions no és ni de bon tros compatible amb la qualitat de les dades inicials o de les quals disposa el científic.

A l'ecologia se li demana també respostes senzilles a problemes complexos, o dit en altres paraules, se li demana respostes curtes i precises on caldrien explicacions complexes, o simplement llargues. Per exemple, en la pràctica se li demanen coses com ara *quina concentració de fòsfor es pot abocar a un riu sense que es produeixin conseqüències desagradables*. Cal indicar, en aquest context, que el concepte de contaminació, per exemple, no és un concepte ecològic, encara que pot ser-ho legal. Mesurem les conseqüències de la nostra activitat per l'efecte que produeix a la natura, que no ens agrada (o que ens agrada), amb la qual cosa hi involucrem judicis de valor, aspecte que en principi no és gens científic. En la pràctica, si introduïm l'escala de valors dins del model que ens ha de permetre contestar a la pregunta, podrem donar al final el valor d'una acció determinada. Fixem-nos que el valor de les coses és un tema complex. Una persona pot trobar molt valuós un objecte i estar, per tant, disposada a pagar-ne un preu alt, mentre que al costat hi pot haver gent que no doni ni un duro per la mateixa cosa. És a dir, el preu (o el valor) de les coses és subjectiu, i per tant la quantitat de fòsfor que es pot llençar al riu pot ser qualsevol...

2. Objecte de l'ecologia. Escales. Entitats, interaccions i models

Molts d'aquests problemes vénen del fet que les preguntes que se li fan a l'ecologia estan mal plantejades. Per entendre-ho, cal que fem un petit repàs al mètode que s'utilitza en ecologia per modelar la natura de manera integrada.

Allen i Hoekstra (1992), per sistematitzar i aclarir en què consisteix aproximar-se a l'estudi de la natura des d'un punt de vista ecològic, distingeixen clarament el que són les escales espàcio-temporals del que són els criteris per a definir o delimitar els objectes d'estudi (els nivells). En qualsevol escala, podem fixar-nos en un dels múltiples nivells en els quals s'organitza jeràrquicament la natura: cèl·lules, organisme,

població, comunitat, ecosistema, paisatge, bioma, biosfera. La grandària o escala del sistema, almenys pel que fa als criteris intermitjos, és independent d'aquests, i podem estudiar comunitats o ecosistemes, per exemple, grans i petits, amb temps característics llargs o curts.

Un cop escollides les escales espacial i temporal en les quals tenim el nostre sistema observable, hem de ser sempre conscients que per *sobre* tenim unes escales que contindran les condicions de contorn necessàries per resoldre el nostre sistema, i per *sota* tindrem altres escales amb fenòmens que caldrà *parametritzar* si les volem incloure en el nostre sistema (són irresolubles a la nostra escala d'observació).

Les jerarquies proposades per Allen i Hoekstra (1992) no corresponen, doncs, a les jerarquies convencionals de la biologia, i constitueixen un marc força adequat per a plantejar amb lògica qualsevol estudi ecològic, ja que ajuden a evitar la barreja de criteris i d'escales.

És possible que una part de la complexitat aparent existent en qüestions ecològiques vingui del fet que la manera com es defineix el sistema a estudiar introdueix la complexitat. El que estudiem no és independent de l'observador, i es pot sospitar que el nivell de complexitat dels sistemes naturals, del propi univers, està afitat i que quan trobem quelcom tan complex que no som capaços d'entendre, és que no ho fem bé. Aquesta és la manera com veig la ciència i la natura, i la història de la ciència descobreix complexitats insospitades que més tard resol, per substituir-les per altres de noves.

La ciència abraça temes o sistemes en tots els rangs de grandària i de temps, és a dir, en totes les escales. En les escales més petites (de l'àtom cap avall) i en les més grans (univers) els models que ofereix la ciència actual són enormement potents (vegeu per exemple la mecànica quàntica i les teories que pretenen unificar les forces intra i interatòmiques amb la gravitació), però no són intuïtius i són extraordinàriament abstractes. Els científics que treballen en aquestes escales han d'educar, com ningú, llur intuïció. En les escales intermèdies, a les quals l'home pot accedir directament, la ciència pot treure profit de la intuïció i del que sabem els humans per pròpia experiència. Però no sempre és possible. En l'estudi del mar, per exemple, no podem fer gaire ús de la nostra experiència terrestre: no hi veiem sota el mar (com a màxim fins a una desena de metres davant del nostre nas), no hi olorem, hi sentim sorolls, però deformats, i no hi podem passejar ni podem tocar... Per això, al mar ens fa falta el mètode científic fins i tot per resoldre qüestions que a terra ens semblarien trivials. S'ha d'aplicar un mètode rigorós: ens hem de dotar de sensors que facin d'extensions dels nostres sentits, però per entendre la informació que ens subministren, cal un *cervell adequat*. Aquest cervell el constitueixen en primer lloc una teoria o model formal, i en segon lloc, una capacitat de càlcul enorme.

En ecologia, les escales estan marcades per les dimensions de longitud característiques del sistema, entitat o fenòmens que volem estudiar, i per l'interval de temps també característic dels processos dinàmics involucrats. Les entitats són independents de l'escala i pertanyen a diferents nivells jeràrquics: organisme, població, comunitat, ecosistema, paisatge, biosfera... Quant a les variables observables i a les interaccions, cal distingir-les i definir-les bé per tal de poder-les formular i formalitzar. El que és fonamental sempre és que han de ser rellevants: és a dir, han de ser essencials per comprendre el sistema, i per tant n'han de recollir aspectes essencials. Arribats a aquest punt, podem estudiar l'evolució dinàmica dels sistemes i analitzar les estructures en l'espai i el temps que generen.

Un dels problemes amb els quals topem sovint en ecologia és el dels límits d'aquest sistema que volem estudiar: en ecologia són sovint difusos. Les condicions de contorn per a qualsevol sistema acostumen a estar controlades per entitats que pertanyen a una escala superior a la del sistema estudiat, però que són de rang jeràrquic inferior. Per les escales petites també hi ha problemes, ja que resulta difícil establir on comencen i on es perd la identitat del sistema. Les escales inferiors s'acostumen a parametritzar, és a dir, a simplificar en uns pocs paràmetres aquells processos als quals no podem accedir per petits.

3. Aproximació holista i reduccionista. Models mecanicistes i fenomenològics

Hi ha dues maneres extremes d'abordar l'estudi dels sistemes ecològics. En primer lloc, cal dir que quan dic *sistema ecològic* em refereixo en aquest context a tot sistema susceptible de ser estudiat sota una òptica ecològica. Així, podem estudiar un organisme, una població o tot un seguit de comunitats, etc...

L'holisme tracta d'estudiar el sistema per les seves variables globals i per les seves *propietats emergents*, sense intentar resoldre les raons microscòpiques que les fan aparèixer.

El reduccionisme tracta, per contra, d'analitzar-ne el funcionament intern, microscòpic, i no admet, per tant, que s'introdueixin entitats globals *a priori*. Evidentment, una mateixa persona pot en uns casos enfrontar-se a un problema en termes reduccionistes i en d'altres, en termes globals o holistes. Són dos mètodes o aproximacions que es complementen i s'enriqueixen mútuament.

Posem un exemple que probablement és conegut de tothom: l'estudi dels gasos. Hom pot treballar mesurant la temperatura, la pressió i el volum d'una certa massa de gas, i arribar a establir lleis que relacionen aquestes variables globals (variables d'estat), com ara la que ens diu que $P V = n R T$; on P = pressió, V = volum, n = número de mols, R = constant, i T = temperatura absoluta. La termodinàmica clàssica estudia el treball i la transformació de les diferents formes d'energia i arriba a una sèrie

de lleis de gran aplicabilitat. Ara bé, hom pot estudiar les mateixes coses (un èmbol amb la càmera plena de gas, per exemple) suposant que les molècules de gas són com partícules amb certa massa, que es mouen a una certa velocitat, desordenadament, omplint tot l'espai disponible. Llavors necessitem la mecànica estadística i en tot cas obtindrem la temperatura i la pressió de la nostra massa total de gas, com a conseqüència del moviment microscòpic, sumant tots els petits efectes individuals de les molècules.

En ecologia, aproximar-se a l'estudi d'una comunitat des d'un punt de vista reduccionista vol dir anar a mirar tots els individus de les diferents espècies i llurs interaccions. Usaríem les taxes de creixement dels individus, llur mortalitat i longevitat, la seva dieta, el moviment, etc. En canvi des del punt de vista holista, podem mesurar la biomassa total, el nombre d'individus, la diversitat d'espècies, la producció, etc., i intentar relacionar aquestes variables mitjançant l'establiment de relacions entre elles.

4. El sistema ecològic. Successió ecològica

A qualsevol nivell, els naturalistes han pogut observar sempre que coexisteixen i interaccionen una munió d'espècies, i que al llarg del temps, el conjunt va canviant: canvien les proporcions de les espècies, i canvien les espècies que viuen en un mateix lloc. A més a més, les característiques del medi van canviant també.

La successió és el canvi en la composició d'espècies en un lloc determinat al llarg del temps. Aquest canvi depèn de la composició del conjunt d'espècies en un moment concret, de les interaccions que hi ha entre elles i de totes amb el medi físic. En particular, la dinàmica es veu molt afectada per les pertorbacions que rep des de fora: des del dia-nit, passant per les tormentes, les riuades o sequeres, els terratrèmols, o el que hom pugui imaginar. S'entén que la pertorbació afecta el sistema destruint-ne una part (una àrea determinada o un conjunt d'organismes o espècies), o introduint-hi energia o matèria en una quantitat i amb una intensitat tals que el sistema se'n ressent. En qualsevol cas, el que és important de les pertorbacions és el seu caràcter impredecible des de dins del propi sistema. Vénen a ser *garrotades* inesperades.

De fet, parlar de successió és el mateix que parlar de dinàmica de l'ecosistema, i aquesta es pot estudiar des d'un punt de vista reduccionista o global. Actualment, i des de fa molt de temps, existeix una certa discussió permanent entre els ecòlegs partidaris d'estudiar la successió des del punt de vista reduccionista i els que entenen que és millor (o acceptable, si més no) fer-ho mitjançant una aproximació més fenomenològica o global. Aquesta discussió diu molt poc en favor dels que discuteixen, i no entraré en detalls.

Des del punt de vista dinàmic, l'ecosistema es pot definir com *aquell nivell d'organització de la natura on es dona un processat harmoniós i no caòtic de la matèria i l'energia a la natura* (Patten i Odum, 1981)

Taula I

Tendències que cal esperar al llarg de la successió, segons Odum (1969)
(lleugerament modificat per l'autor).

Atributs de l'ecosistema	Primers estadis	Estadi madur
<i>Aspectes energètics</i>		
-Relació producció bruta/respiració	diferent de 1	s'aproxima a 1
-Relació producció / biomassa	alta	baixa
-Flux d'energia per unitat de biomassa	alt	baix
-Producció neta	alta	baixa
-Cadenes tròfiques	Lineals	Xarxa
<i>Estructura de la comunitat</i>		
-Nutrients inorgànics	extrabiològics	inrabiològics
-Diversitat d'espècies	baixa	alta
-Heterogeneïtat espacial	poc organitzada	molt organitzada
<i>Tipus d'organismes</i>		
-Grandària dels organismes	petits	grans
-Longitud dels cicles vitals	curts	llargs
-Taxes de creixement de la població	altes	baixes
-Característiques de la producció	quantitat	qualitat
<i>Cicle dels nutrients</i>		
-Cicles minerals	oberts	tancats
-Taxa d'incorporació de nutrients	alta	baixa
-Paper dels detritus en la regeneració de nutrients	no important	important
<i>Homeostasi global</i>		
-Simbiosis internes	no desenvolupades	desenvolupades
-Conservació de nutrients	pobre	bona
-Producció d'entropia	alta	baixa
-Informació acumulada	baixa	alta

Aquest processat duu a una sèrie de propietats globals dels sistemes ecològics que es poden resumir en una taula (Taula I), en la qual s'indiquen les tendències que prenen certes variables globals al llarg d'un procés de successió típic (Odum, 1969). S'indica, per exemple, que al llarg d'un procés de successió augmenten la biomassa i la producció, però disminueix el flux d'energia per unitat de biomassa; augmenta més la respiració que la producció, de manera que tendeixen a igualar-se; s'acumula biomassa inactiva (o derivats); augmenten els heteròtrofs en relació als autòtrofs; les cadenes tròfiques es compliquen i formen xarxes d'interaccions; augmenta la diversitat específica, la complexitat i l'estructuració en l'espai, etc. Finalment, el sistema arriba a una situació estacionària on aquestes variables tendeixen a optimitzar-se i a mantenir-se més o menys estables al llarg del temps, sempre sota els constreyniments imposats pel règim de pertorbacions al qual està sotmès el sistema.

Quan el sistema es veu forçat per un agent extern, per un impuls de matèria o energia, per exemple, les espècies existents en el medi o que poden accedir-hi des de llocs propers, i que tenen capacitat per aprofitar amb més eficiència i més de pressa els recursos nous (la nova situació), augmentaran de nombre i tendiran a ocupar l'espai (un recurs limitat), i a acaparar la matèria i usar l'energia abans que les altres. Quan aquells recursos disponibles desapareguin del medi, o quan l'ambient esdevingui menys energètic, hi haurà un canvi gradual de la composició d'espècies durant el qual aquestes jugaran un paper important. Si la pertorbació desapareix i l'ambient tendeix a fer-se més estable, el sistema tendirà a seguir el que prediuen les observacions holistes (vegeu la taula I).

Ara bé, aquest procés de successió, de canvi de les espècies al llarg del temps i en un lloc donat, després d'una pertorbació, és un procés històric. Les espècies concretes que tindran èxit dependran de les condicions inicials just després de la pertorbació, i no sempre serà igual ni sempre arribarà necessàriament a un mateix final.

Tot això es pot veure en els boscos i en el plàncton, dos sistemes que d'entrada semblen prou allunyats l'un de l'altre per suposar que si funcionen essencialment igual, és que hem aconseguit trobar una mena de llei general (Flos i Gutiérrez, en premsa).

5. El caos determinista. Sensibilitat a les condicions inicials i atractors estranys. Impredicibilitat en els sistemes caòtics

Quan intentem descriure el procés de successió a partir de les dinàmiques individuals de les entitats en interacció (dels individus de les diferents espècies, per exemple) ens trobem que molt sovint el resultat és impredicible. En aquest cas, hem

de suposar que coneixem perfectament les relacions que s'estableixen entre les espècies i que som capaços d'escriure-les en forma d'equacions. Un cop tenim les fórmules, només cal fer-les funcionar, si cal ajudats d'un ordinador que ens faci les operacions. És a dir, disposem d'un model determinista per a les relacions entre les espècies, les quals coneixem perfectament. Malgrat tot, és possible que no puguem predir el futur.

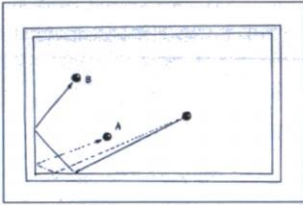

Fig. 1

Per entendre per què un sistema determinista pot ser impredecible podem recórrer a un joc (o esport) ben conegut: el billar (figura 1). En principi, hom pot molt bé imaginar-se que sabem la teoria del billar, és a dir, on hem de picar, amb quina força i amb quin angle per tal de fer carambola. Però en el cas del billar, un petit error inicial pot amplificar-se tant que la posició de la bola al cap d'uns instants pot trobar-se en un punt molt diferent del que obtindríem repetint la tacada. Fixeu-vos sinó en el dibuix, les posicions A i B de la bola en dues suposades tacades quasi idèntiques. D'aquesta amplificació dels petits errors se'n diu *sensibilitat a les condicions inicials*. Si en el cas del billar poguéssim seguir una bola que no s'aturés per fregament, veuríem que faria tombs i tombs per la superfície verda, passant una i altra vegada per llocs on ja havia estat, però mai tornant a repetir exactament el mateix recorregut. De tota manera, la bola quedaria sempre a dins de la taula. Aquesta taula conté tots els possibles recorreguts de la bola i constitueix l'espai afitat o atractor on queda restringida la dinàmica. Per tant, no podem predir en quin punt estarà la bola al cap de cinc minuts (després de 100 bandes per exemple) ja que la sensibilitat de les condicions inicials no ens permeten de saber-ho. En canvi, sí que podem perfectament predir que al cap de cinc, deu minuts o una hora, la bola romandrà sobre la taula. Aquesta predicció només la podem fer des de la perspectiva d'un observador que té la idea de conjunt, és a dir, des de fora de la taula de billar. Si fóssim en canvi uns petits observadors ficats a sobre la taula, i esperéssim veure venir i passar la bola més o menys a prop de nosaltres, tindríem la sensació que aquesta es mou de forma caòtica, és a dir, impredecible. Fixeu-vos que en aquest cas el que es pot predir no té interès i el que tindria interès no es pot predir. No cal dir que en el joc del billar és molt difícil dir, abans de picar la bola, com i de quina manera farem, per exemple, una carambola a 3 bandes...

L'exemple del billar no és perfecte, però ens il·lustra la idea de sensibilitat a les condicions inicials i la idea de conca d'atracció. En un sistema dinàmic, un atractor és un conjunt de punts en l'espai cap als quals van les trajectòries o punts successius (posicions successives) de la dinàmica. Així, per exemple, si llancem una bola a l'aire, la bola farà una mena de paràbola per acabar a terra i quedar-s'hi. Podem imaginar també una gran copa o recipient en forma d'embut, dins del qual fem girar una bola contra les parets. Aquest moviment més o menys circular es mantindrà mentre la bola giri de pressa, com prou perquè la força centrípeta la mantingui enlairada a mitja paret. A mesura que la velocitat de la bola minvi, aquesta anirà fent cercles més petits i més baixos dins del recipient, fins a caure i romandre quieta al centre de l'interior del recipient, en el seu punt més baix. Aquest punt és un atractor, i com que es tracta d'un punt (i no d'un conjunt gran de punts), es diu que l'atractor és puntual. Imaginem-nos, per contra, que disposem del mateix sistema, el del recipient i la bola, però ara tenim un motor perfectament acoblat que manté el recipient girant de tal manera que comunica peou moviment a la bola perquè es mantingui per sempre girant en un cercle a mitja altura de la paret del recipient. Aquest cercle serà l'atractor al qual anirà a parar qualsevol trajectòria, sempre que aquesta comenci en un punt qualsevol de dins de la copa. En aquest cas, l'atractor no és puntual, sinó que és una òrbita tancada, una figura geomètrica (cercle) que té una certa longitud. Els punts senzills i les òrbites tancades són atractors senzills. En els sistemes deterministes impredecibles, les trajectòries (posicions successives generades per la dinàmica) no es tanquen mai, ni passen mai dues vegades exactament pel mateix lloc, encara que passin molt a la vora les unes de les altres. Dos punts molt propers en un cert instant (que pertanyen a dues realitzacions de la mateixa dinàmica, per exemple) tendeixen inicialment a moure's en la mateixa direcció (determinada per les equacions del moviment o dinàmica) però tendeixen tot seguit a separar-se l'un de l'altre en moments posteriors, fins al punt que al cap de poc la distància entre ells és impredecible. El que és important, en canvi, és que el conjunt de trajectòries possibles dibuixin en l'espai una figura dins de la qual sempre hi ha qualsevol trajectòria, però on, coneguda la posició en un instant, no podem dir en quin punt d'aquesta figura es trobarà la trajectòria al cap d'un cert temps. Aquesta figura és un atractor, sens dubte, però és estrany. Per saber-ne més dels atractors estranys i del caos determinista hom pot llegir l'article de Simó (1991) i altres d'inclosos en la mateixa revista. Per a aplicacions en el camp de l'ecologia, hom pot veure el llibre de Flos (ed, 1995, en premsa).

El fet que el sistema determinista no predictiu tingui una dinàmica que es fica dins d'un atractor, per més que sigui un atractor no senzill o estrany, vol dir si més no que la dinàmica es manté, és a dir, que el sistema continua essent com sem-

pre i funcional. D'altra banda, l'existència d'un atractor vol dir que malgrat que no puguem fer prediccions des de *dins* del sistema, els seus estats successius estan afitats dins d'un cert entorn, de manera que, vist globalment, des d'una altra escala, podem considerar que simplement es tracta d'una posició que té un cert soroll. Una de les coses respecte al soroll és que un atractor estrany al qual li afegim soroll (petites desviacions a l'atzar), manté la seva forma millor que un atractor senzill. És a dir, els atractors estranys són més robusts enfront del soroll, cosa que pot ser molt interessant com a factor positiu per a la seva permanència en la natura.

Sovint es creu que les coses regulars, que funcionen *com rellotges* són millors que les coses caòtiques. Doncs bé, si mesurem la velocitat o ritme del batec del cor, ens adonem que en qualsevol persona sana, el ritme cardíac segueix una dinàmica caòtica: varia irregularment, encara que està afitat. Si fem les mateixes mesures de ritme cardíac en una persona que acaba de tenir un atac de cor, veurem que el seu ritme és molt més periòdic o previsible, més regular. Aquesta mateixa regularitat es detecta en pacients als quals es va fer la mateixa prova i que al cap d'un cert temps van patir un atac de cor. La presència de caos en el ritme cardíac de l'individu sa reflecteix la presència d'un sistema fortament adaptable.

Finalment, resulta que el cervell també és caòtic. Si hom analitza els senyals dels electroencefalogrames, hi troba atractors estranys. No només això, sinó que en estudis fets en condicions controlades amb animals (per exemple uns conills als quals se'ls feia olorar certes substàncies), es veu que els atractors estranys identificats es *fixen* segons els estímuls. Això reflecteix una anàlisi del senyal rebut i la construcció d'una *imatge* dinàmica identificable i recuperable quan torna el mateix estimul. El cervell sembla que tracta estats dinàmics diferents com entitats que es poden repetir i que són perfectament distingibles les unes de les altres. Aquests estats dinàmics diferents poden ser produïts per un mateix conjunt de cèl·lules connectades, només cal canviar alguns paràmetres, la concentració d'alguna substància o qualsevol aspecte *ambiental* del sistema per canviar de forma l'atractor. El nombre de valors dels paràmetres pot ser molt gran, i donar atractors diferents, mentre que el nombre de paràmetres pot ser realment reduït. Quin estalvi d'espai, d'estructures i d'elements en interacció! Aquests exemples que hem donat corresponen a sistemes que estan dins dels organismes, i en podríem donar d'altres. Però el fenomen també es pot donar en coses més macroscòpiques, i implicar, per exemple, poblacions d'individus. Aquest és el cas d'algunes epidemiologies. Podeu veure els exemples de Schaffer i Kot (1986) de l'estudi del xarampió a Nova York i Baltimore, i de la varicel·la a Nova York en el període 1928-1963.

6. Coexistència de caos local i estructures macroscòpiques estables. El control del caos per les escales

Què passa, doncs, en els ecosistemes? Hi ha caos? I si n'hi ha, ens n'hem de preocupar?

Sens dubte, a certes escales i per a certs fenòmens se sospita que a la natura hi ha caos. El problema per estar-ne segurs a nivell dels ecosistemes és que caldria poder disposar de sèries de dades prou bones en el temps i l'espai per provar-ho. En ecologia manquen dades d'aquest tipus. Ara bé, usant models de simulació de sistemes ecològics senzills s'ha pogut comprovar que el caos local pot existir, o fins i tot pot ser bastant comú, però no ha de ser necessàriament incompatible amb estructures esteses en l'espai que siguin perfectament estables (Solé, 1995).

El cas és que podem obtenir imatges del funcionament de la natura que no siguin caòtiques, però aquests *models* han de ser compatibles amb el caos que sempre està preparat per sorgir i que detectem o sospitem a certs nivells. Ara bé, el caos sembla que controla l'atzar.

El determinisme impregna la nostra existència i la nostra manera d'enfrontar-nos amb la vida diària. Estem acostumats a relacionar causes i efectes i actuem per aconseguir uns objectius. Molts petits actes quotidians es basen en això, i funciona prou bé. Alguns cops, la predicció falla. Si la causa n'és el model o mecanisme imaginat que relaciona la causa i l'efecte, l'atzar no hi juga. Però en el cas que el procés respongui a un model no lineal, llavors, els petits errors es poden amplificar i els errors de predicció poden resultar del mateix ordre que tot el rang de possible variació potencial de les previsions fetes. Ens trobem, llavors davant d'una impredecibilitat similar a la dels sistemes no lineals que presenten dinàmiques caòtiques. Els fets quotidians més elementals, de caràcter determinista, no acostumen a amplificar les petites perturbacions a l'atzar, i per això ens en fiem, però potser només perquè no els deixem prou temps per fer-ho. Amb perspectiva, sovint som capaços de reconèixer que aquell petit fet fortuït, aquell error o la casualitat van determinar en un cert moment que la nostra vida fes un tomb complet. Hi ha moments en què l'atzar es mostra decisiu. Ara bé, malgrat que hi ha processos deterministes i predecibles a curt termini que donen lloc a evolucions impredecibles, aquestes produeixen sovint estructures o formes que tenen un aspecte més predecible i estable. Aquestes estructures s'expressen en una escala espàcio-temporal superior a la pròpia del sistema dinàmic.

En els jocs de tauler, per exemple, on les peces es mouen sovint a partir del resultat d'un dau, i atès que en el joc hi poden participar diversos jugadors i moltes peces diferents, no és possible predir què passarà exactament. En canvi, la disposició global a mitja partida, l'estil de la distribució de peces al tauler, o fins i tot certs

aspectes dinàmics, es repeteixen per a diferents partides: no són iguals, però s'hi assemblen molt. El fet és que les regles del joc governen l'atzar, el dominen i la dinàmica del joc s'alimenta de l'atzar (Eigen i Winkler, 1983).

D'altra banda, també sembla que la natura s'organitzi i s'estructuri per *filtrar* el caos. Des de dins del sistema no hi ha predicció possible a llarg termini, però vist des d'una altra escala, l'atractor és quelcom afitat. En aquesta percepció d'una dinàmica caòtica per un sistema d'una escala superior, la incertitud local deixa de ser important i cobren importància els valors mitjans i les variàncies (mesurades al llarg del temps o de l'espai). Considerem, com a exemple hipotètic, una població de formigues en un bosc. La dinàmica bàsica d'aquest sistema es pot descriure pels elements constituents (les formigues) i llurs regles d'interacció. L'aliment del qual disposen i els indrets adequats per a llur reproducció són condicions de contorn. La població s'expressa en una distribució espacio-temporal, d'una escala superior a aquella en què es defineixen les regles del joc. Un ós formiguer (un depredador que pertany al sistema bosc, d'una escala superior a la del sistema de la població de formigues) es mourà (actuarà) en funció de la densitat de formigues, i quan trobi una bona concentració d'insectes, en un formiguer, per exemple, interactuarà menjant-se-les a milers en una poca estona. L'ós formiguer viu molt més temps que les formigues i es desplaça en un radi d'acció més ampli. Interactua en l'espai i el temps més que no pas les formigues i les capta com una població, no a nivell individual. La dinàmica dels óssos formiguers dependrà de la de les formigues, però tan sols al nivell de la seva expressió a una escala superior a la d'elles mateixes. Per a la seva dinàmica poblacional, serà important la densitat de formigues, llur distribució en l'espai i el temps, però no només interessarà aquest aspecte d'integració que tenen les relacions entre escales, sinó que la percepció (allò que mou el mamífer) es fa a través d'estructures que són imperceptibles des de l'escala de les formigues.

És l'escala superior la que, d'aquesta manera asimètrica, controla certs paràmetres que afecten la dinàmica de les escales inferiors. Aquesta asimetria queda reflectida igualment en la visió que cada un dels sistemes interactuants té de la relació, ja que per a les formigues, la intervenció de l'ós formiguer és una pertorbació impredecible des de dins del sistema de les formigues. Per l'ós, la presència de formigues és més predecible, encara que les fluctuacions de la població de les formigues d'un bosc podria reflectir-se en la dinàmica poblacional dels óssos formiguers.

Canviar d'escala és una manera de controlar la impredecibilitat: la dinàmica concreta deixa de ser important, i l'atractor estrany es veu com quelcom estable, com un soroll controlat en un rang de variació afitat. L'evolució ha d'haver portat les espècies a insensibilitzar-se davant de la impredecibilitat del caos. L'augment de la grandària dels organismes, l'augment de la longitud de vida, són canvis d'escala. La insensibilització a la dinàmica és l'expressió de la vocació de les variables a con-

vertir-se en paràmetres, la qual cosa s'aconsegueix canviant d'escala. Aquesta vocació hauria de respondre a un meta-regla del joc que seria responsable de l'autoorganització de la natura a través de les escales, en una cascada de sistemes acoblats amb taxes de renovació diferents.

Un cas molt interessant de tot plegat resulta d'interpretar l'organització social de les espècies, i en particular de l'home, com una manera d'accedir a escales espacials i temporals superiors. Es tracta d'una manera de guanyar capacitat de control, de predicibilitat, una manera d'eludir la incertitud i el caos local. Augmentant l'escala aconseguim esquivar la impredicibilitat, però només per un moment, mentre passem el control al de dalt... però en el nostre planeta trobem fenòmens no predicibles a escala global, és a dir, amb una impredicibilitat indefugible des de dins del sistema del nostre planeta. Hauríem d'anar a una escala superior per poder controlar els caos d'oscil·lacions climàtiques prou conegudes, que afecten tot el planeta, però a aquelles escales estaria en entredit la pròpia continuïtat del planeta tal com el coneixem. Hauríem d'incloure-hi les pertorbacions d'origen extern, com ara les col·lisions de planetoides, o bé les pertorbacions d'origen intern, com les erupcions volcàniques, moltes d'elles lligades a la contínua redistribució de les plaques litosfèriques. La humanitat seria una variable més del sistema, i ens podem preguntar si *des de dins*, l'espècie humana podria controlar el caos. Segurament no, i per fer-ho hauria de forçar la seva capacitat de transcendir les escales fins a extrems que ens són difícils de concebre.

7. Què pot, doncs, predir l'ecologia?

El nivell de predicció depèn fonamentalment de l'enfocament a l'hora d'estudiar un sistema. En la successió planctònica, dels organismes que viuen en suspensió en el mar, per exemple, que està adherida a la meteorologia (i a la hidrodinàmica), podem predir efectes globals però poc podem dir de les espècies concretes i de la seva proporció en el sistema. El mateix passa en la majoria de sistemes, en els quals el detall queda com un procés històric, i en el qual l'atzar té un paper important. Aquest atzar, que és el motor, permet el funcionament del sistema i fa que apareguin *propietats emergents*, més predicibles a nivell global.

Si escollim bé les variables a observar i som bons comptables, podem fer bones prediccions. Almenys, podem fer prediccions útils a nivell pràctic, del mateix nivell de les prediccions atmosfèriques. En aquest sentit, cal indicar que el temps atmosfèric té un comportament caòtic, i en canvi es tracta d'un sistema, l'atmosfèric, que es coneix bé i per al qual es disposa de molta informació cada dia. Els meteoròlegs poden fer prediccions molt bones a curt termini, no en poden fer a mitjà termini, i les que poden fer a llarg termini són molt poc interessants: que després de l'estiu ve la tardor, i des-

prés de la tardor l'hivern... Ens poden donar les dades estadístiques dels 30 anys anteriors i dir-nos que la temperatura o la pluja serà més o menys aquesta o aquella, amb una possibilitat d'error de tant... En ecologia, la incertitud de les prediccions ve sovint de la incertitud de les pertorbacions que vénen de fora, o de la incertitud de l'entrada de matèria i energia al sistema. Aquesta incertitud d'origen extern no ha d'amplificar-se necessàriament a nivell de l'ecosistema.

De fet, el que coneix l'ecologia sí que permet una gestió de la natura més raonable i més interessant des del punt de vista de la humanitat que la que sovint es fa, tant a nivell global com de qualsevol petita comunitat. El que passa és que cal que tot el que aquí s'ha dit s'integri en el concepte comú del que pot i no pot fer la ciència, i que la cultura i la manera de pensar de la població s'adapti a aquests nous paradigmes. La legislació ambiental ha de recollir aquests coneixements i no ha de demanar el que és impossible o el que no és adequat. *Quant de fòsfor és permisible abocar als rius?* La resposta a aquesta pregunta pot no ser agradable per als qui tenen la intenció d'abocar fòsfor als rius (o mercuri, o cianur...). Sabem, en poques paraules, com podem ajudar la natura a fer la seva feina, i hem d'assumir-ne els costos.

Pensem en un altre exemple d'actualitat: conservació de la biodiversitat i protecció d'espècies amenaçades. Protegir certes espècies pot representar conservar en alguns casos extensions considerables de terreny en l'estat menys pertorbat possible. En d'altres casos, conservar sistemes no necessàriament extensos, però sí molt especials. El conflicte apareix quan *volem* usar aquests espais per a altres coses, i en aquest sentit hem de fer valoracions, prendre decisions i assumir-ne les conseqüències. Fins i tot si cal, hem d'aprendre a acceptar tant els canvis que són predictibles com aquells que no ho són des de dins del sistema en el qual vivim.

Referències

Allen, T.F.H. i T. W. Hoekstra (1992). *Towards a unified ecology*. Columbia University Press, New York.

Eigen, M. i R. Winkler (1982). *Laws of game. How the principles of nature govern chance*. Penguin Books Ltd., Harmondsworth.

Flos, J. (ed.) (1995, en premsa). *Ordre i caos en ecologia*. Publicacions de la Universitat de Barcelona.

Flos, J. i Gutiérrez, E. (1995, en premsa) *Caos en ecologia: alguna cosa més que un nou argot*, A: Flos, J. (ed) *Ordre i caos en ecologia*. Publicacions de la Universitat de Barcelona.

Odum, E.P. (1969). *The strategy of ecosystems development*. Science, 164: 262-270.

Patten, B.C. i Odum, E.P. (1981). *The cybernetic nature of ecosystems*. Am. Nat., 118:886-895.

Schaffer, W.M. i Kot, M. (1986). *Differential systems in ecology and epidemiology*, A: A.V. Holden, *Chaos*, Manchester Univesity Press.

Simó, C. (1991). *Cómo entender el caos determinista*, Mundo Científico, 115

Solé, R.V. (1995, en premsa). *Ordre i caos espàcio-temporal en ecosistemes*, A: Flos, J. (ed) *Ordre i caos en ecologia*, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

Resum

L'ecologia, com a ciència, ha intentat diversos camins per modelar amb eficàcia la naturalesa. Hi ha fonamentalment dues aproximacions: la que considera els ecosistemes en la seva globalitat i la que analitza minuciosament els mecanismes involucrats en llur dinàmica. Totes dues són necessàries però no resolen els problemes lligats a l'existència d'uns rangs molt amplis d'escales d'espai i temps en els sistemes ecològics, els quals no sempre s'han sabut identificar i delimitar convenientment.

El determinisme impregna el nostre sentit comú i la nostra vida diària. La ciència no és aliena a aquesta deformació de caràcter històric, i generalment s'associa la ciència amb el determinisme, i aquest amb la capacitat de predicció. El reconeixement de l'existència de dinàmiques caòtiques en sistemes deterministes ben senzills està fent revisar els límits de la predicibilitat en les ciències naturals, en particular en l'ecologia. En els sistemes naturals reconeixem un cert ordre, unes regularitats, però també hi trobem totes les llavors del caos determinista.

La natura s'autoorganitza, de manera admirable, i les tendències observades i descrites, ja des de principis de segle, poden trobar reinterpretacions en el context de nous coneixements i conceptes tals com el caos determinista i l'autocriticalitat. No hi ha dubte que assistim a l'eclosió de nous paradigmes que han d'influenciar tota la ciència, però que cal suposar que traspuaran a la cultura general i afectaran tota la societat.

Il·lusió 5 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

10 anys d'economia

- 2 de desembre a les 19.30h
- Sala d'actes del MI Govern a Prada Casadet

Luis Angel Lerena

▲ Currículum

Doctor en economia per la Universitat de Madrid, amb premi extraordinari.

Graduat en dret per la Universitat de Valladolid, amb premi extraordinari.

En el món acadèmic, és catedràtic d'economia internacional de la Universitat Complutense de Madrid.

Ha publicat nombrosos articles en revistes professionals sobre temes d'economia internacional i financera, especialment. També ha escrit nombrosos articles de divulgació en premsa i revistes.

Economista de l'Estat, ha estat assessor econòmic dels ministeris d'Indústria i de Comerç, subdirector general d'Acció Regional, d'Estudis Econòmics i cap de l'assessoria econòmica del ministeri de Planificació.

El 1977 va ser nomenat director del Servei d'Estudis del Banc de Bilbao. Actualment, és director general adjunt del Banc de Bilbao Biscaia i director del Servei d'Estudis. És director, també, del Centre d'Estudis Bancaris de la Fundació BBV.

És membre de l'American Economic Association i forma part d'importants associacions d'economistes de banca. En concret, és l'únic membre espanyol de la Conferència Internacional d'Economistes de Banca (ICCBE) i del Club Internacional d'Economistes de Banca, associacions en les quals estan representats el més importants bancs mundials. És membre del grup d'estudis macroeconòmics de l'Associació Bancària Europea per a l'ecu, i ha col·laborat activament

en el comitè per a la Unió Monetària Europea.

Ha estat conseller d'Espasa Calpe i vocal del Patronat de FUINCA. És vocal del comitè tècnic de Nomisma, SPA, del patronat de la Fundació Ortega i Gasset, del consell editorial del grup de publicacions Recoletos i del patronat del Col·legi Universitari d'Estudis Financers (CUNEF).

Quiero expresar en primer lugar mi agradecimiento a los organizadores de este acto por su invitación a desarrollar esta presentación. Al mismo tiempo me gustaría señalar mi satisfacción por encontrarme en este Principado y sobre todo por estar en unos momentos en los que la estancia resulta más interesante al permitir la observación del movimiento hacia una nueva definición de la organización política y económica andorrana, en un proceso cuyas características resultan difíciles de encontrar en otra región europea. Es de desear el mayor éxito en estos cambios que se están produciendo en la estructura política y administrativa de este país, rompiendo con unas tradiciones que, aunque en algunos casos pueden resultar contradictorias con las necesidades de un país moderno, sin embargo, han servido para dar a Andorra una personalidad única y para mantener su prosperidad económica durante siglos.

Aunque uno pueda ser visitante asiduo de este país, lo cierto es que no resulta fácil conocer exactamente y a fondo sus problemas y, desde luego, todavía resulta más difícil, para mí al menos, el conocimiento de la problemática de su sistema financiero. Pero es de suponer que el esfuerzo de modernización y construcción de un nuevo orden político y administrativo, compatible con la vieja historia de este país, alcanzará también al sistema financiero andorrano y es indudable que el esfuerzo de modernización y adaptación al cambio resulta obligado en un sector de tanta importancia en la vida económica del Principado.

Por mi parte, y creo que siguiendo el deseo de los organizadores, pretendo, simplemente, reflexionar ante ustedes sobre la experiencia del cambio y la adaptación que se está produciendo en los sistemas europeos, con especial referencia, naturalmente, al sistema bancario español en el que trabajo y que conozco mejor. No pretendo ni puedo hacer una reflexión profunda, sino, simplemente, transmitir algunos rasgos de esa experiencia del cambio que hemos vivido y estamos viviendo. Con ello, no se trata de proponer ningún modelo a seguir, sino de proponer un modelo para consideración o referencia. Pero hay que entender que las peculiaridades del sistema bancario andorrano son muchas y bastantes de las cosas que puedan decirse sobre la evolución de los sistemas bancarios europeos no tendrán aplicación al caso andorrano. En todo caso, las consideraciones que yo haga van a reflejar opiniones personales que pueden estar, desde luego, llenas de errores, pero, además están llenas de juicios o apreciaciones subjetivas que nadie tiene por qué compartir.

1. Cambio generalizado

Resulta evidente para todos que los sistemas bancarios del mundo occidental, pero especialmente los del continente europeo, están registrando un proceso de

transformación y cambio acelerado. En el caso de los países miembros de la Unión Europea, podría entenderse que tal transformación obedece a la adaptación de las legislaciones y sistemas nacionales a la regulación bancaria europea, pero esa visión no sería exacta. Los cambios en los sistemas bancarios tienen, como he dicho, carácter *general*, afectan, por ello, a todos los sistemas y siguen *pautas o direcciones parecidas*. El cambio es una consecuencia de *ciertas direcciones reguladoras* que se han generalizado en todos los países antes de que llegara la normativa comunitaria y que han introducido una mayor competencia y libertad en el funcionamiento de los bancos. La presencia de *cambios tecnológicos* supone, también, una presión adicional y generalizada en favor de ese cambio, con independencia de todo intento regulador o armonizador comunitario. Finalmente, los cambios en la educación financiera de la clientela han constituido otra fuerza impulsora del cambio. Así que todos los países, puede decirse, se están adaptando al cambio en la profesión, cambio derivado de la nueva regulación, de la *mayor competencia* y del *cambio tecnológico*. Los cambios en la profesión y en el negocio bancario son, contra lo que se suele pensar, los que han empujado y están empujando las reformas legales que tienen lugar dentro del seno de la Unión Europea y ningún país es ajeno a estos cambios. Aceptado que el cambio va a tener lugar, las autoridades nacionales supervisoras o reguladoras de los sistemas bancarios *tratan de dirigirlo*, en la medida de lo posible, para adecuarlo a la situación de cada país, adelantándose al cambio del entorno para evitar ser arrastrados por él con el consiguiente resultado desfavorable para el bienestar y eficacia del sistema económico nacional.

2. Cambio y reacción

El cambio, en todos los sistemas bancarios, ha buscado y resultado finalmente en una *liberalización de los mercados y de las transacciones financieras*. Se han desregulado, en efecto, los mercados y las transacciones. Como consecuencia de esa liberalización se ha producido una mayor *competencia* de las instituciones que ha *reducido la rentabilidad* de las mismas y ha producido en lo que se llama la *desintermediación*, es decir, la aparición de nuevas instituciones, bancarias o no bancarias, que compiten en el ámbito específico del negocio bancario. Enfrentados a esta situación, los bancos reaccionan. En síntesis, cambio y reacción frente al mismo. Estos son los problemas que vamos a considerar esta tarde.

2.1. Liberalización de mercados. Desregulación interna

En primer lugar, se ha producido, por tanto, una liberalización de los mercados. La mayoría de los mercados bancarios y financieros europeos estaban fuertemente

regulados y protegidos. Se carecía de *libertad de acceso* a una profesión en la que todo dependía de la ley. Se restringe además la *libertad de actuación* de los gestores. Había que hacer sólo lo que quería el regulador. Los *mercados internos* nacionales estaban, además, *cerrados a toda competencia* externa e interna. En lo interno, los mercados estaban *compartimentalizados* y separados de forma que cada institución tenía reservada una parte del mercado en la que podía operar libremente, pero sin salirse de la misma. Las instituciones tenían limitado su campo de actividad, o coto de caza, pero a su vez, en su propio campo de actividad se encontraban protegidas de la competencia de otras instituciones similares. En el caso español, por ejemplo, los bancos tenían acotado su terreno operatorio y las cajas el suyo propio, sin que la intrusión o entrada de una institución en el terreno de la otra resultara posible, porque existía una prohibición legal que atribuía una especie de derecho de reserva del mercado.

Además, existían barreras de entrada frente a *nuevos competidores o nuevos bancos*. La creación de nuevos bancos estaba rigurosamente limitada y, en el peor de los casos, prohibida, con lo cual se mantenía una situación de un número limitado de instituciones que, además, progresivamente, tendía a disminuir, puesto que los grandes bancos existentes, para crecer, se apropiaban de instituciones más pequeñas y las absorbían. No aumentaba, pues, el número de instituciones competidoras sino que más bien se registraba una disminución. Ni siquiera resultaba posible la apertura de nuevas oficinas.

La liberalización ha llevado a suprimir toda esta regulación protectora (la desregulación). El cambio ha consistido, primero, en la *desaparición de las barreras internas que frenan la competencia en el mercado doméstico o nacional*. Se han suprimido, por tanto, todas las regulaciones que contribuyen a separar mercados y a crear mercados independientes o compartimentalizados. Los bancos y las cajas compiten en el mismo mercado y no tienen un nicho de mercado separado. Ha desaparecido, asimismo, la *prohibición de entrada* de nuevas instituciones o de creación de competidores. Se ha roto el statu quo que existía hasta ahora. Se han limitado, asimismo, las *disposiciones que regulan o dirigen la operatoria de las instituciones bancarias* en direcciones determinadas. Por ejemplo, se han suprimido los techos o topes a los tipos de interés, se ha abierto la posibilidad de creación de todo tipo de cuentas o de pasivos o activos bancarios nuevos, etc. Se han suprimido todas las disposiciones que obligaban a colocaciones de fondos predeterminadas de las instituciones bancarias y financieras. En el caso español, es conocida la existencia tradicional de un conjunto de coeficientes que obligaban a los bancos e instituciones bancarias a destinar cantidades predeterminadas de sus depósitos a colocaciones que servían, bien directamente al interés público, bien a la financiación de actividades productivas que el Estado consideraba prioritarias. Con ello se producía

una distorsión en la asignación de recursos que llevaba a ineficiencias y que *restaba* competitividad a las instituciones. La supresión de coeficientes ha *mejorado la asignación de recursos*, introduciendo un mayor grado de eficiencia. La profesión bancaria no se ha venido abajo con todos estos cambios.

2.2. Supresión de barreras restrictivas de la competencia externa

La segunda característica del cambio producido por la liberalización es la desaparición de las barreras que se oponen a la *competencia exterior*. Los mercados nacionales se abren a la competencia exterior fundamentalmente, en el caso europeo, por la creación del mercado único, pero no se trata, otra vez, de un proceso peculiar europeo, sino que países con un sistema bancario desarrollado y que no pertenecen a la Unión Económica Europea, están siguiendo la misma pauta ante la inevitable ruptura de fronteras que, como se ha dicho, supone la tecnología y ante una tendencia que se manifiesta en todo el mundo y que se ha puesto de manifiesto con la inclusión de la liberalización de los servicios financieros en la negociación del Acuerdo general de aranceles y comercio (GATT). Las restricciones a la competencia externa son inútiles frente al avance tecnológico en las comunicaciones que hace inútil gran cantidad de prohibiciones y limitaciones, especialmente aquellas relativas a la libre prestación de servicios.

La verdad es que la experiencia de la liberalización de las barreras frente a la competencia exterior en el sistema bancario tampoco ha arrojado resultados dramáticos para la vida de las instituciones. Los sistemas nacionales no se han visto invadidos por los competidores externos pese a que en el marco del mercado único no sólo se ha liberalizado la prestación de servicios, sino también la libre instalación de las entidades.

Todo este conjunto de supresión de intervenciones y de liberalización es lo que constituye, pues, el proceso de desregulación que, con independencia de las posiciones que pretenden mantener las autoridades nacionales, se hace inevitable en una banca cuya tecnología rompe fronteras. Resulta así absurdo oponerse a la liberalización de los mercados financieros cuando la moderna tecnología de comunicación permite la ruptura de todo tipo de fronteras, de forma que si un sistema bancario resulta ineficiente por consecuencia de las regulaciones o restricciones operatorias nacionales, es posible realizar la misma operatoria que se desea con una simple transmisión de órdenes a otro sistema bancario más allá de las fronteras nacionales y que puede realizar la operatoria en condiciones de mayor eficiencia. Y enfrentarse a este tipo de competencia con un sistema bancario ineficiente es extremadamente peligroso. La experiencia española es otra vez ilustrativa a este respecto. Pese a la solidez de la banca española y a la disponibilidad de recursos de

capital abundantes, como consecuencia de la acumulación interna de grandes beneficios que permitió la regulación y la restricción de la competencia, lo cierto es que la adaptación al nuevo entorno ha resultado costosa y está creando problemas en algunas instituciones bancarias aisladas porque, probablemente, la desregulación debió haberse realizado antes y en un entorno económico más favorable. Pero, en todo caso, hay que llevarla a efecto.

En el caso español, un sistema que durante más de 40 años permaneció totalmente cerrado a la competencia exterior, la apertura y la libre instalación no ha producido ninguna invasión del sistema bancario por *instituciones extranjeras* pese al atractivo que la alta rentabilidad de la banca española ofrecía. Ha habido una pérdida de cuota en algunos segmentos de mercado para cuya operatoria, al menos inicialmente, está mejor dotada la banca extranjera. Tal ha sucedido en banca corporativa o en negocios de banca internacional. La gestión de carteras o la ingeniería financiera son campos de ventaja inicial para la banca extranjera. Es más, hay que decir que lo que ha podido constatarse en el caso español es que la banca española ha aprendido tecnologías o se ha visto obligada a introducir cambios en su mercado, siguiendo la pauta de la banca extranjera, pero, después, se ha mostrado capaz de competir holgadamente en su mercado con los bancos extranjeros en esas nuevas líneas de negocio que la banca extranjera ha ayudado a introducir.

2.3. Liberalización de transacciones exteriores

La otra línea de avance de la transformación bancaria ha sido la *liberalización de transacciones financieras*. Los sistemas económicos europeos, y especialmente el sistema bancario español y, en menor medida, el francés, estaban habituados a trabajar con un mecanismo de control de cambios que restringía enormemente la libertad de realización de transacciones financieras y el movimiento de capitales o flujos financieros de un país a otro. Las entradas o salidas de divisas estaban rigurosamente reglamentadas y el incumplimiento de las regulaciones pertinentes se configuraba como delito en muchas ocasiones. Las dificultades para la realización de transacciones financieras exteriores sin autorización eran, pues, reales y hacían que el volumen de transacciones financieras con el exterior se viera grandemente reducido como consecuencia de tales restricciones.

La creación del mercado único ha llevado a los países miembros a la eliminación total del régimen del control de cambios existente. Se han liberalizado todos los flujos financieros de cualquier tipo, con lo que han dejado de ser ilegales los que lo eran, lo que supone un cambio dramático para países como España que durante generaciones han vivido sometidos a un férreo control de cambios con consideración de delito y pena de prisión a las violaciones de las regulaciones específicas

sobre el tema. Hoy, en cambio, los ciudadanos de los países de la Unión Europea pueden realizar todo tipo de transacciones o movimientos financieros con el exterior con entera libertad. Esa libertad se extiende a la *elección de los bancos* con los que realizan tales transacciones, de forma que cualquier transacción con el exterior realizada por motivos de precaución, transacción o especulativos, encuentra cauces de desarrollo e instrumentación tanto en la banca española como en la banca extranjera, opere o no en España.

Evidentemente, esta situación ha tenido impacto sobre los centros *off-shore*. Un conjunto de operaciones que seguían el cauce *off-shore* iba hacia sistemas bancarios donde se vendía el secreto como garantía de seguridad, para evitar el conocimiento de transacciones que, por la simple violación del control de cambios, eran consideradas delictivas. Hoy, no hay porqué ocultar, en principio, tales operaciones a las autoridades nacionales, porque son legales. Solo si existe evasión fiscal o si se trata de operaciones de blanqueo u ocultación de activo sigue siendo necesario el secreto. La operatoria, en sí, es perfectamente legal en un conjunto de operaciones que son o pueden llegar a ser conocidas por las autoridades sin ningún problema, y pueden ser realizadas por bancos nacionales o internacionales a los que no se les pide el mantenimiento del secreto bancario más allá de lo que resulta normal en la profesión bancaria. Es más, en muchos casos, los propios interesados comunicarán la realización de estas operaciones a sus autoridades nacionales para regularizar su situación fiscal.

2.4. Desarrollo de las transacciones exteriores

La liberalización de estas transacciones abre camino a un proceso de *ampliación de las mismas* conforme vaya aumentando la educación financiera de la clientela y su internacionalización. Evidentemente, todavía existen recelos para trabajar con bancos no españoles en el extranjero o para colocar recursos en títulos o activos extranjeros, pero esta auto-restricción, debida a la insuficiente educación financiera de la clientela, no se da ya en determinados sectores de la misma y, en el futuro, su importancia será progresivamente menor en la generalidad de los clientes. Es más, en un negocio tan importante para determinados segmentos de banca como el de la gestión de la tesorería de las empresas, se ha hecho ya una práctica normalizada la colocación de los excedentes, de forma indiferenciada, tanto en activos nacionales como en activos extranjeros y el cambio entre ellos se produce con normalidad y cotidianamente. Ello obliga, ciertamente, a unas especializaciones profesionales en los departamentos de tesorería bancaria que quieran gestionar fondos de tesorería de clientes que no resultan fáciles de llevar a cabo en plazo corto. El cambio se irá extendiendo a segmentos de clientela como el de las economías

domésticas, lo que planteará dificultades especiales sobre todo a los bancos de *pequeña dimensión* y a instituciones como cajas de ahorro. Hay que tener en cuenta que esta generalización de demanda de activos financieros exteriores irá acompañada de una mayor sofisticación y selección de activos, así como de una demanda.

Otra vez hay que señalar que este proceso de liberalización de transacciones no se limita a Europa. El proceso se inició en los difíciles años de la primera crisis energética para hacer viable la financiación de los déficits de balanza de pagos y, desde entonces, ha continuado ininterrumpidamente. El ejemplo de la Unión Europea ha trascendido más allá de sus fronteras y especialmente en los países con sistemas económicos y sociales parecidos y con cierto grado de desarrollo. Esa evolución les ha llevado a instrumentar su propia liberalización, en reciprocidad con la conducta seguida por la Unión Europea y con la idea de tener acceso sin rechazo por los países de la UE y aprovechar, así, las oportunidades de negocio que se abren con la liberalización de transacciones en el mercado europeo. Se amplían así las posibilidades de crecimiento de esta parte del negocio. Es obvio que sistemas bancarios como el *suizo* o el de *Liechtenstein* o cualquier otro especializado en el negocio internacional o en banca privada, no podrá competir en Europa si no monta un sistema de reglas de juego que tenga una dimensión y unas características compatibles con las que prevalecen dentro de la UE y que no den lugar a represalias o discriminaciones por parte de las autoridades comunitarias por buscar una posición de ventaja unilateral no justificada.

Los efectos de la mayor liberalización de los mercados y de transacciones financieras se traducen especialmente en una mayor competencia en el exterior. La mejora de la competitividad se impone y ello puede lograrse vía reducción de costes y precios y sobre todo vía mejora de calidad y de prestación de servicios. En buena parte del negocio bancario internacional y de recogida y captación de fondos en los mercados exteriores, el coste no es un elemento determinante porque, en general, las diferencias de costes entre bancos no son muy grandes. En cambio, la ventaja competitiva radica mucho más en la gama de servicios que se prestan y en la calidad con que se ofrecen, sobre todo, teniendo en cuenta las características que presentan los clientes de este segmento del negocio.

2.5. Las demandas de la clientela

El análisis de cuáles son los determinantes de las opciones de colocación en el exterior por los clientes bancarios frente a las ofrecidas por el mercado interno señala que las *variables fiscales* y el *secreto bancario* siguen jugando un papel importante en el seno de la UE. A veces, el juego de salida de recursos es provocado por

los propios bancos como medida de defensa frente a la implantación de coeficientes al negocio doméstico, para lo cual sacan recursos al exterior (propios o de la clientela), logrando así burlar tales coeficientes. Este comportamiento es una clara muestra de la pérdida de libertad que la liberalización supone para las autoridades reguladoras. Dentro de los consumidores, es evidente que las retenciones en las rentas de capitales juegan un papel importante y decisivo, tanto por su efecto fiscal como por su repercusión económica, como ha mostrado la experiencia alemana de colocaciones en Luxemburgo. Todos los criterios anteriores se contraponen a la *rentabilidad* que se obtiene de la remuneración directa de los depósitos o colocaciones y de la indirecta, obtenida a través de los servicios prestados. La rentabilidad total, en efecto, también ha de incluir la eficiencia y capacidad de servicio del sistema bancario de que se trate.

Es difícil cifrar los efectos de estos cambios en los sistemas bancarios europeos. En todo caso, algún intento de análisis para el caso español ha constatado, en una estimación llena de incertidumbres, que en cuatro años, se ha duplicado el volumen de fondos colocados en el exterior. De 1989 a 1993, el volumen de fondos colocados fuera por residentes españoles ha pasado de 5.000 millones de dólares a 10.000. Parece que la mayor parte se mantiene en bancos españoles no residentes, es decir, en las oficinas en el exterior de la banca (española o no) pero domiciliada u operante en España. La deslocalización se concentra, así, en oficinas y sucursales de bancos residentes en España que operan en el exterior. De todas maneras, hay que reiterar que se trata de simples indicios, porque la información ha empeorado como consecuencia de la propia liberalización y de la consiguiente necesidad de facilitar mucha menos información al Banco de España. Las cifras que se manejan parecen indicar que la reacción de defensa de la banca española ha sido positiva y ha tenido éxito.

3. Competencia

3.1. Efectos internos

Como se ha dicho, el resultado conjunto de la desregulación y de la liberalización de mercados y de transacciones es una mayor competencia tanto en el mercado nacional como en el mercados exterior.

La mayor *competencia* en cualquier modelo económico produce un efecto inicial que es la igualación de los precios con los costes de producción. La competencia, en efecto, impide la obtención de beneficios extraordinarios, porque la existencia de tales beneficios anima a la entrada de nuevos competidores que se apoderan de una parte del mercado y reducen, así, la posibilidad de obtención de beneficios

extraordinarios. En definitiva, la competencia *reduce el beneficio* y lo lleva a niveles normales, impidiendo la obtención de beneficios extraordinarios y de altos tipos de rentabilidad.

En segundo lugar, la competencia hace difíciles o imposibles las *subvenciones cruzadas*. Al reducirse los márgenes de beneficios, un banco no puede mantener actividades que no son rentables y que subvenciona con los beneficios de otras actividades rentables. La desaparición de los beneficios extraordinarios hace que los bancos tengan que mantener sólo las actividades rentables por sí mismas y que se justifiquen por su cuenta de resultados separada que muestra la obtención de beneficios positivos.

La competencia, en tercer lugar, *reduce la cuota* de mercado nacional que las instituciones pueden obtener, al tener que repartirla con otras instituciones nacionales o extranjeras. Sin embargo, al mismo tiempo, abre y amplía mercados exteriores. En ese sentido, las instituciones tienen que alterar sus reglas de juego y entender que la mejor defensa frente a esta nueva situación de competencia es el ataque a los nuevos mercados que se han abierto. Con una estrategia que trate de conseguir una cuota de participación en el mismo. La pérdida de cuota en el mercado nacional resulta casi inevitable y ello aún suponiendo que el negocio tradicional pudiera mantener su peso e importancia habituales.

Como resultado final de todo lo anterior, y especialmente de la reducción del margen de beneficios, aparece un riesgo de *fragilización*. La reducción de los beneficios hace a los bancos más sensibles a los errores de gestión o a las situaciones de dificultad en los mercados o frente a la clientela. La respuesta a todo esto, por parte de las autoridades, ha consistido en un esfuerzo de mayor supervisión, por un lado, y, por otro, en la institucionalización de un conjunto de requerimientos de colocación de fondos para mantener la seguridad del tráfico bancario y de las instituciones. En este sentido, hemos asistido en los últimos años a una regulación mucho más estricta de la banca y a una mayor vigilancia y control de su actividad.

3.2. Efectos en el mercado. Desintermediación

Porque los efectos de la competencia en el negocio tradicional se manifiestan, sobre todo, en la presencia de lo que hemos llamado *desintermediación*. En definitiva, ahorradores e inversores pasan a relacionarse en sus transacciones financieras por medio de otras instituciones que sustituyen a los bancos. El negocio pasa así a otras instituciones que entran en el mercado, que pueden ser financieras o no financieras y que pueden tener el carácter de nacionales o no. La desintermediación se produce por la aparición de *instituciones nuevas*. Pero, además, hay otra desintermediación en *productos* de activo y de pasivo. Efectivamente, la desregulación y

la liberalización permiten la aparición de nuevos productos que sustituyen a los tradicionales bancarios. Es claro que los depósitos bancarios pierden atractivo frente a otros productos nuevos, como los fondos de pensiones o de inversión. Esto en el lado del pasivo. En el lado del activo, la financiación a través del crédito bancario es sustituida por la financiación a través de otras fórmulas como la financiación a corto plazo a través de los pagarés de empresas renovables emitidos especialmente por los mejores clientes de la banca que son los que, por su reputación, tienen acceso al mercado. Por otra parte, la educación de la clientela cambia, con lo cual los clientes realizan una demanda de los nuevos productos que, por ello, son justamente los que crecen con más rapidez e intensidad.

4. Reacciones bancarias

En este mercado, las posibilidades de defensa son diferentes para los bancos de carácter universal que las que existen para bancos de carácter especializado. En el caso español, con banca universal, la defensa ha consistido generalmente en la asunción de todos los nuevos productos y la integración dentro de la organización bancaria. En todo caso, el proceso en esta dirección lleva a que el negocio bancario tradicional pierda peso e importancia en el total del negocio bancario al incorporar éste los nuevos negocios. Se registra, así, un cambio en las formas de gestión y en la composición del negocio bancario. Y es de señalar que los nuevos productos son menos intensivos en trabajo que los tradicionales productos bancarios.

Los problemas con los que los sistemas bancarios europeos se han tenido que enfrentar son fundamentalmente tres:

—En primer lugar, la *tendencia a la reducción del beneficio*.

—En segundo lugar, una *reducción de lo que ha sido el negocio tradicional* de depósitos y créditos como resultado de las nuevas demandas de la clientela.

—Y, en tercer lugar, la *extensión de la mayor competencia* a los nuevos negocios que han aparecido y se han desarrollado como consecuencia de los cambios citados de la demanda de la clientela.

4.1 .Racionalización y adelgazamiento

La caída de beneficios y la reducción del negocio tradicional obligan, en principio, a estrategias totalmente homogéneas. La reducción de la rentabilidad implicaría la necesidad de una política de reducción de costes para incrementar o mantener el beneficio. La reducción del negocio tradicional, por su parte, implica la necesidad de practicar un proceso de adelgazamiento de los medios humanos y materiales utilizados en tal segmento de negocio y que, como consecuencia de su dis-

minución, quedan, ciertamente, redundantes. Como la reducción de costes puede tener lugar a través de la reducción de plantillas y medios humanos, así como por la reducción de medios materiales, ambos objetivos (reducción de negocio y mantenimiento de la rentabilidad) implican el uso de políticas muy similares.

La reducción de costes y medios supone, en principio, una mejora de la competitividad en cuanto que permite ofrecer precios más bajos a la clientela. Se puede producir lo mismo con menores costes y, por lo tanto, con menor empleo de recursos materiales y humanos por unidad de producción. Las estrategias citadas se corresponden, pues, con una política de *competitividad en costes*.

La competencia en costes lleva, pues, a un esfuerzo de racionalización. Este esfuerzo de racionalización está llevándose a cabo en estos momentos por todos los sistemas bancarios europeos, que están ciertamente reduciendo sus gastos generales, sus costes de personal, sus plantillas, sus medios, etc. La advertencia que cabe hacer aquí es la necesidad de que este adelgazamiento de las instituciones sea y tenga un sentido racional. La experiencia está mostrando, por un lado, que las *políticas de puro adelgazamiento per se* conducen a una perpetuación en la que el único sentido y objetivo es el adelgazamiento en sí sin considerar para qué se busca tal adelgazamiento, o, al menos, dando prioridad al adelgazamiento sobre los objetivos que con él se persiguen. Cuando se llega al objetivo marcado, como no se ha diseñado el plan de actividades que se quiere seguir, el único camino que queda es seguir reduciendo pasivo. Esa visión responde a un criterio cortoplacista de las reformas necesarias para ganar competencia.

Por otra parte, esa misma visión llevada a sus extremos puede conducir a un *deterioro de la calidad del servicio* que se ofrece, con lo cual se quiebran las posibilidades de competir en diversificación y calidad. Este es un riesgo que amenaza a todas las políticas de racionalización y que se ha convertido en un peligro real en muchas instituciones que las han llevado a cabo con esa visión cortoplacista.

Las políticas indiscriminadas de *reducción de personal* abren la posibilidad de que se produzca un claro deterioro en la calidad y en la edad media de las plantillas, con lo cual la diversificación se hace más difícil. En la *reducción de medios*, por ejemplo, la política de oficinas consistió en un cierre indiscriminado y acelerado de las mismas y hoy, al cabo de unos años de practicarla, se aprecia con claridad que las posibilidades de apertura de oficinas no están cerradas y los grandes bancos españoles reanudan una política de apertura o compran redes a otras instituciones bancarias para completar y adecuar la estructura de su propia red. La oficina es vista hoy como centro de negocio más que como centro de coste y, en ese sentido, su apreciación ha mejorado. La visión cortoplacista puede perjudicar y producir despilfarros en el uso de los recursos en las estrategias de racionalización. Pero, en banca es importante también la competitividad basada en la oferta de nuevos servicios y

la calidad con la que se prestan los mismos. En efecto, los objetivos de diversificación y mejora de calidad constituyen en todo el sector servicios, y de modo especial en la banca, una vía de competir muy efectiva. Con ella, se logra la diferenciación de una institución frente a sus competidores a través de una oferta más amplia y de mejor calidad. Esta estrategia de calidad y diversificación exige también una *adaptación* cuantitativa y, especialmente, cualitativa de los recursos humanos y materiales a las nuevas actividades que se quieren emprender.

Una consideración que ha tenido un papel importante en las estrategias europeas de racionalización ha sido la búsqueda de una mayor *dimensión*. Con tal dimensión se perseguía, por un lado, la obtención de economías de escala y, por otro, la posesión de una masa crítica que parecía necesaria para enfrentarse con negocios tales como el de mercados internacionales. De esta forma, se han producido fusiones en distintos mercados europeos, aparte de las fusiones que tuvieron lugar en los años 60 y 70, sobre todo. Evidentemente, el problema de la dimensión debe estar siempre presente en la mente de los gestores bancarios. No es necesaria una gran dimensión en todos los ámbitos de negocios que un banco puede acometer, pero, desde luego, el problema de la dimensión mínima, el de las economías de escala o el de la masa crítica han de ser tenidos en cuenta a la hora de acometer ciertos negocios y enfrentarse a las tareas de diversificación. Ciertamente, las fusiones se han mostrado enormemente difíciles y complicadas, aparte de exigir un periodo de tiempo considerable para lograr un funcionamiento efectivo.

4.2. Diversificación

La respuesta a la desintermediación ha consistido en la diversificación de la oferta de servicios bancarios. No se trata de señalar aquí cuáles son las líneas que debe seguir un banco, puesto que cada banco y cada sistema bancario constituyen un ejemplo o caso específico difícil de generalizar. En todo caso, el problema que se plantea a los bancos es, suponiendo que su ordenamiento legal les permita la entrada en los nuevos negocios, si les resulta conveniente acometerlos y, en su caso, cual es la estructura organizativa que deben adoptar.

Sin otro ánimo que sistematizar los ejemplos que se ofrecen, podría señalarse que ha existido una diversificación importante sobre la base del *negocio tradicional de depósitos y créditos*. Se han aprovechado los cambios en la demanda de la clientela a los que se ha hecho referencia. De esta manera se explica la entrada de las instituciones bancarias europeas en todo el campo de los *fondos de pensiones y de los fondos de inversión*. Asimismo se explica la extensión del negocio bancario *al seguro*, con la posibilidad de vender los seguros en las oficinas. Por mucho que se hable del tema, lo cierto es que todavía falta bastante que desarrollar en este aspec-

to y queda mucho que hacer para explotar con éxito este negocio conjunto de banca y seguros. En la misma línea, los bancos europeos han reforzado considerablemente aquellas actividades de asistencia al cliente en negocios específicos de inversión tales como la *bolsa*. El *asesoramiento inversor y fiscal* ocupa así una importante posición en el negocio bancario actual. En la misma línea, figura también el desarrollo de la llamada *banca privada, banca personal o banca de grandes fortunas* que, implantada en España muy recientemente, está conociendo sin embargo un desarrollo satisfactorio, constituyéndose en un importante centro de ingresos y beneficios para los bancos que han entrado en ella.

En la línea de negocios nuevos o relativamente nuevos, hay que señalar la entrada de los bancos en los *mercados de capitales* para gestionar el desarrollo de activos tan importantes como la *deuda pública*. Los grandes déficits públicos europeos han generado un volumen de emisiones de deuda prácticamente incontrolable. El sector privado, tanto en la vertiente de las economías domésticas como de las empresas, ha entrado en el negocio y comercialización de la deuda. Los bancos son los grandes intermediarios financieros en este campo, ayudados o impulsados por el propio sector público que ve, así, una posibilidad de colocación más fácil de sus títulos. El año 1995 ha mostrado, sin embargo, los riesgos que este negocio entraña para la banca como consecuencia de las oscilaciones de los tipos de interés y la caída de los precios de la deuda, que ha afectado a las importantes carteras que los bancos vienen manteniendo con objeto de colocarlas entre sus clientes. En el mismo campo de inversión en nuevos negocios, la banca española ocupa tradicionalmente una posición importante en la inversión en la *industria*. Los bancos españoles han sido en su mayor parte bancos con actividad en la promoción industrial. No cabe duda que la moda bancaria, por un lado, y la legislación comunitaria, por otro, van a dificultar enormemente la permanencia de los bancos en el sector industrial. En todo caso, es cierto que éste no parece que sea un problema que afecte de modo especial o significativo a la banca de Andorra.

En otros aspectos, la diversificación del negocio bancario ha llevado un tema importante como es el de los negocios de *derivados*. Sin entrar en ellos, a nadie se le oculta los grandes riesgos que se asumen en el negocio de derivados y, especialmente, en el negocio de aquellos productos derivados que no tienen un mercado estandarizado sino que se negocian bilateralmente por encima de los mercados existentes. Los riesgos que el negocio entraña afectan o pueden afectar gravemente tanto a los bancos como a la clientela. Las experiencias norteamericanas recientes son significativas, porque además han afectado, justamente, a aquellos bancos que primero entraron en el negocio de derivados y que presumían, probablemente con razón, de conocerlo mejor que nadie por haber sido los que crearon y diseñaron los principales programas de control de riesgos de estos productos. Las expe-

riencias recientes están mostrando la necesidad de regular la intervención bancaria en estos productos, pero, sobre todo, están mostrando la necesidad de prudencia en la gestión bancaria en estos temas, así como la búsqueda de un conocimiento preciso de la operatoria de estos productos, y no sólo de la técnica sino también de la disponibilidad de técnicos y expertos que conozcan exactamente como funcionan tales mercados sin que uno pueda confiar simplemente en la disponibilidad de programas informáticos que garantizan un control de riesgo. El control general del riesgo y la responsabilidad personal por parte de los directivos de las instituciones no podrá ser suplido nunca por programas informáticos.

Esta diversificación en los productos derivados ejemplifica de una manera significativa el peligro del *cortoplacismo* cuando se aplica a la estrategia de la diversificación. En efecto, el cortoplacismo en estas estrategias lleva a la búsqueda de beneficio inmediato o a corto plazo. En ese sentido, el espejismo de que tal beneficio es fácil y rápidamente obtenible en mercados como el de derivados ha sido el que ha llevado a los gestores bancarios a introducirse en este mercado. La lección que se ha aprendido, y que es de esperar que los gestores bancarios apliquen, es que se necesita disponer de personal y de tecnología adecuados para entrar en estos temas. En ese sentido, la estrategia de diversificación entraña fuertes riesgos de los que los derivados son una ilustración, pero no es la única ni, quizás, la más importante, y los gestores bancarios han de tener en cuenta permanentemente tales riesgos.

5. Supervisión

Todo el proceso de cambio ha reforzado la necesidad de mantener la solidez de las instituciones obligándoles a los esfuerzos de saneamiento y capitalización que resulten necesarios. En ese sentido, es bien conocido el esfuerzo de armonización de las reglas de provisiones, saneamiento y capitalización que ha tenido lugar en el seno del Comité de Gobernadores del Banco Internacional de Pagos. Las reglas y las actuaciones que de allí salen van, otra vez, más allá de la UE. Por otra parte, crisis como las del BCCI, con alcance internacional, han hecho que los grandes bancos centrales que controlan los centros financieros se muestren recelosos ante la entrada en ellos de bancos que operan con posibilidades de apartarse de esas reglas. Además, las exigencias éticas se están concretando cada día con más fuerza.

En línea con las preocupaciones del Comité de Gobernadores del BIS, se está registrando un refuerzo de las actuaciones supervisoras y de inspección de las autoridades encargadas de la vigilancia de las instituciones bancarias. Hay discrepancias sobre la naturaleza de la autoridad supervisora. En unos países, la super-

visión se encomienda al Banco Central. En otros queda en manos de autoridades especiales, generalmente dependientes del Ministerio de Hacienda o de Economía. La cuestión del emplazamiento de la autoridad es accidental. Lo importante es señalar la tendencia generalizada al reforzamiento de las facultades de esta autoridad.

Il·lusió 6 / 94 - Original en color - Joan Burgués i Martisella.

El primer grup bancari de les Valls